

AKADEEMIA

6. AASTAKÄIK 1994 NUMBER 7

Väikesed grupid ühiskonnas	Vello Sermat
Jumalatõestused	Aquino Thomas
Aquino Thomase jumalatõestustest	Michel Piclin
Luulet	Laur Tamm
Punktiirjoooni Laur Tammest	Urmas Tõnisson
Kaukaasia eestlaste surmakujutelmad	Marika Mikkor
Keedusool	Urmas Kokassaar, Mihkel Zilmer
Turu tasakaal ja tasakaalutus	Jean-Pascal Benassy
Abistus kultuuris	Sigmund Freud

Valik Eduard Rüga kirju

Kolleegium

Igor Černov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
korrektor	Kristin Haljasorg
sekretär	Tiiu Jõgi
raamatupidaja	Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

431 373, 431 117

Fax:

431 373

Arveldusarve nr. 12301797 ERA-Pangas

Account no 5201-8505696 (for SEK)/5553-8200434 (for USD) with Skandinaviska Enskilda Banken (S-10640 Stockholm) or 111 140 448 (for DEM)/000 001 113 (for USD) with Stadtparkasse München (Ungererstraße 75, München) bankcode 70150000 for crediting the account no 012301797 of Ajakiri *Akadeemia* in ERA-Bank.

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 20. VI 1994. OÜ «Greif» trükkikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. Trükiarv 3000. Tell. nr. 1534.

© AKADEEMIA 1994

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

6. AASTAKÄIK 1994 NUMBER 7 (64)

Väikesed grupid ühiskonnas

Vello Sermat 1347

Summa paganate vastu: Esimene raamat, peatükid X–XIII,
XV [Jumalatõestused]

Aquino Thomas 1373
Tõlkinud Anu Treikelder ja
Ülo Treikelder

Filosoofide jumal: Aquino Thomase jumalatõestustest

Michel Piclin 1391
Tõlkinud Anu Treikelder ja
Ülo Treikelder

Luulet

Laur Tamm 1424

Punktiirjoooni Laur Tammest

Urmas Tõnisson 1437

Ja kelle süda ja unelmad ei kutsuks meid tagasi kodumaa-
le...: Valik Eduard Rüga kirju. I

..... 1455

Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest. II

Marika Mikkor 1481

Keedusool ja meie	<i>Urmas Kokassaar, Mihkel Zilmer</i> . . .	1498
Turu tasakaal ja tasakaalutus	<i>Jean-Pascal Benassy</i>	1513
	<i>Tõlkinud Alari Purju</i>	
<i>Arvustus: Koola saamid — “Punase raamatu” rahvas. Margus Kolga, Igor Tõnurist, Lembit Vaba, Jüri Viikberg. Vene impeeriumi rahvaste punane raamat. Väljaandja AS Nyman & Nyman LNT. [Tallinn:] Vagabund, 1993.</i>	<i>Marju Sarv</i>	1529
Editorial note. Summaries		1534
Ahistus kultuuris. III	<i>Sigmund Freud</i>	1541
	<i>Tõlkinud Krista Läänemets</i>	

VÄIKESED GRUPID ÜHISKONNAS

Vello Sermat

ÜHISKONDLIK KRIIS

Läänemaailmas, eriti inglise keelt kõnelevates maades ja Skandinaavias, tõstetakse esile indiviidi õigusi, tema iseseisvust oma probleemide lahendamisel ja isiksuse ainulaadsust, mille kultiveerimist peetakse inimese kõrgeimaks ülesandeks (Bellah, Madsen, Sullivan, Swidler, Tipton 1985). Teiste inimeste või ühiskonna püüdeid mõjutada indiviidi otsuseid või käitumist vaadeldakse isikuvabaduse piiramisena.

Eelnev kirjeldus iseloomustab individualistlikke ühiskondi. Selle vastandiks on kollektivistlikud ühiskonnad, mida võib leida peamiselt Aafrikas, Aasias ja Lõuna-Ameerikas, kuid mõõdukamate variantidena ka Lõuna-Euroopas: Kreekas ja Hispaanias (Triandis 1990). Kollektivismi mõiste on eestlaste hulgas saanud halva maine Nõukogude perioodi kogemuste tõttu. On oluline teha vahet individualismi, kollektivismi ja totalitarismi vahel (Doi 1986). Kuid ka Nõukogude režiimi kõrvale jättes on kollektivismil Lääne inimese silmis negatiivne tähendus. Individualism on juhtivaks põhimõtteks suuremale enamusele. Ka siis, kui inimene hoolitseb teiste eest, mõnikord oma isikliku heaolu ohverdamise hinnaga, vaadatakse sellele kui autonoomse indiviidi vabal valikul tehtud otsusele, mitte kui ühiskondliku kohustuse täitmisele. Indiviid on primaarne, ühiskond sekundaarne.

Kogemused näitavad, et individualistlik eluviis ei ole lahendanud põhilisi probleeme ühiskonnas ega teinud inimesi õnnelikuks. Eriti dramaatiliselt ilmneb ohjeldamatu, egotsentriline individualism hiljuti kommunistide võimu alt vabanenud maades. Aasta tagasi ütles Tšehhi president Václav Havel: "Olukord, kus üks

süsteem on kokku varisenud ja teine veel ei eksisteeri [---], julgustab vihkamist kogu maailma vastu, enese maksmapanekut iga hinna eest, tunnet, et kõik on nüüd lubatud ja enneolematut isekust [---] Ta loob eeldused ühise ja kergesti identifitseeritava vaenlase otsimiseks, poliitiliseks äärmusluseks, kõige primitiivsemaks tarbimismaaniaks (*consumerism*), kotimeeste moraaliks, mis on tingitud ajaloos varem ennenägematu ulatusega varade ümberjaotamisest [---]" (Havel 1993.)

Talle vastas endine vene dissident ja luuletaja Josef Brodsky, kes praegu õpetab kirjandust *Mount Holyoke College*'is USAs. Ta väidab, et kommunistlik süsteem tõi põhiliselt halv ja hädaohtlikud inimomadused ainult päevavalgele — "avanes kuristik inimese südames, mis neelas enesesse aususe, kaastunde, viisakuse [---]" (Brodsky, Havel 1994.) Brodsky väidab, et kommunism tähendab inimlikkuse kokkuvarisemist; siin on tegemist põhilise ja universaalse probleemiga inimese olemuses, mis ei kao koos ühe või teise poliitilise režiimiga. Brodsky esitab küsimuse: mida on vaja parema, inimlikuma ühiskonna tekkimiseks, olles täiesti teadlik inimese tõelisest olemusest, tema õelatest ja mõrvarlikest kalduvustest? Mis võimaldas sellisel isiksusel nagu Václav Havel kujuneda humanistiks isegi punase režiimi vangipõlves? Brodsky arvates aitas kaasa selliste autorite teoste lugemine nagu Proust, Kafka, Faulkner, Platonov, Camus ja Joyce.

Siinses kirjutises vaadeldakse üht teist kaasaegse ühiskonna ilmingut, mis viitab sellele, et on olemas võimalused inimväärsemaks eluks, sallivuseks, vastastikuseks usalduseks, abivalmiduseks ja koostööks. Ilma nendeta ähvardab ühiskonda lagunemine.

Et olukord on kriitiline, selle kohta on näiteid piisavalt. Endises Jugoslaavias tapavad, vägistavad ja põletavad üksteise asulaid maha serblased, horvaadid ja muhameedlased, kes aastakümneid elasid rahulikult üksteise kõrval. Mitmeid inimpõlvi rahus ja vabaduses elanud ameeriklaste elus puudub turvalisus. Möödunud talvel külmus USAs surnuks inimene, kes oma koju sisse ei pääsenud. Ta läks naabri juurest abi otsima, ent naaber ei julgenud koputamise peale ust avada. Ameerikas kannab iga päev umbes sada tuhat kooliõpilast püstolit kaasas. Tulirelva läbi surma saanud inimeste arv ületab paljudes paikades autoõnnetustes

hukkunute arvu. Ikka rohkem ameeriklasi kardab pärast päikese-
loojangut oma kodust lahkuda ja Eestis pole olukord palju parem.

Endise N. Liidu aladel lokkab ohjeldamatu kuritegevus. Laialt on levinud negatiivne käsitus vabadusest: **vabadus võtta, kust aga saab ja ükskõik milliste vahenditega**. Nõrdimusega jälgitakse, kuidas võimupositsioonide ja enamasti mustade äritehingute abil haljale oksale tõusnud asjamehed praalivad oma rikkusega, selle asemel et investeerida raha Eesti ettevõtetesse, mis parandaks üldist elatustaset. Inimestel on tunne, et nad on ümbritsetud ükskõiksest ühiskonnast, kus igaüks mõtleb ainult iseendale.

GEMEINSCHAFT JA GESELLSCHAFT

Lääne ühiskonnateadlased on juba ammu avaldanud kahtlust, kas teatud arengusuundade jätkudes saab jääda püsima vaba ja huumanne ühiskond. Prantslane Alexis de Tocqueville, kes külastas Ameerikat poolteist sajandit tagasi, nägi potentsiaalset ohtu demokraatlikule ühiskonnale tööstuse arenemisega tekkivas vaeste, abitult mehaanilisse protsessi lülitatud ja tööandjatest sõltuvate inimeste massis, kelle elutingimused ei võimaldanud neil elada vabade, iseenda eest otsustavate ühiskonnaliikmetena. Emile Durkheim leidis, et ühiskonnas olid ühised huvid ja väärtused maad andmas kitsastele isiklikele huvidele ja ebaisiklikele vahetõrkedele. Ferdinand Tönnies tegi vahet *Gemeinschaft*'i ja *Gesellschaft*'i vahel; viimane mõiste iseloomustab piiratud laadi ebaisiklike vahetõrkeid tänapäeva ühiskonnas. Charles H. Cooley olid nende paralleelmõisteteks **primaarsed** ja **sekundaarsed grupid**. Sotsioloog Robert N. Bellah ja tema kolleegid (Bellah, Madsen, Sullivan, Swidler, Tipton 1985) näevad hädaohtu demokraatlikule süsteemile ühiskonnas, kus igaüks mõtleb ainult iseselesele.

Viimase paarikümne aasta jooksul on sõjale järgnenud majanduslik tõusuperiood Ameerikas ja Lääne-Euroopas jõudnud lõpule. Miljonid inimesed on permanentelt kaotanud oma töökoha ja ühtlasi võimaluse hoolitseda enda ja oma perekonna eest. Majanduslik vahe väikese arvu rikaste ja suure vaesestuva keskklassi vahel suureneb. Üha suurem osa elanikkonnast elab vaesuse ega ole võimeline rahuldama oma igapäevase elu vajadusi. Tööd otsitakse iga hinna eest, ehkki suurem osa saadaolevaid töökohti on

madalalpalgalised ega anna lootust paremaks tulevikuks. Halvenev majanduslik olukord on sundinud inimesi ohverdama tööle ja leivateenimisele suurema osa ajast, mida varem pühendati kodule ja perekonnale. See on mõjunud negatiivselt kodusele elule.

Majanduslikud probleemid on tähtsad olukorra paremaks mõistmiseks, kuid käesolevas artiklis pole neid võimalik pike-malt analüüsida. Töötajäämisel on hävitav psühholoogiline mõju oma ohvritele. Ühiskondlikke kaitsemehhanisme nagu haigus- ja töötaolekukindlustused, haridusalased ja raskustesse sattunud inimeste aitamise programmid, ohustavad hiigelsuured riigivõlad ja riigi sissetulekute vähenemine. Noorte tulevik on tume. Meie ajastut iseloomustavad kitsad omakasumotiivid ja suurenev ükskõiksus kaasinimese ning ühiskonna probleemide suhtes.

Lahendus ei seisa täielikus ja ohjeldamatus individualismis ega mitte ka ülivõimsas kollektiivis, mis võtab indiviidilt võimaluse oma elu ja käekäigu üle ise otsustada. Robert Nisbet (1953) on kirjutanud, et tõelises vabaduses valivad inimesed oma väärtusi ja eesmärgid ning moodustavad grupe, ühinguid ja organisatsioone nende teostamiseks. Olukord, kus indiviid on võimetu oma huve ja õigusi kaitsma kas keskvõimu või enda ohjeldamatu ärakasutamise vastu teiste poolt, loob eeldused türannia tekkimiseks.

MILLEST ALUSTADA?

Käesoleva kirjutise põhiteesiks on, et me vajame ühiskondlike sidemete ja ühistunde taaselustamist ja tugevdamist, kui tahame edasi püsida. Kuidas seda saavutada? Alustama peaks iseendast ja oma kõige lähemast ümbrusest.

Üheks lähtepunktiks on kodune kasvatus. Toon ühe näite. Mu õpilane, noor naine, sattus hiljuti koos sõbrannaga kohale, kui noorte huligaanide kamp peksis äriteenijat, kes oli palunud neid inimestele teed anda. Kümnetest pealtvaatajatest keegi ei läinud ohvrile appi. Mu õpilane ja tema sõbranna hakkasid maas lamavale verisele ja oimetule mehele tegema kunstlikku hingamist ta elu päästmiseks, samal ajal kui mõned kamba liikmed jätkasid ohvri peksmist jalgadega. Kui mu õpilaselt hiljem küsiti, kas ta ei kartnud iseenda pärast, vastas see, et ta on pärit väikesest linnast, kus suurem osa inimesi tunneb üksteist ja teineteise aitamine on

loomulik. Sellises olukorras mitte appi minna oleks olnud mõeldamatu.

Suurem osa inimesi pole tõenäoliselt hoolimatud ega ükskõiksed, kuid selleks, et nad kriitilises olukorras teisele appi lähleksid, on vaja teatud tingimusi. Antud juhul olid suure tähtsusega koduse kasvatusena sisendatud ideaalid ja kasvuaastad väikelinnas, kus elanikkude vahel eksisteeris vastastikune respekt, üksteisest hoolimine ja ühiskonnatunne. Suur tähtsus oli ka sõbranna juuresolekul, kes jagas samu väärtusi ja mõtteviisi. Kaks inimest moodustasid omavahel tiheda ja lojaalse ühiku, mis ei identifitseerinud ennast passiivsete pealtvaatajate anonüümse massiga, vaid üksteisega. Hiljem peatume pikemalt grupiliikmete arvul ja selle tähtsusel.

Olukorra muutmiseks vajame mõtte- ja aatekaaslast. Suudame palju rohkem ära teha koos teistega. Võib-olla on praegugi meie ümber neid, kes tunnevad ja mõtleavad samaviisi nagu meie, aga sageli inimesed ei usalda seda teistele öelda.

Tegutsemine vajab konkreetseid eesmärke. Koos mõttekaaslastega tuleb läbi arutada, kust alustada, mis on realselt teostatav ja millised praktilised sammud on vajalikud, ja siis hakata tegutsema. Konkreetsete resultaatide saavutamine tõstab enesetunnet ja enesekindlust rasketes olukordades. Inimese enesehinnang, suhtumine ümbritsevasse maailma ja eetilised tõekspidamised saavad alguse suhtlemises teistega. Ta vajab kaasinimeste toetust ja koostööd niihästi hetkeprobleemide lahendamiseks kui ka põhiliste elueesmärkide saavutamiseks. Eestlaste minevik on rikas üksteise aitamise ja koos töötamise näidete poolest — võtkem kasvõi Jüriöö ülestõus, esimene laulupidu või paljud muud ärkamisaja ühisüritused.

INDIVIID, GRUPP JA ÜHISKOND

Demokraatlik ühiskond toetub gruppidele, mis teenivad oma liikmete huve ja vajadusi. Üksikisik on võimetu mõjutama suuri majanduslikke ja poliitilisi struktuure. Tal on vaja liituda teistega aktiivseks koostööks, jagada mõtteid ja arutada olulisi probleeme koos nendega, kellega tal on isiklik kontakt, ühised arusaamad ja vastastikune usaldus. Nõukogude võim püüdis likvideerida iga-

sugused grupid ja organisatsioonid, mis ei teeninud partei huve, ehkki see ei õnnestunud kunagi täielikult.

Siinses kirjutises jagan ma oma töökogemusi väikeste gruppide või rühmadega¹ USAs, Kanadas, Soomes ja Eestis. Väikesed inimgrupid on lüli üksikisiku ja laiema ühiskonna vahel ning moodustavad teatud mõttes laboratooriumi, kus võib jälgida olulisi protsesse inimestevahelises suhtlemises.

Inimesed on gruppides koos töötanud ühiste eesmärkide saavutamiseks juba aastatuhandeid. Süstemaatiline uurimistöö rühmade omaduste ja efektiivsuse selgitamiseks algas aga alles käesoleval sajandil. Oluliseks tõukejõuks oli Teine maailmasõda, mille üheks tagajärjeks oli suur hulk psüühiliste probleemidega sõjaväelasi ja tsiviilisikuid. Vastava väljaõppega kaadrist ei piisanud nende individuaalseks abistamiseks, seetõttu oldi sunnitud seda tegema gruppides. Varsti selgus, et rühmas töötamisel olid head tagajärjed ja isegi spetsiaalsed eelised võrreldes individuaalse teraapiaga. Grupiviisilise töö meetodi kasutamine levis varsti teistele tegevusaladele.

“SENSITIIVSUSE” TREENING JA ENCOUNTER

Sõjajärgsetel aastakümnetel koges ameerika ühiskond majanduslikku tõusuperioodi, mis näis töötavat lahendust enamiku inimeste olmeprobleemidele. Sotsiaalteadlaste üllatuseks selgus, et saavutatud majanduslik heaolu ei teinud enamikku inimesi õnnelikuks. Paljud tundsid end ühiskonnast võõrdununa. Laialt levinud rahulolematust ameerika ühiskonnas on kirjeldanud ja analüüsinud paljud autorid, nende hulgas Keyes (1973), Nisbet (1953) ja Slater (1970). See oli ka kahtlemata üheks peamiseks põhjuseks, miks kuuekümnendatel aastatel levisid üle maa ja saavutasid massilise populaarsuse rühmad, mille kohta kasutati termineid *sensitivity training* ja *encounter groups* (Back 1972).

Ümbes kümnest inimesest koosnevates rühmades otsiti väljapääsu elu rutiinist ja pinnapealsusest, suuremat rahuldust ja eneseteostust elus, töös ja inimsuhetes. Kogemused gruppides olid sageli intensiivsed, isegi ekstaatilised. Inimesed tundsid end

---

¹Kasutan termineid “grupp” ja “rühm” samas tähenduses.

suhteliselt vabana ühiskonna poolt ettekirjutatud rollidest ja võisid öelda, mida nad tundsid ja mõtlesid. Võhivõõraste inimeste rühmast kujunes sageli mõne päevaga soe ja lähedane sõprade ring. Vähemalt lühikeseks ajaks oli jäänud seljataha igapäevane elu oma halluse ja monotoonsusega, teesklemise ja mitterahuldavate inimsuhetega. Ralph Keyes on värvirikkalt kirjeldanud oma isiklikke kogemusi ja tähelepanekuid sellistest gruppidest.

Sensitiivsuse treeninguga tegid algust kompetentsed ühiskonnateadlased nagu Kurt Lewin, Carl Rogers ja teised, kes katsetasid rühmameetodiga inimeste hoiaku mõjutamisel ühiskondlikes küsimustes. Selgus, et rühmadel on tugev mõju inimeste mõtlemisele ja käitumisele. Varsti kasvasid sensitiivsuse grupid massifenomeniks, millest osavõtjate arv ulatus miljonitesse. Gruppe hakkasid organiseerima ja juhtima inimesed, kellel polnud vajalikku ettevalmistust ega oskust tekkivaid probleeme lahendada. Entusiastlikud rühmajuhid eksperimenteerisid uute ja läbiproovimata meetoditega, mis mõnikord tekitasid osavõtjatele psüühilisi probleeme ja traumasid.

Sageli jõudsid osavõtjad otsusele, et neil on vaja muuta oma eluviisi ja rolli ühiskonnas. Koos rühma laialiminekuuga kadus aga üheskoos kogetud soe ja intiimne ühistunne ja inimene leidis ennast jälle igapäevases elust, kus polnud vahepeal midagi muutunud. Tollased rühmajuhid ei mõelnud sellele, et osavõtjad vajavad ettevalmistust igapäevasesse ellu tagasipöördumiseks ja rühmas tehtud otsuste täideviimiseks. Asjaarmastajate juhitud rühmade massiline populaarsus laiema publiku hulgas hakkas kaduma, kui selgus, et rühmas kogetud intensiivsetele, ent lühiajalistele tunde puhangutele ei järgnenud enamasti püsivaid resultate ega muudatusi paremuse poole osavõtjate igapäevases elus.

Kuuekümnendate aastate "sensitiivsuse treening" ei täitnud talle pandud lootusi, kuid näitas, et miljonid inimesed polnud rahul ühiskonnaga, milles nad elasid. Tänapäeval on see probleem veelgi akuutsem. Miljonite osavõtjatega rühmi eksisteerib ja töötab suurel hulgal tänapäeva Põhja-Ameerikas ning rühmatöö praktika on levinud ka Soome ja Eestisse. Väikestes gruppides saavutavad inimesed isikliku kontakti ja usalduse üksiteise vastu, mis leevendab isoleerituse, üksinduse ja kaitsetuse tunnet. Siiani on grupe kasutatud peamiselt professionaalselt psühhoteraapias,

sotsiaaltöös ja tervishoiu alal. On tõenäoline, et nende kasutamine tulevikus laieneb.

RÜHMATÖÖ POTENTSIAAL JA MEETODID

Rühmadel on suur potentsiaal teha nii head kui kurja. Rühm võib aidata inimest efektiivsemalt toime tulla isiklikus elus ja suhetes kaasinimestega, aga ta võib teda ka alandada, maha suruda, emotsionaalselt tasakaalust välja viia ja muuta enamuse tahte ning türannia ohvriks. Rühmad võivad õhutada sallimatust ja teiste inimeste tagakiusamist. Rühma võib kasutada inimese eneseusalduse ja oskuste võimendamiseks, ent ka ajaloputuseks. Tänapäeval laialt levinud kultused ja äärmuslikud liikumised võlgnevad oma külgetõmbejõu eest tänu suurelt osalt just grupidünaamikale. On tarvis mõista, mis juhtub gruppides ja milline on nende mõju inimestele, sest nad on etendanud tähtsat rolli terves inimkonna ajaloos.

Rühmatöö praktikad ja teooriad on arendanud peamiselt psühholoogid, psühhiaatrid ja sotsiaalhoolekandetöötajad. Põhiliste uurimuste hulka sel alal kuulub Yalomi ja ta kolleegide uurimistöö (Lieberman, Yalom, Miles 1973; Yalom 1985) rühmameetodi kasutamise positiivsetest ja negatiivsetest tagajärgedest. Aastakümnete jooksul on rühmatöö metoodika küpsenud ja sihiasetused muutunud realistlikumaks ja konkreetsemaks. On kujunenud nõuded rühmajuhtide kompetentsuse, teoreetilise ettevalmistuse ja eetilise käitumise osas.

Üks rühmameetodi eeliseid on, et see annab paremaid võimalusi arendada inimestevahelist suhtlemisoskust. Osavõtjad toetavad üksteist moraalselt ja neil on võimalus võrrelda enda olukorda ja probleemidele reageerimist teistega, kes on samasuguses olukorras. Uurimused on näidanud, et üheks rühmameetodi positiivseks mõjuks osavõtjatele on avastus, et nad ei ole üksi, et samasuguste probleemidega võitlevad ka paljud teised. Rühma tegevuse jooksul selguvad inimeste suhtlemisraskused ja neid hakatakse üheskoos lahendada. Peale rühmajuhi suhtleb osavõtja ka teiste rühmaliikmetega. Tal on raskem ignoreerida või vaidlustada seitsme või kaheksa inimese tähelepanekuid kui ühe inimese arvamust.

Rühmi, mille peamiseks eesmärgiks on inimsuhetega tegelemine, võib jagada kolmeks põhikategooriaks.

Enesearendamis- ja probleemrühmad on oma tegevusmeetoditelt ja eesmärkidelt suures osas kattuvad. Esimesed on teoorias suunatud sügavama enesetunnetuse ja autentsema eneseväljenduse saavutamisele, teised osavõtjate igapäevase elu murede lahendamisele, eriti teiste inimestega suhtlemisel. Praktikas on neid kaht eesmärki raske lahus hoida. Suhtlemisprobleemid moodustavad suure sektori rühmatööst. Rühmaliikmed võivad tõstatada probleeme, mis on neile hetkel akuutsed, aga asja arutamisel pööratakse tähelepanu grupiliikme käitumisele grupis ja püütakse selle alusel mõista ta igapäevaelu probleeme.

Isiku käitumine rühmas on sageli hea näide tema käitumisest mujal. Teised rühmaliikmed ei ole tunnistajaks väljaspool rühma toimuvates olukordades, kuid nad näevad seda, mis juhtub grupis. Probleeme tekitavaid käitumisviise on võimalik ära tunda ja nende tagajärgi analüüsida. Inimesel on võimalik saada teistelt tagasisidestust oma käitumise mõjust ja katsetada uute käitumisviisidega. Kõige edukam õppimisprotsess toimub midagi **tehes**, mitte sellest **rääkides**. Probleemrühmad vajavad kogemustega juhti; teemavalik on suhteliselt vaba ja võib muutuda päevast päeva, olenevalt osavõtjate vajadustest.

Tugirühmade mõistet selgitab nende nimi. Siia kuuluvad mitmesugused üksteisele vastastikust tuge pakkuvad grupid (näiteks perekonnad, kes on kaotanud surma läbi lapse; lesed; südameoperatsiooni läbi teinud paranevad patsiendid; parandamatud vähihaiged). Selliste gruppide ingliskeelne nimetus *self-help groups* viitab faktile, et nende liikmed käivad sageli koos ilma professionaalse juhita, vahetavad informatsiooni ja annavad üksteisele moraalset tuge ja praktilist nõu. Nad pole nii kindla struktuuri ega ettekavandatud programmiga kui teised grupid. Ajuti võib selline rühm kutsuda kohale asjatundjaid; mõnes rühmas hoolitseb kogenud rühmajuht üldise arengusuuna eest.

Treeningrühmade eesmärgiks on spetsiaalsete oskuste õpetamine varem kokkulepitud ajalise kestvuse, sihtide ja programmiga. Neid juhendavad kogenud erialase ettevalmistusega isikud. Rühmal on selgelt defineeritud ja konkreetne eesmärk, näiteks õpetada osavõtjatele enesekindlat esinemist, suuremat efektiiv-

sust avalikkuse ees esinemisel või ametlikkudel läbirääkimistel, oma agressiivsuse ohjeldamist, efektiivseid viise konfliktide lahendamiseks, tööotsimise strateegiat jne. Osavõtjad on teadlikud grupi piiratud eesmärkidest ja nõustuvad jääma oma arutlustes ettenähtud piiridesse. Eelmises kahes kategoorias on grupi struktuur ja temaatika vaba ja tegevus sünnib peamiselt omavahelise keskustelu vormis, ent treeninggruppides on keskne koht didaktilisel instruksioonil.

Igapäevases elus on suur tähtsus informaalsetel gruppidel nagu sõprade, tuttavate ja töökaaslaste ringid. Ülalkirjeldatud rühmade kategooriad ei vähenda nende tähtsust, kuid on sageli vajalikud olukordades, kus pole küllalt informaalsetest gruppidest. Siiani on ühiskondlikus praksises suurim osa gruppe moodustatud piiratud aja ja eesmärkidega. Tuleb vaadata kaugemale ja küsida, kuidas oleks võimalik luua gruppe, mis oleksid pikemaajalise kestvusega ja moodustaksid integraalse osa ühiskonna igapäevases elust.

Peab mõnma, et ülalkirjeldatud probleem- ja treeningrühmad pole sobivad kõigile. Leidub inimesi, kes pole valmis arutama oma elu keerdküsimusi võõraste inimeste ees, kes on liiga endassesulgunud või kelle enesetunne on liiga habras selleks, et ära kuulata teiste arvamusi ja vastu võtta võimalikku kriitikat.

Kirjeldatud rühmades toimub kaks olulist protsessi. Üks neist on konkreetsete probleemide lahendamine. Teine on omavahelise usalduse, teineteisemõistmise ja ühtekuuluvustunde arenemine rühmaliikmete vahel. Esimene funktsioon sarnaneb mõne kutseala spetsialisti poole pöördumisega, aga rühmatöös võtavad probleemide lahendamisest osa kõik rühmaliikmed. Teine funktsioon sarnaneb mitmeti sõprussidemete tekkimisega. See on protsess, mis tavalises olukorras, väljaspool gruppi, sageli võtab palju rohkem aega ja areneb järk-järgult, kui inimesed õpivad üksteist rohkem tundma igapäevase elu tingimustes.

Mõne kriitiku arvates on rühmaliikmete vahel lühikese aja jooksul tekkivad ja sageli intensiivsed suhted suurel määral illusoorised. Grupis tutvuvad osavõtjad ainult piiratud ulatuses üksteise iseloomu ja igapäevase käitumisega. Et rühma tegevus kutsub esile intensiivseid tundeid, tekib osavõtjates mulje intiimsest ja sügavast kokkukuuluvusest üksteisega. Üldiselt kestab selline tunne ainult kuni rühma laialimineku; vaid üksikud rühmaliik-

med jätkavad hiljem omavahel ühenduse pidamist. Tõenäoline seletus sellele on rühma lühike eluiga ja rühma piiratud roll väljaspool liikmete argipäeva. Võrdluseks võib tuua tööstustes ja organisatsioonides toimuvat meeskonnatöö treeningut, kus osavõtjad on üksteisega igapäevases töövahekorras ja programmil on seetõttu palju püsivam mõju.

Gruppides arutatakse sageli väga isiklikke teemasid, seetõttu peab osavõtjatele olema tagatud privaatsus. Tundlikku laadi informatsioon ei tohi levida väljapoole rühma. Mingil tingimusel ei tohi see ulatuda tööandjate, kolleegide, perekonnaliikmete ja teiste grupiväliste isikute kõrvu. Eesti on väike maa, mis teeb raskeks gruppide koostamise isikutest, kellel pole väljaspool gruppi omavahelisi sidemeid ega ühiseid tuttavaid. Isikliku ja usalduslikus korras teistega jagatud informatsiooni "lekkimisel" väljapoole osavõtjate kinnist ringi on aga hävitav mõju grupi moraalile ja rühmaliikmete vahelisele usaldusele. Eri laadi olukord esineb tööprobleemidega tegelevates "meeskonnatöö treeningrühmades", kus kõik osavõtjad kuuluvad samasse organisatsiooni. Treeningu eesmärgiks on muuta nende koostööd efektiivsemaks. Jätkuvad töösuhted on teatud määral tagatiseks, et teineteise usaldust ei kasutata pahatahtlikult; eksijate vastu võidakse rakendada sunniabinõusid. Meeskonnatöö treening eeldab teatud organisatoorseid eetikaid ja käitumisviise, mis erinevad Nõukogude süsteemi kogemustest.

Grupis kerkib esile üllatusi ja kriise, mida pole võimalik ette ennustada. Kui puudub efektiivne juht, triivib grupp siia ja sinna nagu tüürita laev risttuultes. Grupijuht peab olema selgusel põhimõtetes, mille alusel ta töötab, ja ta peab neid põhimõtteid ka grupiliikmetele selgitama.

Aeg seab piirid grupi tegevusele ja eesmärkidele. Gruppi-dele, mille peamiseks eesmärgiks on osavõtjate suhtlemisoscuse arendamine, ei piisa paaripäevasest nädalalõpust ega tosinast paaritunnisest grupisessioonist. Tuleb töötada mitu kuud, võib-olla pool aastat või kauemgi, enne kui grupp hakkab tõsiselt tööle ja saavutab tulemusi.

On oluline, et kõik liikmed võtaksid grupi tööst pidevalt osa, keegi ei jääks hiljaks ega lahuks enne teisi ning uusi grupiliikmeid ei võetaks juurde pärast tegevuse alustamist. Alati pole

neist tingimustest võimalik kinni pidada, kuid tuleb arvestada, et ebakorrapärane grupidööst osavõtmine, mõne lahkumine ja teiste juurdetulek häirib teisi ning aeglustab grupi arengut.

On gruppe, mis käivad koos järjekindlalt iga päev hommikust õhtuni nädala või kahe jooksul. Täielik väljalülitumine oma igapäevases elust ja kohustustest kogu grupi kooskäämise perioodi jooksul kiirendab grupi arengut ning soodustab liikmetevahelise kontakti, koostöö ja usalduse tekkimist. Eriti ebasoovitavad on olukorrad, kui mõned grupiliikmed vahetevahel lahkuvad ajutiselt grupist, et korraldada töö- ja perekonnaasju; tuleb teha kõik võimalik selle vältimiseks.

Paljud astuvad gruppi lootusega, et grupijuht lahendab nende probleemid. Teisi grupiliikmeid vaadeldakse kui vahelesegajaid ja võistlejaid, kes raiskavad grupijuhi kallist aega, mida igauks kasutaks meelsamini enda jaoks. Lisaks on grupiliikmetel üldiselt kalduvus jääda ootama, mida grupijuht teeb, sest tema on "eks-pert" ja temalt oodatakse instruksioone, vastuseid küsimustele ja otsuste tegemist. Mõnele juhile võib selline roll tunduda ahvatlevana, aga grupitöö üheks eesmärgiks on õpetada osavõtjaid ise oma probleeme lahendama.

See suurendab nende eneseusaldust, teadlikkust enda käitumise põhjustest ja tagajärgedest ning valmisolekut enda eest vastutada. Inimesel endal on harilikult kõige täielikum informatsioon küsimustes, mis puudutavad teda ennast ja ta olukorda, kuid tal on "pimedaid kohti", kus kõrvalseisja võib näha asju objektiivsemalt. Grupiliikmetel on väga palju informatsiooni, ideid, kogemusi ja tähelepanekuid, mida jagatakse üksteisega, kui grupis on tekkinud vastastikune usaldus. On selge, et siin kirjeldatud meetodi rakendamine võib alguses põrgata kokku vanade, paljude aastate jooksul kujunenud harjumustega.

PROBLEEME TEKITAVAD GRUPILIIKMED

Mõnikord satub grupp probleemide ette, mille lahendamiseks oleks vaja professionaalset terapeuti. Siinkohal on vajalik selgitada mõisteid "teraapia" ja "terapeutiline". Grupiteraapia käsiraamatu autor Irvin Yalom kirjutab: "(Aastate kogemused) on meile näidanud, et psühhoteraapia resultaadiks on kasvamine või muutumine, aga "terveks ravimise" mõiste on illusioon." (Yalom

1985.) Kõikidel rühmadel, mille eesmärgiks on inimese käitumise muutmine, võib olla ka terapeutiline mõju. Rühmi on püütud eritleda selle põhjal, kuivõrd inimesed on võimelised hoolitsema iseenda eest ja lahendama igapäevaseid probleeme oma elus. Yalom ütleb, et ta pole veel näinud "probleemideta grupiliiget"; igal osavõtjal on probleemid. Grupp on selleks, et probleeme lahendada. Kui probleem jääb rühmajuhi kompetentsist välja, tuleb tal selle lahendamiseks pöörduda vastava ettevalmistusega kolleegide poole.

Liikmete seleksiooniprotsess on vajalik. Grupi edukus oleb liikmete valikust ja ettevalmistusest. Soovitav on enne grupi tegevuse algust informeerida üksikhaaval igat grupikandidaati programmi eesmärkidest, selles kasutatavatest meetoditest ja käitumisreeglitest ning selgitada isiku ootusi grupi suhtes.

Käsiraamatus grupijuhtidele hoiatavad Corey ja Corey (1992) teatud liiki inimeste osalemise eest grupis. Siia kuuluvad isikud, kes on oma suhtumises teistesse põhiliselt vaenulikud, monopoliseerivad grupi tegevust, on väga agressiivsed või tugevalt ühiskonna vaenuliku hoiakuga. Välja tuleb jätta akuutselt vaimuhaiged, tugevalt paranoidsed või äärmiselt egotsentrilised isikud. Grupist pole kasu inimestel, kes ignoreerivad tagasisidestust, jätkavad oma probleemide väljamängimist teiste arvel ja keelduvad asja arutamast. Ka raskeid alkohoolikuid ja muude narkootikumide tarvitajaid pole soovitatav võtta tavalise grupi koosseisu. Nende jaoks võib olla tõhusam mõni spetsiaalprogramm nagu "Anonüümsed Alkohoolikud".

On inimesi, kes tulevad gruppi täis iseteadvust ja veendumust, et nad on sündinud juhiks. Nad püüavad algusest peale end juhipositsioonil maksma panna. Nad tõmbavad pidevalt endale tähelepanu, aga ei muuda oma käitumist. Oma pettumuseks kogevad nad varsti, et teised grupiliikmed ei aktsepteeri nende juhiambitsioone, vaid suhtuvad neisse kasvava iritatsiooniga. Nende agressiivne käitumine paneb teisi kas tagasi tõmbuma või kutsub esile teravaid konflikte, mis võivad kulutada palju grupi aega ilma lahendust toomata.

Grupijuht peab rühma monopoliseerijaid varakult ohjeldama, muidu võib nende käitumine halvata kogu rühma tegevust ja kutsuda teistes esile vaenulikku suhtumist. Kui kõik katsed äärmus-

likku käitumist taltsutada ebaõnnestuvad, tuleb isik grupist eemaldada. Rühmajuht on sageli dilemma ees: on ju grupi eesmärgiks probleeme lahendada ja täiuslike inimeste jaoks pole grupi vaja. Määrava tähtsusega on küsimus, kas inimene on võimeline õppima ja kuivõrd ta käitumine häirib teisi.

Mõnikord olen näinud üllatavaid muutusi isikutes, kes oma varasema käitumisega on teinud end ebapopulaarseks. Need on tavaliselt tugevad isiksused, kes ei kaota närvi ka tugevas kriitikatules. Kui nad saavad teistelt grupiliikmetelt sekka positiivset tagasisidet ja kogevad, et grupp pole nende kui inimeste, vaid ainult teatud laadi käitumisviisi vastu, on nad vahel võimelised oma käitumist muutma.

Isiklikult pean grupi jaoks eriti ebasobivaks põhiliselt vaenuliku hoiakuga isikuid. Ma ei mõtle nende all inimesi, kes mõnikord vihastavad ja seda sõnades väljendavad. Mõned inimesed on pärast vihapurset valmis tunnistama, et nad läksid liiale, ja vabandama oma käitumist. Ent on teisi, kelles näib küdevat pidev viha ja vaen maailma vastu, mida nad aeg-ajalt valavad välja mõne inimese peale, ilma et selleks näiks olevat küllaldast põhjust. Ühest sellisest inimesest jätkub kogu grupi tegevuse halvamiseks. Väljavaated tema muutmiseks on minimaalsed, sest ta hoiak on tingitud põhilisest umbusaldusest inimeste vastu, mille juured ulatuvad minevikku. Teised grupiliikmed taipavad, et olukorda pole võimalik muuta, ja tõmbuvad tagasi. Rühm muutub tõrksaks, pidev sisemine pinge takistab produktiivset tööd ja rühm laguneb või sureb välja.

Kolmas liik problemaatilisi inimesi, keda võib leida igas rühmas, on passiivsed pealtvaatajad, kes räägivad harva, kui üldse seda teevad. Kui neid õhutatakse sõna võtma, siis vastavad nad, et ei taha "rääkida rääkimise pärast", vaid teevad seda siis, kui neil on midagi öelda, muul ajal aga lubavad õppida pealt kuulates. Kuigi midagi õppida on võimalik ka vaikselt pealt kuulates, on sellise õppimise tõhusus siiski piiratud ja need isikud ei paku omalt poolt grupile midagi. Teised rühmaliikmed hakkavad tavaliselt vaikivatele liikmetele varsti survet avaldama.

Kogemused näitavad, et eriti alguses on vaja vaikkeid ja tagasihoidlikke inimesi julgustada aktiivsemaks osavõtuks, aga kui see jääb tagajärjetuks, pole mõtet neid pingutusi jätkata. See ainult

suurendaks vaikijate ebamugavust ja nad tõmbuksid veel rohkem tagasi. Tuleb leppida tööga, et pidevalt vaikivate isikute juuresolek pidurdab teiste arengut. Keegi ei tea, mida nad mõtlevad, ning selle all kannatab üldine usalduse ja avameelsuse tase, tehes ka teisi ettevaatlikumaks.

Õppimine rühmas toimub peamiselt üksteiselt saadava tagasiside kaudu. Teised rühmaliikmed on nagu peeglid, kus indiviid näeb iseennast ja oma käitumist teiste silmade läbi. Tagasiside suurendab ta teadlikkust oma käitumisviiside positiivsetest või negatiivsetest tagajärgedest. Rühmas on tal võimalus katsetada uute ja efektiivsemate käitumisviisidega heatahtlikus ja sallivas õhkkonnas.

Oluline on küsimus, kas moodustada homogeenseid või heterogeenseid rühmi. Ligikaudu ühevanustest ja sama kultuurilise tagapõhja ning huvidega isikutest koosnevad rühmad hakkavad kiiremini tööle, aga sageli puudub neis stimuleeriv ideede ja vaa-teviiside rikkus, mis tekib isiksuste erinevustest. Suhtlemisoskuse arendamisel pakub erinevatest inimestest koosnev rühm rohkem võimalusi kui homogeenne rühm. Tuleb hoiduda olukordadest, kus üks rühmaliige on teiste hulgas silmatorkav erand ja võib sattuda isoleeritud olukorda. Seetõttu ei peaks moodustama rühmi, kus üks liige on mees ja kõik teised naised või kus üks vanem inimene on paigutatud teismeliste gruppi. Iga inimese jaoks peaks rühmas leiduma vähemalt üks teine omataoline, "potentsiaalne liitlane", kelle juuresolek annaks talle mõnevõrra turvatunnet.

MÕNED PÕHIREEGLID GRUPI TEGEVUSES

Gruppidega töötades pean vajalikuks algusest peale grupile selgeks teha teatud käitumisreeglid ja siis nendest järjekindlalt kinni pidada. Eriti hindan ja olen kasutanud oma töös Ruth Cohni viit põhiprintsiipi (Schaffer, Galinsky 1989).

1) "Häiretega" tegelemisel on prioriteet muu tegevuse ees. Rühm ei saa edukalt muid probleeme lahendada, kui tegevust segavad teatud isikud või olukorrad. Kütmata ruum on "häirija" — kui kõik lõdisevad, ei tööta rühm edukalt. Tuleb kas temperatuuri tõsta, teine ruum leida või soojemalt riietuda, enne kui tegevust jätkatakse. Sama põhimõtte kehtib ka üksikisiku puhul, kes on millestki häiritud. Tavaliselt aitab see, kui inimene saab oma

muret teistega jagada, mille järel ta on jälle võimeline keskendumata rühma tegevusele.

2) Igaüks on endale sõnaandja ja "koosoleku juhataja". Rühmas ei ole kellelgi õigust teisi käsutada ega teise eest rääkida. Igaüks võib esitada küsimusi või väljendada oma soove, aga keegi ei ole **kohustatud** teise küsimustele vastama ega ta soove täitma. Osavõtjal on täielik autonoomia otsustada, mida ta teeb, aga ka täielik vastutus oma tegude eest.

3) On kindlaks reegliks, et korraga räägib ainult üks inimene. Mitu samaaegset keskustelu rühmas pole lubatud. Kui aga kellelgi on midagi teemale lisada või mingi muu tähtis teadaanne rühmale, annab ta märku, et tal on midagi öelda, niipea kui teine on lõpetanud.

4) Igaüks räägib ainult "mina"-vormis, mitte "meie", "grupi", "naiste", "meeste", "eestlaste" jne nimel. Väljendused nagu "ma arvan, et **meie** oleme seda teemat juba küllalt arutanud" ei ole vastuvõetavad. Räägi ainult enese eest ja jätta teistele õigus ja vabadus rääkida enda eest.

5) Isikult, kes esitab pidevalt küsimusi, võib vajaduse korral küsida, mis on ta küsimuste taga. On inimesi, kes otsivad tõendusmaterjali teooriale, mida nad pole veel välja öelnud. Sellisel puhul on õigustatud ettepanek, et nad sellega välja tuleksid.

Need viis reeglit on sobivad igas olukorras: klassiruumis, kõnekoosolekul, komitee istungil, televisioonikaamera ees ja kahe isiku omavahelises jutuajamises. Nad kaitsevad osavõtjaid rühma türannia vastu, tagavad neile autonoomia ja loovad eeldused demokraatlikuks mõttevahetuseks.

RÜHMA SUURUS

Praktilised kogemused on näidanud, et koos liikmete arvu suurenemisega aeglustub vastastikuse usalduse teke ning väheneb mõnus ja hubane tunne ning osavõtjate valmisolek eneseväljenduseks. Teatud punktist alates on grupp liiga suur selleks, et inimesed võiksid ennast seal tunda julgelt, avaldada oma tõelisi mõtteid ja luua lähedast sõprusringi. Üheks tõenäoliseks põhjuseks on see, et suuremas grupis pole inimesed enam võimelised jälgima kõigi kohalolijate näoilmeid ja reaktsioone. Grupi suu-

renedes kasvab väga kiiresti ka võimalike kahe inimese vaheliste kontaktide kogusumma, seega väheneb aeg, mis on igal inimesel kasutada teistega tutvumiseks. See on aga absoluutne eeltingimus vastastikuse usalduse tekkeks grupiliikmete vahel.

Ralph Keyes tsiteerib mitmeid allikaid, juhtides tähelepanu sellele, et kümme kuni kaksteist inimest on grupi suuruse ülemäär jahist ja korilusest elatuvates suguharudes, sõjaväes, töötuses, spordimeeskondades, vandekohtunikkude kogudes, auhindamiskomisjonides ja nõnda edasi (Keyes 1973: 174). Bioloogiliselt näib inimene olevat nii konstrueeritud, et ta toimib kõige paremini väikestes gruppides. Väikestes gruppides on tal kalduvus teisi abistada ja toetada; suurtes gruppides ta hoidub ennast samastamast teiste vajadustega. Töö gruppidega näitab, et kui grupiliikmete arv tõuseb üle kümne, muutub grupp ebaefektiivseks ja osavõtjate rahulolu grupiga väheneb. Optimaalses grupis on 7–8 osavõtjat; alaealiste ja teismeliste noorte puhul on soovitav arv 5–6. Soovitatavad alam- ja ülemmäärad täiskasvanute grupis on 5–10 inimest. Liiga väikesed grupid (alla viie inimese) kalduvad olema passiivsed ja liialt sõltuvad grupijuhist (Yalom 1985: 283–285). Nendes puudub ka küllaldane stimulatsioon, mida pakuvad erinevate taustade ja ideedega isikud.

Kokkuvõtteks tuleb nentida, et väikeste töögruppide moodustamisel tuleb piirduda üheksa või kümne inimesega, kui tahetakse saavutada efektiivset kontakti ja koostööd liikmete vahel. Seda tuleks arvestada ka igasuguse katse puhul ühiskonda reformeerida. Keyes väidab, et kui tahame muuta oma asutusi ja institutsioone humaansemaks, on absoluutseks eeltingimuseks detsentralisatsioon (Keyes 1973: 174).

RÜHMA ARENGUASTMED

Uurijad pole täiesti üksmeelsed küsimuses, kas rühmade areng järgib kindlaid ja regulaarseid etappe; selle kohta on esitatud mitmesuguseid teooriaid. Üks tuntumaid on Bennise ja Shepardi teooria (1956). Seda mõnevõrra lihtsustades ja teiste teooriatega kombineerides saame järgmise skeemi: iga rühm teeb alguses läbi sissejuhatava faasi, kus osavõtjad püüavad uues olukorras orienteeruda ja leida endale sobivat kohta ja rolli. Esimestel kokkutulekutel valitseb ebakindlus küsimuses, mida teha, kuidas

Väikesed grupid ühiskonnas

käituda. Leiab aset pinnapealne keskustelu, millel pole midagi tegemist rühma kokkutuleku põhjusega.

Mõned osavõtjad, kellel on varasemate kogemuste põhjal kindlaskujunenud ootused sellest, mis rühmas peaks juhtuma, muutuvad kärsituks ja kommenteerivad, et praegune tegevus on puhas ajaraiskamine. Päris nii see siiski ei ole. Nagu ujujad proovivad enne sissehüppamist vee temperatuuri, nii testivad ka rühmaliikmed enne üksteist ja olukorda. Arutluse teemad on sageli pealiskaudsed ja vähese tähtsusega, aga sellise käitumise üheks eesmärgiks on saada teada, kes on teised, mis on nendega ühist ja mida võib neist oodata. Otsitakse sarnasust üksteisega, küsitakse ja antakse nõu. Enamikust nõuannetest pole küll mingit kasu, aga nõu andmisega demonstreeritakse enda tarkust ja oma positiivset suhtumist teistesse.

Järgneb grupitegevuse juhtnööride ja eesmärkide defineerimise faas. Rühmajuhi käitumist jälgitakse tähelepanelikult ja püütakse sellest tuletada käitumisreegleid kogu grupile. On väga oluline, et juht oleks teadlik eeskujust, mida ta oma käitumisega rühmale annab, ja et ta kasutaks varakult võimalust sobivate tööreeglite kehtestamiseks, sest hiljem on grupis üldiselt omaks võetud harjumusi raske muuta. Üks universaalseid probleeme, mille kallal igal grupil tuleb töötada, on ajatabelist kinnipidamine, kokkulepitud ajal alustamine ja lõpetamine. Distipliinitus ja vastutustundetus, krooniline hilinemine raiskavad teiste aega ja mõjuvad negatiivselt grupi ühistundele.

Alguses on osa grupiliikmeid väga sõltuvad rühmajuhist, kuna teised püüavad tema juhtnööre ja ettepanekuid ignoreerida. Mõne rühmaliikme opositsioonivajadus võib kasvada isegi vaenulikkuseks rühmajuhi vastu. See ei ole kunagi üldine ja mõni teine astub välja rühmajuhi kaitseks. Mõlema hoiaku taga võib peituda terve rida põhjusi, millel ei ole palju tegemist hetkeolukorraga. Kriitikutel ja oponentidel võib olla lahendamata jäänud probleeme autoriteeti ja võimu esindavate isikutega ning "kaitsjaid" võib motiveerida antipaatiat konfliktide või teatud laadi isikute vastu, vajadus hakata kaitsma igaüht, keda rünnatakse või kritiseeritakse, või konflikti puhul autoriteedi poolele asumine. Sellistes ilmingutes peituvad sageli eod hiljem tekkivate raskuste ja omapärade mõistmiseks. Rühmajuhit ei või valida pooli, vaid peab vaatama

neile nähtustele kui sümptomitele põhilisematest probleemidest, mida tuleb lähemalt vaadelda.

Selles arenguastmes on pearõhk võimu- ja mõjupositsioone puudutavatel konfliktidel. Sellele lisandub sageli rühmaliikmete pettumus, et juht ei võta kontrolli enda kätte ega lahenda tekkivaid probleeme, vaid jätab selle suures osas rühmaliikmete ülesandeks. Grupp võib tulla otsusele, et juhust pole palju kasu ja neil tuleb võtta olulises osas tegevuse juhtimine ja otsuste tegemine enda peale — mida kogenud grupijuht ootabki.

Kui autoriteedi ja võimuküsimustega seoses tekkinud konfliktid ja küsimused on mõnevõrra (aga harva lõplikult) lahendatud, keskendub rühma energia ja tähelepanu omavahelise harmoonia loomisele. Erinevusi ja potentsiaalseid konflikte ignoreeritakse, et vältida positiivse sõbraliku õhkkonna killunemist.

Kunstlikult ülalhoitud üksmeelsus ei kesta siiski kaua; pinnapealne "harmoonia" osutub ebareaalseks ja hakkab lagunema. Konfliktid kerkivad uuesti pinnale, nüüd sageli küsimuse ümber, kui lähedast, informaalset ja intiimset kontakti on vaja liikmete vahel, selleks et rühm saaks efektiivselt tegutseda. Rühmaliikmed on erinevad oma vajadustes isiklikeks ja lähedasteks vahekordadeks. Nagu elus, nii tuleb ka rühmas teha vastastikuseid järeleandmisi koostöö saavutamiseks. Uurimistöös olen küll korduvalt leidnud, et oma kaaslaste hindamisel peavad rühma liikmed kõige tähtsamaks sooja suhtumist teistesse (Sermat 1986).

Alles pärast ülalkirjeldatud probleemide enam-vähem edukat lahendamist jõuab rühm produktiivsesse tööfaasi. Tasakaalukamad ja kompromissivõimelised isikud hakkavad etendama juhtivat osa rühmaprotsessis. Need, kes pole liiga sõltuvad rühmajuhist ega ka põhilises oponentsioonis autoriteediga ja on võimelised erinevate vajadustega indiviididega koostööd tegema, hakkavad sobitama vajadusslahendusi, lahendama konflikte ja arendama vastastikku üksteist respektierivat tööõhkkonda. Erinevaid vaateid ei salata, vaid aktsepteeritakse. Areng tööfaasini võtab alati aega ja mõned rühmad ei jõuagi nii kaugemale.

TÜÜPILISI PROBLEEME RÜHMATÖÖS

Rühmajuhi vastu tekkiva opositsiooni üheks põhjuseks on see, et rühmajuht ei suuda täita kõiketeadja, kõikide probleemide lahendaja ja Jumala asemiku rolli, mida rühmaliikmed temalt ootavad. Ta keeldub ka soosimast üksikuid väljavalitud rühmaliikmeid ja valima neid oma kaitsealuseiks ja sõpradeks, mida peaaegu iga rühmaliige salaja oma südames loodab. Et juht on ainult inimene ja suhtub osavõtjatesse erapooletult, on eriti suureks pettumuseks nendele, kes on harjunud toetuma kellelegi tugevamale ja targeemale ja on alguses valmis ka grupijuhti idealiseerima.

Kui rühmajuht reageerib hukkamõistvalt või hakkab arveid õiendama oma oponentide ja kriitikutega, tekib rühma arengus seisak või tagurpidikäik. Kui liikmed näevad, et rühmajuhi ees ei või olla aus ja avameelne asjades, mis temale ei meeldi, kuivab kokku rühma produktiivsus. Teiselt poolt jätab selline rühmajuht kasutamata võimaluse näidata osavõtjatele, kuidas toimida konstruktiivselt konfliktiolukorras. Rühm, mis ei suuda lahendada enda hulgas tekkivaid konflikte, ei ole võimeline lahendama ka muid probleeme.

Üheks tähtsamaks protsessiks rühma varasemas arengus on kokkukuuluvustunde teke. Emotsionaalselt tugevasti häiritud ja teisi häirivate rühmaliikmete käitumine võib seda protsessi halvata, sellepärast on vaja meeles pidada Ruth Cohni nõuannet, et "häiretega" tegelemisel on prioriteet kõige muu ees.

Teine nähe, mis rühma ühistunnet õõnestab, on väiksemate alarühmade või "liitlaste" tekkimine, kes rühmas üleskerkinud probleeme ja tähelepanekuid omavahel arutavad väljaspool rühma, aga seda kogu rühmaga ei jaga. Ka kõige suuremad pingutused niisugust omavahelist "salaliitu" teiste eest varjata ebaõnnestuvad ja tagajärjed on äärmiselt negatiivsed.

On paratamatu, et mõned inimesed muutuvad üksteisele lähedasemaks kui teised ja et nad kohtuvad ning vahetavad üksteisega mõtteid ka väljaspool rühma. Omavahelisi arutelusid väljaspool rühma, mis puudutavad rühmas toimuvaid sündmusi, on raske vältida ja võimatu efektiivselt keelustada, aga nende saladuses hoidmisel on tõsised tagajärjed. Rühmadega töötavad eksperdid

on üksmeelsel seisukohal, et selliste omavaheliste kõneluste sisust peavad asjaosalised olulisel määral informeerima kogu rühma.

Intiimvahekordade tekkimisel rühmaliikmete vahel rühma tegevusaja jooksul on negatiivne mõju nii asjaosaliste osavõtule rühmas kui kogu ülejäänud rühmale. Kui tahetakse rühmast optimaalset kasu saada, tuleb selliste vahekordade loomisest hoiduda. Kui intiimvahekord rühma tegevuse ajal siiski tekib, on absoluutselt vajalik, et asjaosalised ausalt informeeriksid teisi nii faktist enesest kui ka sellest johtuvatest tunnetest ja probleemidest. Rühmal pole aga ressursse, et pühendada kahele inimesele ja nendevahelistele probleemidele lõviosa oma kasutada olevast ajast. Teiseks on enam-vähem kindel, et partnerid niisuguses intiimvahekorras peavad omavahelist vahekorda tähtsamaks kui oma vahekordi teiste grupiliikmetega. Nad hoiuvad üksteise ees väljendustest, mis võiks negatiivselt mõjutada partnerit; nende käitumist juhib vajadus jätta teisele endast head muljet; nad maandavad oma pingeid väljaspool rühma, ignoreerivad rühma juhti ja teisi ning unustavad, miks nad üldse rühma tulid. Ka siis, kui nad püüavad oma vahekorda teiste eest varjata, on muudatused nende käitumises ja osavõtus kõigile nähtavad ja mõjuvad pidurdavalt rühma tegevusele. Parim lahendus on, et üks neist lahkub rühmast.

Absoluutseks nõudeks on, et ka kõige teravamast konfliktis peab iga asjaosaline jääma teistega otsesesse, isiklikku kommunikatsioonivahekorda. Rühmast välja jalutamine ja teise rääkimisest keeldumine pole lubatud. Iga inimest tuleb võtta tõsiselt; kellegi arvamust ei või ignoreerida, kõrvale heita või naeruvääristada. Kui see juhtub ühe rühmaliikmega, teevad teised järelduse, et järgmiseks võib see juhtuda nendega. Teiste solvamine pole lubatud. Grupi liikmete ülesanne on püüda üksteist mõista, mitte maha teha, solvata või naeruvääristada.

RÜHMA LÖPPFAAS

Siin kirjeldatud rühmad lõpetavad tavaliselt teatud aja järel oma tegevuse. Fakt, et rühmad on ajutise iseloomuga ja pole täielikult integreeritud igapäevasesse ühiskondlikku ellu, on üks suuremaid probleeme nende tõhususes. Teadmine, et rühma viimase kokkutuleku päev hakkab lähenema ja rühm läheb varsti laiali, lasub

nagu raske pilv osavõtjate kohal. Paljud tõmbuvad juba varem tagasi ja nende osavõtt rühma tegevusest väheneb märgatavalt. Olukorda võib võrrelda perekonnaga, kes teab, et ees seisab lahkumine — ainult selle vahega, et perekonnasidemed on kauaaegsed ja tugevad, ning nendest pole võimalik vabatahtlikult lahti öelda. Mõned rühmaliikmed ütlevad lausa välja, et nad ei taha enam osa võtta rühma tegevusest endise intensiivsusega, sest lõpp on lähedal ja järsk sidemete katkemine oleks liiga valus.

Vihjed grupitergevuse lähenevale lõpule ja tunnetele, mida see osavõtjates esile kutsub, hakkavad ilmneema juba nädalaid enne tegelikku lõppu. On väga tähtis, et rühmajuhth seda märkaks ja julgustaks rühmaliikmeid sellest rääkima. Kui rühmaliikmed ise seda teemat üles ei tõsta, on see rühmajuhhi ülesanne. Paljud kardavad sellest rääkida, sest nad arvavad, et keegi teine nende tundeid ei jaga.

Ma teatan aegsasti rühmale, et viimasel kokkutulekul kehtivad kaks absoluutset reeglit: (1) seal ei alustata uute ja tõsiste omavaheliste probleemide ja konfliktide arutamist, kui seda pole varem osatud või tahatud teha ja (2) viimase tunni jooksul on liiga hilja kellelgi hakata küsima, mida teised temast arvavad ja millise mulje tema osavõtt on neile jätnud. Seda kipuvad tegema isikud, kes on siiani tegevusest väga vähe osa võtnud, pole end teistele avanud ja nüüd avastavad, et nad on ka positiivsest tagasisidestusest ilma jäänud. Teistel on tavaliselt raske minimaalse informatsiooni põhjal nendele palju muud öelda, kui et nad lihtsalt ei tea neist suurt midagi. Sellise küsimuse ülestõstmine viimasel hetkel on täiesti ebasobiv ja tekitab koosolijais ainult ebamugavust ja nõrdimust.

Viimasel kokkutulekul räägivad rühmaliikmed sageli sellest, mida keegi on rühmast saanud või õppinud. Eriti soovitav on vahetada mõtteid selle üle, kuidas hakata igapäevases elus rakendada rühmas saadud kogemusi. Selline arutelu ei peaks ka jääma nii hiljaks, et ajast võib tulla puudus. See on sild, mis aitab ühendada rühmakogemusi järgnevate päevade ja kuudega. Kogemuste praktilise rakendamise aruteludel on suur tähtsus, kui ei taheta, et rühmast jääks ainult ilus mälestus.

Grupiliikmed võivad vabatahtlikult kokku leppida, et nad ka pärast rühma tegevuse lõppu on valmis üksteist kuulama ja olema üksteisele moraalseks toeks. On ebarealistlik oodata, et kõik

osavõtjad seda teeksid; praktika on näidanud, et enamik rühmal liikmete vahel tekkinud suhteid kaob koos rühmaga, aga üksikutel juhtudel jääb omavaheline kontakt püsima ja võib aegamööda kujuneda kestvaks sõpruseks.

Aeg-ajalt on gruppides inimesi, kes on tõsises kriisilukorras ja vajavad jätkuvat moraalset tuge ka pärast rühma laialiminekut. Need võivad olla inimesed, kelle lähim perekonnaliige on just surnud või suremas, või need, kellel seisab ees raske operatsioon või muu elumuudatus ja puuduvad lähedased sõbrad ning sugulased. Kui mitte kogu rühm, siis mõned lähemad rühmal liikmed on sellisel puhul tavaliselt pakkunud oma toetust ja pidanud kontakti.

Rühmades protesteeritakse sageli, et lõpp tuleb liiga varakult. Lahkumishetkel kinnitavad paljud, et sellega veel kõik ei lõpe. Arutatakse uuesti kokkusaamist, näiteks ühisel lõunasöögil. Sellega püütakse leevendada kaotuse tunnet ja teadmist, et rühm tõesti lakkab olemast. Minu kogemuste kohaselt ei tule aga kogu rühm hiljem enam peaaegu kunagi saajaprotsendiliselt kokku. Mingi loodusseadus ei takista neid seda tegemast; seda teeb tegelik elu oma uute prioriteetidega. Rühmas koos läbi elatud intensiivne ühistunne haihtub aja jooksul. Erandiks on üksikud, kes on leidnud üksteises nii palju ühist ja väärtuslikku, et nad on valmis nägema vaeva ja ohverdama aega, et omavahelist kontakti alles hoida ja edasi arendada.

KOKKUVÕTE

Tulles tagasi inimeste üksilduse, anoomia, kaitsetuse ja hoolimatuse probleemide juurde ühiskonnas, selgub, et väiksed grupid, mis töötavad ülalkirjeldatud viisil, on kahtlemata suureks abiks kriisilukordades. Nad võivad olla ainsaks reaalseks viisiks paljude inimeste aitamiseks nende igapäevase elu raskustes. Individuaalne konsultatsioon ja nõuanne kutselise ettevalmistusega personali poolt ei ole võimalik ressursside vähesuse tõttu. Lühiajalise kestvusega grupid aga aitavad ainult olemasolevaid kriise leevendada, mitte nende põhjusi kõrvaldada. Analoogia sellele oleks ravi, mis keskendub haiguse sümptomitele, mitte selle põhjustele.

Probleem peitub moodsa ühiskonna olemuses. Majanduslikul ja tehnoloogilisel progressil on oma hind. Individualism on efek-

Väikesed grupid ühiskonnas

tiivne majandusliku arengu ja tehnoloogia vaatekohalt, aga mitte inimese hingelise ja füüsilise tervise ning ühiskonna sisemise tugevuse seisukohalt. Kui inimese põhilisi vajadusi liialt ignoreeritakse, lakkavad ühiskondlikud süsteemid funktsioneerimast. Tehnoloogia ei suuda asendada intiimseid isiklikke kontakte.

Et individualism on efektiivsem kui ülalt peale surutud totalitaarne kollektivism, seda näitab kommunismi fiasko kõikjal, kus seda püüti rakendada. On siiski võimalik eritleda individualismi alatüüpe. Demokraatlike riikide õitseperioodi võimaldas ühiskonnatunne ja eluviis, mis toetus eetilistele printsiipidele, nagu ausus, töökus, põhilised inimõigused ja üksteise eest hoolitsemine. Praegu on seda asendamas nartsissistlik ja hedonistlik individualism, mis toetub paljale omakasule.

On vaja leida viis, mis ühendaks kollektivismile omased lähedased inimsidemed ja vastastikuse tugivõrgu laiemate ühiskonnavormidega. Individualistlik võistlus suurendab produktiivsust ja majanduslikku heaolu. See peab aga toimuma humaansetes tingimustes. Indiviidid peavad end organiseerima alt ülespoole suunatud poliitiliseks jõuks, mis hoiab vaos vastutustundetuse ja korrupsiooni ning takistab diktaatorlikke tendentse võimule pääsemast.

Kirjandus

- Back, Kurt W. 1972. *Beyond Words: The Story of Sensitivity Training and the Encounter Movement*. New York: Russell Sage Foundation
- Bellah, Robert N., R. Madsen, W. M. Sullivan, A. Swidler, S. M. Tipton 1985. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press
- Bennis, Warren R., H. A. Shepard 1956. A theory of group development. — *Human Relations*, vol. 9, pp. 415–437
- Brodsky, Josif, Václav Havel 1994. The post-communist nightmare: an exchange. — *The New York Review*, 17. II
- Corey, Marianne S., Gerald Corey 1992. *Group Process and Practice*. Brooks/Cole (California)
- Doi, Takeo 1986. *The Anatomy of Conformity: The Individual versus Society*. Tokyo: Kodansha

- Havel, Václav 1993. The post-communist nightmare. — *The New York Review*, 27. V
- Keyes, Ralph 1973. *We, the Lonely People — Searching for Community*. New York: Harper & Row
- Lieberman, M. A., Irvin D. Yalom, M. C. Miles 1973. *Encounter Groups: First Facts*. New York: Basic Books
- Nisbet, Robert 1953. *The Quest for Community*. London: Oxford University Press
- Sermat, Vello 1986. Itsenäisyys ja liittyminen: Kokemuksia pienryhmätoiminnasta Kanadassa ym. — *Ryhmätyö*, 4
- Shaffer, J., M. D. Galinsky 1989. *Models of Group Therapy*. Englewood Cliffs, N. Y.: Prentice-Hall
- Slater, Philip 1970. *The Pursuit of Loneliness*. Boston: Beacon Press
- Triandis, H. C. 1990. Cross-cultural studies of individualism and collectivism. — *Nebraska Symposium on Motivation*, 1989, vol. 37, pp. 41–33. Ed. J. Berman. Lincoln: University of Nebraska Press
- Yalom, Irvin D. 1985. *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books

VELLO SERMAT (sünd. 1925), B. A. 1957. a Toronto Ülikoolis, M. S. 1959. ja Ph. D. 1961. a Yale'i Ülikoolis. *York University* psühholoogia emeriitprofessor Torontos 1993. aastast, Tartu Ülikooli külalisprofessor 1994. a. Uurimusi sotsiaal- ja isiksuspsühholoogiast. *Akadeemia* on avaldanud taastrükina tema artikli *Manast* "Meie identsusest eestlasena: Mõtteid teest tagasi inimese ja ühiskonna juurde" koos autobiograafiaga "Märkmeid teadlase teelt" (1989, nr 4, lk 770–793) ning artikli "Kes me oleme?" (1992, nr 3, lk 536–549).

Eduard Rüga. GEISLINGENI MOTIIV
(Värviline linoollõige, 1948)

SUMMA PAGANATE VASTU

Esimene raamat Peatükid X–XIII, XV [Jumalatõestused]

Aquino Thomas

*Tõlkinud Anu Treikelder ja
Ülo Treikelder*

X PEATÜKK

Nende arvamusest, kes ütlevad, et pole võimalik tõestada, et Jumal on, sest see on iseenesest teada [per se notum].

See arutus aga, millele keegi tugineb tõestamiseks, et Jumal on, näib võib-olla üleliigne mõnele, kes väidab, et on iseenesest teada, et Jumal on, seetõttu et vastupidist pole võimalik

---

Summa Contra Gentiles. (Liber Primus. Capitula X–XIII, XV.) — *Thomas von Aquin: Die Gottesbeweise in der "Summe gegen die Heiden" und der "Summe der Theologie". Text mit Übersetzung, Einleitung und Kommentar; herausgegeben von Horst Seidl. Lateinisch–Deutsch. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1986, S. 3–35.* Täname Marju Lepajõed, Madis Kõivu ja Tõnu Luike abi eest toimetamisel. Toim.

"Summa" tähenduse kohta vt Erwin Panofsky. "Gooti arhitektuur ja skolastika." — *Akadeemia*, nr 11, 1992, lk 2267–2268. Tlk.

mõelda, ja nõnda pole võimalik tõestada, et Jumal on. See küllap näib [tulenevat] järgnevast.

Õeldakse nimelt, et iseenesest on teada need [printsiibid], mida tuntakse kohe ära, kui terminid on teada — näiteks kui on ära tuntud [cognosco], mis on tervik ja mis osa, tuntakse kohe ära, et iga tervik on suurem oma osast. Sellisel viisil on aga ka see, mille kohta ütleme *Jumal on*. Mõistame ju Jumala nime all midagi, millest enamat pole võimalik mõelda. See aga moodustatakse mõistuses [in intellectu] igapähe poolt, kes kuuleb ja mõistab Jumala nime — nii peab Jumal olema juba vähemalt mõistuses. Ta ei saa aga olla üksnes mõistuses — on ju see, mis on mõistuses ja tegelikkuses [in re], enam kui see, mis on üksnes mõistuses. Et aga Jumalast midagi enamat ei ole, seda tõestab nime mõttesisu [ratio] ise.¹ Sellest tuleneb, et on iseenesest teada, et Jumal on, otsekui ilmneks see nime tähendusest enesest.

Selle sama kohta. Kindlasti võib mõelda, et on midagi, millest pole võimalik mõelda kui olematust. See on ilmselgelt midagi enamat kui see, millest on võimalik mõelda kui olematust. Seega nõnda võiks mõelda millestki enamast kui Jumal, kui Temast enesest võiks mõelda kui olematust. See aga on vastuolus nime mõttesisuga.² Niisiis jääb üle, et on iseenesest teada, et Jumal on.

Sii a j u r d e . Kõige tuntumad peavad olema need laused, milles sellesama kohta öeldakse sedasama, nagu: inimene on inimene, või mille predikaadid sisalduvad subjektide definitiivides, nagu: inimene on elusolend. Jumalas aga leidub muuga võrreldes see, nagu allpool (XXII ptk) näidatakse, et Tema olemine [esse] on Tema olemus [essentia], nagu oleks see sama, mida vastatakse küsimusele *mis [Ta] on* [quid est] ja küsimusele *kas [Ta] on* [an est]. Nõnda seega, kui öeldakse: Jumal on, siis on

---

¹Anselmus, *Proslogion*, c. 2. Siin ja edaspidi originaali toimetaja märkused, kui pole märgitud teisiti.

Vt tõlge e. k Canterbury Anselm, "Proslogion ehk Kõnelus." — *Akadeemia*, nr 9, 1991, lk 1876–1913; ja Toomas Paul. "Canterbury Anselmist ja ontoloogilisest jumalatõestusest." — *Akadeemia*, nr 10, 1990, lk 2075–2095. *Tlk.*

²Anselmus, *Proslogion*, c. 3.

kas predikaat samane subjektiga või vähemalt sisaldub subjekti definitsioonis. Ja nõnda on iseenesest teada, et Jumal on.³

L i s a k s . Seda, mis on loomupäraselt teada, tuntakse ära iseenesest — nimelt ei jõuta sellest tunnetamiseni [cognosco] läbi otsingupingutuse. Ent see, et Jumal on, on loomupäraselt teada⁴, sest inimese tahe püüdleb loomupäraselt Jumala kui oma lõppeesmärgi poole, nagu selgub allpool (III raamat, XXV ptk). Niisiis on iseenesest teada, et Jumal on.

S e l l e s a m a k o h t a . Iseenesest peab olema teada see, mille abil kõigest muust aru saadakse. Jumal aga on sellisel viisil. Nimelt nagu päikesepaiste on kogu nägemistaju printsiip, nii on jumalik paiste kogu mõistusliku [intelligibilis] tunnetuse printsiip — sest ta on see, milles leidub ülilm esmane mõistuslik valgus.⁵ Niisiis peab olema iseenesestmõistetav, et Jumal on.

Nendest ja nendesarnastest [põhjendustest] lähtudes arvavad mõned seda iseenesest niivõrd tuntuks, et Jumal on, et vastupidist pole võimalik meelemõistusega [mente] mõelda.

XI PEATÜKK

Ülalmainitud arvamuse ümberlökkamine ja nimetatud põhjenduste lahendamine [solutio].

Ü l a l n i m e t a t u d a r v a m u s tuleneb aga vähemalt osalt harjumusest, millega nad [selle arvamuse pooldajad] algusest peale on harjunud Jumala nime kuulma ja [palves] nimetama. Harjumus aga, ja eriti selline, mis on olemas lapsepõlvest alates, omandab loomuse väe, millest tuleneb, et sellest, millega lapseast peale hinge toidetakse, hoiab hing nii tugevasti kinni, nagu oleks see teada loomupäraselt ja iseenesest. Osalt tuleneb see [arvamus] aga sellest, et ei tehta vahet, mis on lihtsalt iseenesest teada ja mis on iseenesest teada meie jaoks. Kahtlemata on ju

³Ibid., c. 5.

⁴Johannes Damaskusest, *De fide orthodoxa*, I 1 ja 3.

Johannes Damaskusest (u 650–754)—bütsantsi teoloog ja luuletaja, skolastilise filosoofia põhialuste loojaid. *Tlk.*

⁵Augustinus, *Soliloquia*, I 2 ja 3.

lihtsalt iseenesest teada, et Jumal on, sest seesama, mis Jumal on, on Tema olemine. Kuid et seda, mis Jumal on, ei suuda meie meelemõistusega haarata, siis jääb see meile teadmata. Nii on ka see lihtsalt iseenesest teada, et iga tervik on suurem oma osast, sellele aga, kes ei suudaks meelemõistusega haarata terviku mõttesisu, peaks see olema teadmata. Ja nõnda juhtubki, et meie mõistus käitub selle suhtes, mis asjadest on selgeimalt teada, justkui öökulli silm päikese suhtes, nagu *Metaphysica* II raamatus öeldakse.

Samuti ei pea kohe olema teada, et Jumal on, kui selle nime *Jumal* tähendust on tunnetatud, nagu kinnitas esimene põhjendus. — Esiteks kindlasti seepärast, et isegi mitte kõigile, kes mõönavad, et Jumal on, ei ole teada, et Jumal on see, millest enam pole võimalik mõelda — ütlesid ju paljud antiiksed [filosoofid], et see maailm siin ongi Jumal. Samuti ei ole nime *Jumal* tõlgendustest, mille *Damascenus* esitab⁶, võimalik midagi niisugust mõista. — Siis edasi seepärast, et kui ka kõik selle nime *Jumal* all mõistavad midagi, millest enam pole võimalik mõelda, ei ole paratamatu, et miski, millest enam pole võimalik mõelda, on ka tegelikkuses [in rerum natura]. Nimelt tuleb ühel ja samal viisil esitada asja [ennast] ja tema nime mõttesisu. Sellest aga, et meelemõistusega haaratakse, mida väljendatakse selle nimega *Jumal*, ei järeldu, et Jumal on ka väljaspool mõistust. Niisiis ei pea ka see, millest enam pole võimalik mõelda, olema väljaspool mõistust. Ja sellest ei järeldu, et miski, millest enam pole võimalik mõelda, võiks olla tegelikkuses [in rerum natura]. Ja nõnda ei räägi mitte miski vastu neile, kes eeldavad, et Jumalat ei ole — ei räägi ju miski sellele vastu, et on võimalik midagi enam mõelda millestki, mis on antud kas tegelikkuses või mõistuses, välja arvatud selle jaoks, kes mõönab, et tegelikkuses on midagi, millest enam pole võimalik mõelda.

Samuti ei pea olema võimalik Jumalast midagi enam mõelda, kui Temast on võimalik mõelda kui millestki olematust, nagu eeldas *t e i n e p õ h j e n d u s*. Sest see, kui Temast on võimalik mõelda kui millestki olematust, ei tulene Tema olemise ebatäiuslikkusest või ebakindlusest, on ju Tema olemine iseene-

---

⁶*De fide orth.*, I 9; Vrd Ps. Dionysius Areopagita *De divinis nominibus*, XV Expos.

sest ilmseim, vaid meie mõistuse nõrkusest, mis ei suuda Teda kaeda Tema enese kaudu, vaid Tema tagajärgedest [ex effectibus] lähtudes, ja nõnda juhitakse [mõistus] arutlusega olemise enese tunnetamiseni.

Sellest leiab lahenduse ka kolmas põhjendus. Sest nagu meie jaoks on iseenesest teada, et tervik on suurem oma osast, nii on neile, kes näevad jumalikku olemust ennast, iseenesest täiesti teada, et Jumal on, sest et Tema olemus ongi Tema olemine. Kuid et me ei suuda näha Tema olemust, siis me ei jõua Tema olemise äratundmiseni mitte Tema enese, vaid Tema tagajärgede kaudu.

Ka neljandal [põhjendusel] on ilmne lahendus. Inimene tunnetab nimelt loomupäraselt Jumalat nõnda, nagu ta loomupäraselt Teda ihaldab. Inimene aga ihaldab Teda loomupäraselt niivõrd, kui võrd ta ihaldab loomupäraselt õndsust, millel on teatav sarnasus jumaliku headusega. Nõnda siis ei pea inimesele olema loomupäraselt teada Jumal vaadelduna Temas eneses, vaid sarnasus Temaga. Seega peab inimene arutledes jõudma Tema enese tunnetamiseni sarnasuse kaudu, mis on leitud Tema tagajärgedest.

Ka viienda [põhjenduse] lahendust on kerge näha. Nimelt on ju Jumal see, mille kaudu tunnetatakse kõike muud, aga mitte nõnda, et muud ei tunnetata ilma Teda tunnetamata, nagu iseenesestmõistetavate printsiipide puhul, vaid seetõttu, et Tema mõjuga on põhjustatud meis kogu tunnetus.⁷

XII PEATÜKK

Nende arvamusest, kes ütlevad, et pole võimalik tõestada, et Jumal on, vaid et sellest üksnes usu abil kinni peetakse.

On veel üks, ülalmainitud seisukohale vastupidine arvamus, millega samuti muudetakse kasutuks nende katsed, kes püüavad tõestada, et Jumal on. Nimelt ütlevad nad, et aru kaudu [per rationem] pole võimalik teada saada, et Jumal on, vaid [seda] võetakse vastu üksnes usu ja ilmutuse teel.⁸

⁷Vrd Augustinus, *De vera religione*, c. 39.

⁸Vrd Maimonides, *Dux neutr.*, I 74.

Seda ütlemata aga on ajendanud mõningad nõrgad põhjendused, mida on esitanud teised tõestamaks, et Jumal on.⁹

See eksiarvamus võiks siiski vääralt tuge saada teatavate filosoofide sõnadest, kes väidavad, et Jumalas on samased olemus ja olemine, s.t see, mida vastatakse küsimusele *mis [Ta] on* ja küsimusele *kas [Ta] on*. Aru kaudu pole aga võimalik jõuda teadmiseni, mis Jumal on. Seega näib, et aru kaudu pole ka võimalik tõestada, kas Jumal on.

Sellesama kohta. Kui vastavalt Filosoofi õpetusele tõestamaks, *kas [miski] on*, tuleb printsiiבים võtta see, mida tema nimi tähistab, nime kaudu tähistatud tähendus on aga Filosoofi järgi *Metaphysica* IV raamatus definitsioon, siis ei jää ühtegi teed tõestamaks, et Jumal on, kui on välistatud jumaliku olemuse ehk mis-suse [quidditas] tunnetamine.

Sellesama kohta. Kui tõestusprintsiiבים lähtuvad meelelisest tunnetusest, nagu [*Analytica*] *posteriora*'s¹⁰ näidatakse, siis see, mis ületab kogu meeltetaju ja meelelise, näib olevat tõestamatu. Sellisel viisil on aga ka see, et Jumal on. Niisiis on see tõestamatu.

Selle seisukoha ekslikkust aga näitame nii lähtudes tõestusõpetusest, mis õpetab tagajärgedest põhjusi tuletama, kui ka lähtudes teaduste korraldusest enesest; sest kui poleks mingit tunnetatavat substantsi üle meelelise substantsi, poleks ka mingit loodusteaduse-ülesteadust, nagu öeldakse *Metaphysica* IV raamatus; niisamuti lähtudes filosoofide püüdlustest, kes on püüdnud tõestada, et Jumal on; niisamuti aga apostliku tõe põhjal, mis kinnitab nõnda, *Rm* 1, 20: Jumala nähtamatu [olemus] on Tema loodu kaudu mõistetuna nähtav.¹¹

Maimonides (1135–1204) — juudi teoloog. *Dux neutrorum* — e. k. *Kõhklejate teejuht* — tema peateos (araabia k, 1190). *Tlk.*

⁹Vrd *Ibid.*, I 70 sqq.

¹⁰*Analytica posteriora*. Aristoteelse teos *Teine analüütika*. *Tlk.*

¹¹Tema nähtamatu olemus, tähendab Tema jäädav vägi ja jumalikkus, on ju maailma loomisest peale nähtav, kui mõelda Tema tehtule [---]". *Uus Testament ja psalmid*. Tallinn: Olion, 1990. *Tlk* Toomas Paul ja Uku Masing. *Tlk.*

Samuti ei pea meid kõigutama see, et olemine ja olemus Jumalas on sama, nagu väitis *e s i m e n e p õ h j e n d u s*. Nimelt mõistetakse olemisest seda, mille kaudu Jumal iseeneses püsib; seda, milline see on, on meile teadmata nagu Tema olemuski. Ei mõisteta aga olemisest seda, et see tähendab mõistuse [intellectus] [-poolset] ühendamist. Nimelt nõnda allub see, et Jumal on, tõestamisele, sest et meie meelemõistust juhitakse tõestavatest põhjendustest lähtudes [ex rationibus demonstrativis] moodustama Jumala kohta sellist väidet, mis väljendab, et Jumal on.

Põhjendustes aga, mille abil tõestatakse, et Jumal on, ei pea keskseks võtma jumalikku olemust, ehk *mis-sust* [quidditas], nagu eeldas *t e i n e p õ h j e n d u s*, vaid *mis-suse* asemel võetakse keskseks tagajärg, nagu toimub tõestuste *quia*¹² puhul. Sellisest tagajärjest võetakse nime *Jumal* mõttesisu. Sest kõik jumalikud nimed omistatakse [Jumalale] kas jumalike tagajärgede eraldamise teel Temast enesest või siis Jumala mingist hoiakust oma tagajärgede suhtes.

Sellest ilmneb samuti, et ehkki Jumal ületab kõike meelelist ja meeletaju, on Tema tagajärjed, millest võetakse tõestus, et Jumal on, siiski meeleliselt tajutavad. Ja nõnda asub meie tunnetuse läte samuti meelelises tajus ka selle puhul, mis meelelist taju ületab.

XIII PEATÜKK

Põhjendused tõestamiseks, et Jumal on.

Näidanud niisiis, et pole asjatu püüda tõestada, et Jumal on, asugem esitama põhjendusi, millega nii filosoofid kui ka katoliiklikud õpetlased on tõestanud, et Jumal on.

---

¹²Teoses *Summa Theologica* eristab Thomas Aristotelese järgi kahte tõestusviisi — tõestus *propter quid*, kus lähtutakse põhjusest, mille juurest jõutakse tagajärjeni (deduktiivne tõestus); ja tõestus *quia*, kus lähtutakse tagajärjest, millest tuletatakse põhjuse olemasolu (induktiivne tõestus). Lad. k *quia* — seepärast et; *propter quid* — mistõttu (lad. k). *Tlk.*

Esmalt esitame põhjendused, mida Aristoteles kasutab tõestamaks, et Jumal on. Ta püüab seda tõestada liikumisest lähtudes kahel teel.

Nendest esimene on selline. Kõik, mis liigub, on liigutatud millegi teise poolt. See on aga meeltega tajutav, et miski liigub, nagu näiteks päike. Seega on see liigutatud mingi teise liigutaja poolt. Seega too liigutaja on kas liigutatud või mitte. Kui ta ei ole liigutatud, siis me saame tulemuse, et peab paratamatult eeldama mingit liigutamatu liigutajat. Ja seda me nimetame Jumalaks. Kui ta aga on liigutatud, siis on ta liigutatud mingi teise liigutaja poolt. Seega peab kas edasi minema lõpmatuseni või peab jõudma mingi liigutamatu liigutajani. Ent lõpmatuseni edasi minna ei saa. Seega peab paratamatult eeldama mingit esimest liigutamatu liigutajat.¹³

Selles tõestuses on kaks väidet, mida tuleb tõestada: nimelt et iga liigutatav on liigutatud millegi teise poolt, ja et liigutajate ja liigutatute puhul ei saa edasi minna lõpmatuseni.

Nendest esimest tõestab Filosoof kolmel viisil. Esiteks nõnda. Kui miski liigutab iseennast, peab temas eneses olema tema liikumise printsiip, muidu oleks ta ilmselgelt millegi muu poolt liigutatud. Samuti peab ta olema liigutatud primaarselt, s.t ta peab olema liigutatud iseene põhjal [ratione] ja mitte oma osa põhjal, nii nagu elusolend on liigutatud oma jala liikumise kaudu, sel juhul nimelt ei oleks liigutatud mitte tervik iseene poolt, vaid tema osa, üks osa teise poolt. Samuti peab ta ise olema jagatav ja tal peavad olema osad, sest kõik, mis on liigutatud, on jagatav, nagu ta tõestab *Physica* VI raamatus.¹⁴

Pärast neid eeldusi argumenteerib [Aristoteles] nõnda. See, mida eeldatakse liigutatud olevat iseene poolt, on liigutatud primaarselt. Seega tema ühe osa paigalseisust [quies] tuleneb terviku paigalseis. Nimelt kui ühe osa paigal olles tema teine osa oleks liigutatud, siis ei oleks tervik ise primaarselt liigutatud, vaid üksnes tema osa, mis on liigutatud, sellal kui teine [osa] on paigal. Mitte miski aga, mis on paigal millegi muu paigal olles, ei ole iseene poolt liigutatud: nimelt kui millegi paigalseis tuleneb

¹³*Phys.*, VII 1, 241b 24–242a 15; VIII 5, 256a 13–21.

¹⁴*Phys.*, VI 4, 234b 10–20.

millegi muu paigalseisust, peab ka tema liikumine tulenema millegi muu liikumisest, ja nõnda ei ole ta liigutatud iseene poolt. Niisiis see, mida eeldati liigutatud olevat iseene poolt, ei ole iseene poolt liigutatud. Seega on paratamatu, et kõik, mis on liigutatud, on liigutatud millegi muu poolt.

Sellele põhjendusele ei tohiks vastu rääkida see, mida võib-olla mõni võiks väita, et osa sellest, mis eeldatavasti iseennast liigutab, ei saa paigal olla; ja veel, et osa ei saa paigal olla või liikuda muidu kui aktsidentsiaalselt [per accidens], nagu Avicenna¹⁵ ekslikult kritiseerib.¹⁶ Sest põhjenduse jõud seisneb selles, et kui miski liigutab iseennast primaarselt ja iseene kaudu [per se], mitte oma osade põhjal, ei tohi tema liigutus mitte millestki sõltuda. Jagatava [keha] enese liigutus, nagu ka tema olemine, sõltub [tema] osadest, ja nõnda ei saa ta iseennast liigutada primaarselt ja iseene kaudu. Seega ei ole saadud lõppjärelduse tõesuseks nõutav eeldada absoluutse tõena, et iseene-liigutaja osa oleks paigal, vaid tõene peab olema see tingimus: kui osa oleks paigal, siis oleks [ka] tervik paigal. See võib kahtlemata olla tõene isegi siis, kui tingimus on võimatu, nagu näiteks on tõene see tingimus[lause]: kui inimene on eesel, siis on ta mõistusega.

T e i s e k s tõestab ta [Aristoteles] induktsiooni teel nõnda. See, mis on liigutatud aktsidentsiaalselt [per accidens], ei ole liigutatud iseene poolt, sest ta on liigutatud millegi muu liikumise tagajärjel. Niisamuti ka see, mis on liigutatud vägivaldselt, nagu on ilmne. Ja ka mitte see, mis on liigutatud loomulikult, nagu need, mis on liigutatud iseenesest lähtuvalt [ex se], näiteks elusolendid, kes teatavasti on liigutatud hinge poolt. Ja veel ka mitte see, mis on loomulikult liigutatud, nagu rasked ja kerged [kehad], sest see on liigutatud selle poolt, mis [liikumist] tekitab ja takistaja eemaldab. Kõik aga, mis on liigutatud, on liigutatud kas iseene kaudu või aktsidentsiaalselt. Kui iseene kaudu, siis kas vägivaldselt või loomulikult. Ja viimane on liigutatud kas iseenesest lähtuvalt nagu elusolend, või mitte iseenesest lähtuvalt, nagu ras-

¹⁵Avicenna (Ibn Sina) (980–1037) — araabiaamaade filosoof, arst ja loodusteadlane. *Tlk.*

¹⁶*Sufficiencia*, II 1.

ke ja kerge [keha]. Seega kõik, mis on liigutatud, on millegi muu poolt liigutatud.¹⁷

K o l m a n d a k s tõestab ta [Aristoteles] nõnda. Mitte miski samane ei ole üheaegselt teokstehtuses [actu] ja võimalikkuses [potentia] sellesama suhtes, vaid kõik, mis on liigutatud, on sellisena võimalikkuses [in potentia], sest liikumine on võimalikkuses eksisteeriva kui sellise teokstehtus [actus]. Kõik aga, mis liigutab, on sellisena teokstehtuses [in actu], sest mitte miski ei ole tegev, kuivõrd ta on vaid teokstehtus. Seega mitte miski ei ole ühesama liikumise suhtes liigutaja ja liigutatu. Ja nõnda mitte miski ei liiguta iseennast.¹⁸

Tuleb aga teada, et Platon¹⁹, kes eeldas, et iga liigutaja on liigutatud, võttis liikumisenime [nomen motus] üldisemalt kui Aristoteles. Aristoteles võttis nimelt liikumist ainuomasel viisil, millele vastavalt see on võimalikkuses eksisteeriva kui sellise teokstehtus: sellisel viisil on vaid jagatavate ja kehade [liikumine], nagu tõestatakse *Physica* VI raamatus. Platoni järgi aga ei ole iseenese-liigutaja [movens seipsum] keha: tema nimelt võttis liikumist mis tahes tegevusena, nii et ka mõistmine ja arvamine on mingi liigutatus. Seda kõnepruuki puudutab ka Aristoteles *De Anima* III raamatus.²⁰ Selle kohaselt ütles ta [Platon], et esimene liigutaja liigutab iseennast, sest et ta iseennast mõistab ja tahab ehk ennast armastab. Mõnes [mõttes] ei ole see vastuolus Aristotelese põhjendustega: pole ju mingit erinevust, kas jõuda Platoni järgi millegi esimeseni, mis iseennast liigutab, või jõuda Aristotelese järgi esimeseni, mis on täiesti liigutamatu.

T e i s t v ä i d e t a g a , s . t e t liigutajate ja liigutatavate puhul ei saa minna edasi lõpmatuseni, tõestab ta [Aristoteles] kolme põhjendusega.

N e n d e s t e s i m e n e o n s e l l i n e .²¹ Kui liigutajate ja liigutatavate puhul [in motoribus et motis] edasi minna lõpmatuseni, peavad kõik lõpmata paljud kehad niisugused olema, sest kõik,

¹⁷*Phys.*, VIII 4, 254b 7–255b.

¹⁸*Phys.*, VIII 5, 257b 6–13.

¹⁹*Phaedrus*, c. 24.

²⁰*De Anima*, c. 7, 431a 7.

²¹*Phys.*, VII 1, 242a 15–243a 2.

mis on liigutatav, on keha ja osadeks jagatav, nagu tõestatakse *Physica* VI raamatus.²²

Iga keha aga, mis liigutab liigutatavat, on samaaegselt, kui ta liigutab, [ise] liigutatud. Seega kõik need lõpmata [paljud kehad] on samaaegselt liigutatud, kui üks neist on liigutatud. Ent üks neist, kuna ta on lõplik, on liigutatud lõpliku aja jooksul. Seega kõik need lõpmata [paljud kehad] on liigutatud lõpliku aja jooksul. See aga on võimatu. Seega on võimatu liigutajate ja liigutatute puhul edasi minna lõpmatuseni.

Seda aga, et see on võimatu, et ülalnimetatud lõpmata paljud [kehad] on liigutatud lõpliku aja jooksul, tõestab ta [Aristoteles] nõnda. Liigutaja ja liigutatu peavad olema samaaegselt, nagu ta induktsiooni teel tõestab üksikute liikumise liikide puhul. Kehad aga saavad üheaegselt olla vaid kontinuiteedi või kokkupuutumise kaudu. Seega kui kõik ülalnimetatud liigutajad ja liigutatud on kehad, nagu tõestatud, peavad nad olema justkui üks liikuv [keha] kontinuiteedi või kokkupuutumise kaudu. Ja nõnda on üks lõpmatu [keha] liigutatud lõpliku aja jooksul. See on võimatu, nagu tõestatakse *Physica* VI raamatus.

T e i n e p õ h j e n d u s sellesama tõestamiseks on järgmine. Liigutajate ja liigutatute puhul, mis on järjestatud, s.t mille hulgast üks on korra kaudu [per ordinem] teise poolt liigutatud, juhtub paratamatult nii, et kui esimene liigutaja eemaldatakse või ta lakkab liigutamast, siis mitte ükski teistest ei liiguta ega ole liigutatud, sest esimene on kõigi teiste liikumise põhjuseks. Ent kui korra kaudu liigutajaid ja liigutatuid on lõpmata palju [in infinitum], siis ei oleks mingit esimest liigutajat, vaid kõik oleksid justkui keskmised liigutajad. Seega mitte ükski teistest ei saaks olla liigutatud. Ja nõnda ei oleks maailmas mitte miski liigutatud.²³

K o l m a s t õ e s t u s pöörduv sellesama juurde tagasi, ainult et muudetud järjekorras, s.t alustades kõrgemast [esimesest]. Ja on niisugune. See, mis liigutab kui vahend [instrumentaliter], ei saa liigutada, kui ei ole midagi, mis liigutab esialgselt [principaliter]. Ja kui liigutajate ja liigutatute puhul saaks edasi

²²*Phys.*, VI 4, 234b 10–20.

²³*Phys.*, VIII 5, 256a 17–21.

minna lõpmatusse, oleksid kõik nagu liigutajad vahendina liigutajad, sest eeldatakse, et nad on liigutatuna liigutajad, mitte miski aga ei ole kui esialgne liigutaja. Seega mitte miski ei ole liigutatud.²⁴

Ja nõnda on ilmne tõestus mõlemale väitele, mida esitati tõestuse esimese tee puhul, kus Aristoteles tõestab, et on esimene liigutamatu liigutaja.

Teine tee on selline.²⁵

Kui iga liigutaja on liigutatud, [siis] on see väide tõene iseene kaudu [per se] või aktsidentsiaalselt [per accidens]; kui aktsidentsiaalselt, siis ei ole ta paratamatu: nimelt see, mis on aktsidentsiaalselt tõene, ei ole paratamatu. Seega on kontingentne, et mitte ükski liigutaja ei ole liigutatud. Ent nagu oponent väidab, kui liigutaja ei ole liigutatud, siis ta [ka] ei liiguta. Seega on kontingentne, et mitte miski ei ole liigutatud, sest kui mitte miski ei liiguta, ei ole ka mitte miski liigutatud. Seda aga peab Aristoteles võimatuks, s.t et ühel hetkel ei ole mitte mingit liikumist.²⁶ Seega ei olnud esimene [väide] kontingentne, sest väärast kontingentsusest ei järeldu väär võimatus. Ja nõnda ei olnud aktsidentsiaalselt tõene see väide: iga liigutaja on liigutatud millegi muu poolt.

Samuti, kui mingid kaks [asja] on milleski ühendatud aktsidentsiaalselt, ja üht neist leidub ilma teiseta, siis on tõenäoline, et [ka] teist võib leida ilma esimeseta; nii näiteks kui Sokrateses leiduvad valge ja õpetatus, ja Platonis leidub õpetatus ilma valgeta, siis on tõenäoline, et mõnes muus võib leida valget ilma õpetatuseta. Niisiis kui liigutaja [movens] ja liigutatav on milleski ühendatud aktsidentsiaalselt, liigutatav aga leidub milleski ilma selleta, mis liigutab, on tõenäoline, koguni paratamatu, et liigutajat võib leida ka ilma selleta, mis on liigutatud. Ja selle vastu ei saa tuua ka juhtumit kahe [asja] kohta, millest üks teisest sõltub: sest need ei ole ühendatud iseene kaudu, vaid aktsidentsiaalselt.

Kui aga ülalnimetatud väide on tõene *iseene kaudu* [per se], järeldub samamoodi kas võimatu või vastuoluline. Sest liigutaja

---

²⁴Phys., VIII 5, 256a 21–b 3.

²⁵Phys., VIII 5, 256b 3–13.

²⁶Phys., VIII 1, 250b 11–252a 4.

peab olema liigutatud kas sellesama liikumisliigiga, millega ta liigutab, või [mõne] teisega. Kui sellesamaga, siis peab [näiteks] muutja olema muudetud, ja edasi ravija ravitud, õpetaja õpetatud ja seda sellesama teadmise suhtes. See aga on võimatu: nimelt peab õpetaja paratamatult teadmist omama, õppiija aga ei tohi seda paratamatult veel omada; ja nõnda on ühel ja samal sama [teadmise] ja ei ole, mis on võimatu.

Kui aga [liigutaja] on liigutatud teise liikumisliigiga, s.t nii, et muutja on teise kohta liigutatud, ja teise kohta liigutaja on suurendatud, ja nõnda teiste [liikumislükide] puhul; et aga liikumise sugusid ja liike [genera et species] on lõplik hulk, siis järelikult ei saa minna lõpmatuseni. Ja nõnda saab olema mingi esimene liigutaja, mis ei ole millegi muu poolt liigutatud. Keegi võiks vahest väita, et toimub tagasipöördumine sel viisil, et kui kõik liikumise sood ja liigid on läbitud, tuleb taas tagasi pöörduda esimese juurde: nagu siis, kui teise kohta liigutaja on muudetud ja muutja on suurendatud, siis jällegi suurendaja on liigutatud teise kohta. Ent sellest järeldub sama mis varem, s.t et see, mis liigutab vastavalt mingile liikumisliigile, on vastavalt samale [liikumislükile] liigutatud, olgugi et kaudselt ja mitte otseselt.

Seega jääb üle, et peab eeldama mingit esimest, mis ei ole liigutatud millegi muu välise poolt.

Et oletusest, et on esimene liigutaja, mis ei ole millegi muu välise poolt liigutatud, ei järeldu siiski, et see oleks täiesti liigutamatu, siis läheb Aristoteles edasi, öeldes, et see võib olla kahesugusel viisil. Ühel viisil nõnda, et see esimene on täiesti liigutamatu. Seda eeldades saadakse see, mida väideti, s.t et on mingi esimene liigutamatu liigutaja. Teisel viisil nõnda, et see esimene on liigutatud iseenese poolt. Ja see võiks olla tõenäoline, sest see, mis on iseenese kaudu, on alati varem kui see, mis on [millegi] muu kaudu. Seepärast on arupärane [rationabile], et liigutatavate [asjade] seas on esimene liigutatav, mis on liigutatud iseenese kaudu ja mitte [millegi] muu poolt.²⁷

Ent kui sellega nõustuda, järeldub ikka sama. Nimelt ei saa öelda, et iseenese-liigutaja on [kui] tervik liigutatud terviku poolt, sest nõnda järelduvad ülalnimetatud vastuolud, s.t et keegi ühe-

²⁷Vrd *Phys.*, VIII 5, 257a 25–33.

aegselt õpetaks ja oleks õpetatud, ja sarnaselt teiste liikumiste puhul; ja jällegi, et miski oleks samaaegselt võimalikkuses ja teokstehtuses, on ju liigutaja sellisena teokstehtuses, liigutatav aga võimalikkuses. Jääb niisiis üle, et üks osa temast on üksnes liigutaja ja teine liigutatav. Ja nõnda saadakse sama, mis ülal, s.t et on mingi liigutamatu liigutaja.²⁸

Ei saa aga öelda, et mõlemad osad on liigutatud, nii et üks [on liigutatud] teise poolt; samuti mitte, et üks osa liigutab iseenast ja liigutab [ka] teist; samuti mitte, et tervik liigutab osa; samuti mitte, et tervik liigutab tervikut — sest järelduksid ülalnimetatud vastuolud, s.t et miski üheaegselt liigutaks ja oleks liigutatud vastavalt samale liikumise liigile; ja oleks samaaegselt võimalikkuses ja teokstehtuses; ja edasi, et tervik ei oleks iseenese-liigutajal primaarselt, vaid oma osa põhjal. Seega jääb üle, et iseenese-liigutajal peab olema üks liigutamatu osa, mis liigutab teist osa.²⁹

Et aga nendel iseenese-liigutajatel, mis on meie juures, s.t elusolenditel, liigutav osa, s.t hing, on siiski liigutatud aktsidentsiaalselt, ehkki ta on liigutamatu iseenese kaudu [per se], siis näitab ta [Aristoteles] edasi, et esimese iseenese-liigutaja liigutav osa ei ole liigutatud ei iseenese kaudu ega aktsidentsiaalselt.

Nimelt kuna need iseenese-liigutajad, kes on meie juures, s.t elusolendid, on hävivad, siis on liigutav osa neis liigutatud aktsidentsiaalselt. Paratamatult peab aga viima kaduvad iseenese-liigutajad tagasi mingi esimese iseenese-liigutajani, mis on igavene. Seega peab paratamatult olema mingi iseenese-liigutaja liigutaja [motor], mis ei ole liigutatud iseenese kaudu [per se] ega mitte ka aktsidentsiaalselt.³⁰

On ilmne, et tema [Aristoteles] eelduse kohaselt peab paratamatult olema mingi igavene iseenese-liigutaja. Kui liikumine on igavene, nagu ta ise eeldab, siis peab tekkivate ja kaduvate iseenese-liigutajate tekkimine olema igikestev. Ent selle igikestvuse põhjus ei saa olla üks iseenese-liigutajatest enestest: sest see ei ole igavene. Samuti mitte ka kõik samaaegselt, olgu siis

²⁸Phys., VIII 5, 257b 3–12.

²⁹Phys., VIII 5, 257b 13–258a 5.

³⁰Phys., VIII 6, 258b 10–16.

sellepärast, et neid oleks lõpmata palju, või sellepärast, et nad ei ole samaaegselt. Niisiis jääb üle, et peab olema mingi igikes-tev iseenese-liigutaja, mis põhjustab tekkimise igikestvuse nende alamate iseenese-liigutajate seas. Ja nõnda pole tema liigutaja [motor] liigutatud ei iseenese kaudu [per se] ega mitte ka aktsidentsiaalselt.³¹

Samuti, iseenese-liigutajate puhul me näeme, et mõned hak-kavad uuesti liigutatud olema mingi liikumise tõttu, mille kaudu elusolend ei ole iseenese poolt liigutatud, nagu näiteks seeditud toidu või muudetud õhu kaudu; selle liikumise kaudu vähemalt on iseenese-liigutaja liigutaja ise liigutatud aktsidentsiaalselt. Selle järgi võib nõustuda, et mitte ükski iseenese-liigutaja, mille lii-gutaja on liigutatud iseenese kaudu või aktsidentsiaalselt, ei ole liigutatud alati. Ent esimene iseenese-liigutaja on igavesti liigu-tatud: vastasel korral ei saaks liikumine olla igavene, sest kõigi teiste liikumine on põhjustatud esimese iseenese-liigutaja liiku-misest. Jääb niisiis üle, et esimene iseenese-liigutaja on liigutatud liigutaja [motor] poolt, mis ei ole liigutatud ei iseenese kaudu ega aktsidentsiaalselt.³²

Samuti ei ole selle põhjenduse vastu see, et madalama-te [taeva]sfääride liigutajad sooritavad igikestvat liigutamist, ja ometigi öeldakse, et nad on liigutatud aktsidentsiaalselt. Sest öel-dakse, et nad on aktsidentsiaalselt liigutatud mitte iseenese, vaid oma liikuvate [kehade] alusel, mis järgivad kõrgema [taeva]sfääri liikumist.³³

Et aga Jumal ei ole mingi iseenese-liigutaja osa, siis leiab Aristoteles oma *Metaphysica*'s³⁴ lähtudes sellest liigutajast [mo-tor], mis on iseend-liigutaja osa, teise, täiesti eraldatud liigutaja, mis [qui] on Jumal. Nimelt et iga iseenese-liigutaja on liigutatud mingi taotluse läbi [per appetitum], peab see liigutaja [motor], mis on iseenese-liigutaja osa, liigutama taotlemise tõttu millegi taot-letava poole. See [taotletav] seisab temast liigutamises kõrgemal: on ju taotleja teataval viisil liigutatav liigutaja; taotletav aga on

³¹Phys., VIII 6, 258b 23–259a 21.

³²Phys., VIII 6, 259b 3–28.

³³Phys., VIII 6, 259b 28–31.

³⁴Metaphysica, XII 7, 1072a 26–30.

täiest liigutamatu liigutaja. Niisiis peab olema esimene eraldatud täiesti liigutamatu liigutaja [motor], mis on Jumal.

Ülaltoodud mõttekäike näivad aga nõrgestavat kaks [vastuväidet]. Esimene neist on see, et nad lähtuvad liikumise igikestvuse eeldusest, mida katoliiklike [õpetlaste] seas ekslikuks peetakse. Siinkohal tuleb öelda: kõige tõhusam tee tõestamiseks, et Jumal on, lähtub maailma igikestvuse eeldusest, seda eeldades aga näib olevat vähem ilmne, et Jumal on. Nimelt kui maailm ja liikumine alguse saavad, on ilmne, et peab eeldama mingit põhjust, mis maailma ja liikumise esile toob, sest kõik, mis tekib, peab saama alguse mingist alustajast, sest mitte miski ei juhi ise end võimalikkusest teokstehtusse või olematusest olemisse.³⁵

Teine [vastuväide] on, et ülalnimetatud tõestustes eeldatakse, et esimene liigutatav, s.t taevakeha, on iseenesest lähtuvalt [ex se] liigutatud. Sellest järeldub, et ta on ise hingestatud. Sellega aga paljud ei nõustu.³⁶ Ja siinkohal tuleb öelda: kui esimest liigutajat ei eeldata liigutatud olevat iseenesest lähtuvalt, peab ta olema liigutatud vahetult millegi täiesti liigutamatu poolt. Seetõttu jõuab ka Aristoteles disjunktsiooni kaudu järgmise induktiivse järelduseni: peab jõudma kas kohe esimese eraldatud liigutamatu liigutajani või iseennast-liigutajani, mille juurest ikka jõutakse esimese eraldatud liigutamatu liigutajani.³⁷

Filosoof läheb aga *Metaphysica* II raamatus teist teed näitamaks, et toimivate põhjuste [causa efficiens] puhul ei saa edasi minna lõpmatuseni, vaid peab jõudma ühe esimese põhjuseni: ja seda nimetame Jumalaks. Ja see tee on selline. Kõigi järjestatud toimivate põhjuste puhul on esimene keskmise põhjus ja keskmine viimase põhjus, olgu siis keskmisi üks või rohkem. Kui aga eemaldatakse põhjus, eemaldatakse ka see, mille põhjus ta on. Seega kui eemaldada esimene, ei saaks ka keskmist põhjust olla. Ent kui toimivate põhjuste puhul saaks edasi minna lõpma-

³⁵Vrd *Phys.*, 8 lect. 1 (n. 970).

³⁶Basilius, *Hexaemeron*, homilia 3, 9; Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa*, II 6; Albertus Magnus, *Summa de creat.*, I tr. 3, q. 16, a. 2; II *Sent.*, 14, 6; *Summa theologica*, II tr. 11, q. 53, m. 3; Bonaventura, II *Sent.*, 14/1, a. 3, q. 2.

³⁷Vrd *Phys.*, VIII 5, 258a 5–8.

tuseni, poleks ükski põhjustest esimene. Seega kõrvaldataks ka kõik ülejäänud, mis on keskmised. See aga on ilmselgelt vale. Seega tuleb eeldada, et on esimene toimiv põhjus. See on Jumal.

Aristotelese sõnadest võib välja lugeda t e i s e g i p õ h j e n d u s e . *Metaphysica* II raamatus³⁸ nimelt näitab ta, et need [asjad], mis on ülimal määral tõesed, on ka ülimal määral olevad. *Metaphysica* IV raamatus³⁹ aga näitab ta, et on midagi, mis on ülimal määral tõene, selle põhjal, et näeme, et kahest väärast on üks enam väär kui teine, mistõttu peab ka üks teisest tõesem olema: see aga on nii vastavalt lähenemisele sellele, mis on tõene lihtsalt ja ülimal määral. Sellest võib järeldada, et on miski, mis on ülimal määral olev. Ja seda me nimetame Jumalaks.

Sellele lisab Damascenus⁴⁰ veel ühe põhjenduse, mis on tuletatud asjade juhtimisest: sellele viitab ka *Physica* II raamatu Kommentaator.⁴¹ Ja see on selline. Võimatu on, et mingid vastandlikud ja kokkusobimatud [asjad] alati või enamasti ühes korrastatuses kooskõlas oleksid muidu kui kellegi juhtimise all, millest kõigile ja igale on antud kindla sihi poole suunduda. Ent maailmas me näeme, et erineva loomuga asjad on ühes korrastatuses kooskõlas, ja seda mitte harva ja juhtumisi, vaid alati või enamalt jaolt. Seega peab olema keegi, kelle ettehooldusega maailma juhitakse. Ja toda me nimetame Jumalaks.

XV PEATÜKK

Et Jumal on igavene.

[---] Lisaks. Me näeme, et maailmas on miski, millel on võimalus olla ja mitte olla, s.t mis tekib ja hävib. Kõigel aga, millel on võimalus olla, on põhjus, sest kui ta suhtub iseenesest tulenevalt [de se] võrdselt mõlemasse, s.t olemisse ja mitteolemisse, siis peab juhul, kui talle saab osaks olemine, olema sellel mingi põhjus.

³⁸*Metaphys.*, II 993b 28–31.

³⁹*Metaphys.*, IV 1008b 31–1009a 5.

⁴⁰Damascenus, *De fide orth.*, I, 3.

⁴¹Averroes, *Comm. magn. in Phys.*, II t. 75 (IV/75 L)

Summa paganate vastu

Ent põhjuste puhul ei saa edasi minna lõpmatuseni, nagu ülalpool Aristoteelse põhjenduse abil tõestati. Seega peab eeldama midagi, mis paratamatult on.

Kõigel paratamatul on aga tema paratamatuse põhjus teisal, või on ta paratamatu iseene kaudu. Ei saa aga edasi minna lõpmatuseni paratamatute [põhjuste] puhul, mille paratamatuse põhjus on teisal. Seega peab eeldama üht esimest paratamatut. Ja see on Jumal, sest Tema on esimene põhjus, nagu [eespool] näidati. Niisiis on Jumal igavene, sest kõik iseene kaudu paratamatu on igavene.

FILOSOOFIDE JUMAL

Aquino Thomase jumalatõestustest

Michel Piclin

Tõlkinud Anu Treikelder ja

Ülo Treikelder

Me asume vaatlema püha Thomase esitatud filosoofilisi tõestusi Jumala olemasolu kinnituseks. Ta kasutab väljendit “teed”, mis lubab oletada, et tegemist on küllalt traditsioonilise lähenemisega, mida ta ülemäära ei laienda. *Summa theologica*’s mahub kõikide teede kirjeldus paarile leheküljele. Teoses *Summa contra gentiles* seevastu on tõestusteade arendused palju mahukamad, eriti mis puudutab esimest teed. Samuti ei saa arvestamata jätta teoseid *Questiones disputatae* ja *Aristotelese metafüüsika kommentaar*.

Esimese tee aluseks on liigutamishelate konstateerimine: eeldatakse, et “liigutaja ja objekt, mida ta liigutab, peavad olema samaaegsed” (*Summa Theologica* [edaspidi: *S. T.*] I, I, 1) (vrd Aristoteles *Physica* 7, 10), peale selle väidetakse, et miski olev ei saa absoluutselt ja täielikult ennast tervikuna ise liikuma panna. Kahtlemata võib teatavas laiemas tähenduses öelda, et loomad liigutavad end ise, sest nende liikumisprintsipi on neis endis. Kuid tegemist ei ole nende *tervikuga*, mis liigutaks sedasama tervikut. Olev liigutab iseennast samasuguses tähenduses, nagu mu käsi liigutab mu jalga, niisamuti nagu öeldakse, et olev näeb iseennast, kui tema silm näeb tema kätt — kuid jagamatult ja absoluutselt ei saa ta tervikuna *ise ennast liigutada*. Seda ei saaks

---

Le Dieu des philosophes. — Michel Piclin. *Philosophie et théologie chez Saint Thomas d'Aquin*. Paris: Klincksieck, 1983, pp. 33–64.

isegi Jumal, sest kui miski olev saaks ennast ise liigutada, oleks ta samaaegselt ja sellesama suhtes liigutatav ja liigutaja, s.t tegelikkus [acte] ja võimalikkus, aktuaalsus [actualité] ja virtuaalsus, mis aga ei ole võimalik. Ja nimelt sel põhjusel ei nimetagi püha Thomas Jumalat "causa sui". Arnauld kasutab seda punkti Descartes'i vastu: kui Jumal oleks iseeneese põhjuseks, oleks ta korraga tegelikkus [acte] ja võimalikkus, temas sisalduks teatav passiivsus, mis ei sobiks juba tema mõistega.

Pärast sellist sissejuhatust jätkub tõestus, mis tuleneb otseselt Aristoteelse *Metafüüsika* λ raamatust, järgmisel moel: et ükski olev ei ole iseeneese-liigutaja ja et liigutaja ja liigutatav objekt on *samal hetkel*, siis järeldub, et liikuv olev eeldab alati teist olevat, mis *vaadeldaval hetkel* teda liigutab. Ja selleks, et vältida lõpmatuseni tagasiviimist, mis oleks küll võimalik *järgnevuses* (virtuaalne lõpmatus), kuid ei ole võimalik *samaaegsuses* (aktuaalne lõpmatus), tuleb eeldada esmaliigutajat, mida ei liigutaks ei tema ise (pole olemas iseeneese-liigutajat) ega ka miski muu (see oleks lõpmatu järgnevus) ja mis seega on ainuomaselt liikumatu. See liigutamatu liigutaja on Jumal, olemasolu puhas tegelikkus, ja tema toimimisviis on võrreldav teatava külgetõmbega, mille abil ta toimib oma lõpmatu täiuslikkuse alusel.

See esimene tee kutsub esile terve rea mõtisklusi. Kas on ikka päris kindel, et liigutaja ja objekt, mida ta liigutab, on reaalselt samaaegsed, s.t et esimese mõju teisele on *momentaanne*? Lisaks sellele tuleb mõttesse üks vastuväide — kas ei ole võimalik kujutada, et üks KEHA võiks liigutada teist *eemalt*, toimides näiteks magnetilise külgetõmbe abil ja jäädes seejuures ise liikumatuks. Neid kahte küsimust peab käsitlema koos.

Märkigem kõigepealt, et Aristoteles püüab eirata füüsikalise külgetõmbe nähtust. Kahtlemata jõuab ta Jumalani, kes mõjub universonile külgetõmbega, ent see külgetõmme on ülefüüsikaline ja mitte füüsikaline, sest Jumal ei ole keha. Kui üks keha liigutab teist, toimub see liikumapanemine püha Thomase arvates ainult *kokkupuute* kaudu. Erinevalt Platonist, kes oma teoses *Ion* vihjas magnetismile ja nimetas Herakleioni kivi "jumalikuks", eitab Aristoteles igasugust füüsikalist külgetõmmet, olgu see siis elektriline või gravitatsiooniline. Ta kirjutab, nii nagu püha Thomas tsiteerib teda teoses *Contra Gentiles*: "Mitte ükski keha, mis

ei ole ise liigutatud, ei ole ruumilise liikumise allikas, sest liigutaja ja liigutatav keha peavad eksisteerima koos”, seega — jätkab püha Thomas — toob ühe ümberpaigutamine kaasa teise ümberpaigutamise (I, 20); ja veel: “Liigutatav keha liigutab vaid juhul, kui ta ise on liigutatud. Juhul kui keha on ise liigutamatu, peab sellest järeldama, et tema ise ei liiguta” (*id.*, keskel). Lühidalt, Aquino Thomas arvab, et liikumise igasugune füüsikaline mõju tuleneb liigutatavast tõukest *kokkupuute* kaudu, välistades seega näiteks *füüsikalise* külgetõmbe eemalt. Meelsasti toob ta näite kepest, “mis liigutab, sest teda liigutab tema kasutaja käsi” (*id.*, II, 38). Veel huvitavam on, et püha Thomas eitab igasugust momentaanset ümberpaigutust, s.t igasugust *lõpmat* kiirusega liikumist, ta ütleb seda järgmises tekstis, mis viitab Aristotelesele: “Kui oleks olemas lõpmat füüsikaline jõud (*potentia*), peaks see toimimast lakkama kiiremini kui ükski lõplik jõud [---], s.t ta peaks lakkama jagamatu hetke jooksul. Antud liikumine ja saadud liikumine oleksid seega momentaansed, mis läheb vastuollu *Füüsika* VI raamatu tõestusega” (*Summa contra gentiles* [edaspidi: *C. G.*] I, XX, alguses). Ent Aquino Thomas tunnistab samas valguse momentaanset (s.t lõpmat kiirusega) edasikandumist (*S. T. I*, 67, 2; I, 46, 2, jne.; vrd II (I), 113, 8), niisamuti tunnistab ta ka mõju vahetut edasikandumist, nagu näites kepest, mida käega tõugatakse ja mille ots hakkab liikuma samal hetkel kui käes hoitav osa. Kuid tegelikult ei käsitle püha Thomas valguse edasikandumist tõelise liikumisena, sest valgus “ei ole keha” (*S. T. I*, 67, 2)¹ ja kepi puhul ei tõlgendata liikumise edasikandumist ennast kui liikumist.

Moraali vallas räägib Aquino Thomas meeleldi külgetõmbest ja tõukumisest, ta kasutab siis nagu teada terminit “liikumine” (nt *S. T. II*(I), 23, 4), ent mis puutub füüsikalisse külgetõmbesse, siis annab näiteks maa kaaluga kehale, niipea kui see on vaba, vaid edasi “võime liikuda tema poole”, seejärel “temale asetuda” (*id.*). Meenutagem muuseas, kuidas püha Thomas kujutab ette erinevaid liikumise liike: on liikumised, mille printsiip on väline ja mida mõnikord nimetatakse “vägivaldseteks”: näiteks käest visatud kivi tõuseb taeva poole; siis on *sisemise* printsiibi-

¹See ei ole vähem “materiaalne”, vastandatuna “mõistmise” [intelligence] vaimuvalgusele (*S. T. I*, 70, 1).

ga liikumised, mis on seega "loomulikud", nii et nad isegi laias tähenduses ei saa "iseennast liigutada", näiteks kui kivi kukub, või kerge keha tõuseb; seejärel on liikumised, mille printsiip on sisemine, nii et nad peale selle saavad "iseennast liigutada" laias tähenduses, sest nad teavad oma *eesmärki*, selline on inimese vabatahtlik liikumine, mis on loomulik, aga mitte enam passiivne, vaid aktiivne. Lõpuks on Jumal, esimene ja liigutamatu liigutaja, mis kosmilises plaanis liigutab eelkõige taevafääri, mille "loomulik" liikumine on passiivne ja mis moraalses plaanis "liigutab inimese tahet", see tähendab, et vabatahtlikus liikumises (mis ebatäiuslikuna esineb ka loomal) teostab inimene suundumust, mille printsiip on sisemine, kuid mis ei ole "esmane" printsiip ning samuti ei asetse liikumise *eesmärk* tema sees (II (I), 6, 1; vrd ka II(I), 6, 5 ja 1, 1 ad. 2)².

Selle meeldetuletuse järel mõistame, et püha Thomase jaoks toimub ruumilise liikumise *käivitamine* alati *kokkupuute* kaudu, isegi kui tegemist on kaaluga keha langemise käivitamisega. Ja et Aquino Thomast huvitab selle kõige puhul liikumapanemine, siis mõistame samuti, et tema jaoks võib keha liikuma panna üksnes sündmus, mis on *rangelt samaaegne selle liikumapanemisega*. Järelikult toimub põhjuste otsimine ainult jagamatu hetke piires ega saa seega olla lõpmatu.

Me võime siinkohal esitada kaks küsimust. Kõigepealt, miks autor ei arvesta liikumapanemisi, mille puhul üks keha asetatakse ümber, sest teda riivab *juba kaua liikumises olev keha*. Näiteks kivi puruneb kildudeks, kui saab löögi meteoriidilt, ja see meteoriit pärineb plahvatuses, mis on toimunud mitu sajandit tagasi — sel juhul oleme sunnitud ajas *tagasi minema*, et leida algset liikumapanijat ja see tagasiminemine peab võib-olla jätkuma lõpmatult.

Siin peab vastama, et püha Thomase arvates on sunnitud liikumised alati lühiajalised (kivi, mille heidab kiviheitemasin, kukub peagi jälle maa peale ja tema liikumine muutub taas "loomulikuks"). Pealegi pole võimatu väita, et seda järjestikuste riiva-

---

²Teatavasti mõõnab püha Thomas samuti, et laias tähenduses võiks öelda, et Jumal "liigutab end ise", kui seda mõista platonlikus tähenduses, s.t et Temas on elu ja mõistmine [intelligence], ent absoluutselt muutumatuna (S. T. I, 18, 3 in 1; C. G. I, 13 in 3).

miste juhtumit peab silmas lõik, kus Aquino Thomas Aristotelese eeskujul arvab, et lõplikus ruumis ei saa mingil juhul olla lõpmatut arvu *kehi*, sest igal kehal on minimaalne kokkusurumatu ruumala ja mitte miski lõplik ei saa sisaldada lõpmatut (*C. G. I, B in 3*). Kahtlemata peab aru saama, et sellise "sunnitud" liikumiste põhjustatud *järjestikuste* riivamiste rea alguseks on kindlasti *loomulik* liikumine (antud juhul taeva ühtlane liikumine, mis tuksub nagu "maailma süda", (*S. T. I, 18, 1*)) — seega on vaadeldav ajavahemik kindlasti *lõplik*. Järelikult on siin toimivaid liigutajaid lõplik hulk ja vahetult esimese taeva ringlemise kohale tuleb asetada Jumala liikumatu liigutamine.

Aquino Thomas ütleb selgelt: "liikumine lähtub liigutamast ja suundub paigalseisu" (*I, 79, 8*).

Samuti ei tohi unustada, et Aristotelese järgi (kes on teadlik õhu olemasolust) ei salli loodus tühja kohta ja et teispool sublunaarset maailma, tõusmata esimese liigutajani, funktsioneerivad kontsentrilised sfäärid, mille külge taevakehad on nii-öelda kinnitatud. Mitte ükski lendulastud ese ei saaks läbistada nende sfääride hävimatut ainet, nii et kehade liikumistel on kalduvus taanduda libisemiseks ja peaaegu *kokkupuutumiseks*.³

Ent just seoses kokkupuutumisega kerkib põhimõtteline küsimus. Kordame, et püha Thomase jaoks on eelistatuim näide kivist, mida liigutab kepp, mida liigutab käsi... Filosoof peab ilmseks, et kui nihutatakse paigast kepi ots *A* (isegi kui see kestab mõne sekundi, "lõpetatud aja", (*C. G. II, 38*)), nihkub teine ots, s.t *B*, täpselt samade sekundite jooksul, *rangelt samaaegselt*, ja niisamuti toimub kiviga, mida liigutatakse kokkupuute kaudu. Teiste sõnadega, püha Thomas ütleks meeleldi koos Descartes'iga: "Kui ma liigutan *kui tahes pika* kepi ühte otsa, kujutan ma endale hõlpsasti ette, et jõud, mis paneb liikuma kepi selle osa, paneb paratamatult *ühel ja samal hetkel* liikuma ka tema kõik teised osad, sest jõud kandub siis edasi puhtas olekus", samas kui kivi seevastu ei saa liikuda ühest kohast teise ühe hetke jooksul, sest ta on keha" (*Regulae, IX, lõpus*). Niisiis püha Thomas mitte ainult ei märka, et ta tunnistab nõnda *lõpmatut* kiirust mõju

³Aristotelese ja Ptolemaiuse süsteemi erinevuse kohta vt *S. T. I, 70, 1 ad. 3*. Taevaste kirjelduse kohta vt märkus 8.

edasikandumisel, kui ta teisal ometigi püüdis seda eitada, vaid eelkõige — andku Descartes mulle andeks — pole nendes näidetes kepiist absoluutselt mitte midagi evidentset; eeldada, et kepi kaks otsa nihkuvad “samal hetkel”, tähendab eeldada, et kepil on lõpmatult suur jäikus, mis on võimatu. Oletame, et kepi pikkus on 2000 valgusaastat (mis tähendab, et valgusel kuluks 2000 aastat, et jõuda ühest otsast teise). Siis kantakse tõuge, mis mõjub kepi ühele otsale, üle elastselt: erinevad aatomid peavad üksteist teataval viisil *hoiatama*, ja vastavalt Albert Einsteinile ei saa tõuke ülekandumine kunagi kulgeda kiiremini kui valgus, see tähendab, et kulub *vähemalt* kaks tuhat aastat, et ühele otsale mõjunud tõuge võetaks vastu teises otsas.⁴

Kindlasti ei saa me Aquino Thomaselt nõuda, et ta oleks oma aja füüsikast seitse sajandit ees, seda enam et Einsteini teadus ei ole kindlasti öelnud universumi kohta *viimast* sõna. Ometigi võime küsida, mida Aquino Thomas võiks vastata, kui talle väidetak, et pole kindel, kas looduses eksisteerib absoluutselt jäike kehi.

Korrakem, et see on võtmeprobleem, sest ta püstitab küsimuse, kas liigutav mõju toimib sünkroonias või diakroonias. Kuuli liigutatakse kepi poolt, keppi käe poolt jne. Kui kõik need olevad asetada lõpmatult lühikesse hetke, oleks lõpmatu järgnevus võimatu. Ent asi on erinev, kui erinevad liigutajad järjestuvad ajas. Ei tohi unustada, et filosoofilises plaanis ei eita püha Thomas maailma *igikestvust*. Ainult usk õpetab meile, et maailmal on algus. Seega ei olekski absurdne kujutleda löökide rida, mis kutsuvad üksteist esile lõpmatust ajast alates. Vähemalt ei saa sellist võimalust kergesti kõrvale jätta.

Aquino Thomas vastaks kindlasti, et ruumiline liikumine on igal juhul võrreldav *esialgse* korra häirimisega ja eeldab initsiatiivi. Teisiti öeldes on siin tegemist liigutajate *subordinatsiooniga*: käsi on kõrgem kui kepp, elusolend on kõrgem kui käsi jne. Järelikult kui ajas ka tagasi mindaks, tuleb sealjuures *kuskil peatuda*, sest erinevate astmete järjestamine ei saa kesta lõpmatuseni. See viibki igikestvalt tegevuses [en acte] oleva esimese liigutaja

---

⁴Samamoodi antakse külgetõmme eemalt edasi teatava ajavahemikuga. Juba Leibniz arvab seda gravitatsiooni puhul.

eeldamiseni. (S. T. I, 46, 2 ja vrd I, 18, 2; vrd C. G. I, 23, keskel, II, 38, *quinto*).

Niisiis tuleb selle järgnevuse lõpetamiseks jõuda selleni, et asetatakse kõrgemale kõigist liikuvatest kehadest esmaliigutaja, mis peab olema *liigutamatu* ja mis seetõttu ei saa olla *keha* (sest füüsikaline külgetõmme ei eksisteeri tõeliselt või kui, siis ainult episoodiliselt). See liigutaja seega ei saa käivitada kosmilisi liikumisi muul viisil kui *ülefüüsikalise* käsu kaudu, mis on absoluutselt muutumatu ja ajaväline, see on Jumal ise.⁵

*

Teine tee on esimesele väga lähedane, piisab kui asendada sõna "liigutatud" sõnaga "tagajärg" ja sõna "liigutaja" sõnaga "põhjus".

Esimest tõestust, mis *Summa Theologica*'s on lühike, on *Contra Gentiles*'es arendatud väga pikalt, ent teine tõestus on teoses *Contra Gentiles* (I, 13, lõpp) niisama napisõnaline ja ähmane kui *Summa Theologica*'s (I, 2, 3). See põhineb Aristoteelse *Metafüüsika* II raamatul ja kõlab nii: "Meeleliste asjade seas leiame me toimivate põhjuste teatava rea. Ent pole võimalik, et mingi asi oleks iseene toimiv põhjus, sest siis eelneks ta iseendale, mis oleks vasturääkiv [---] Aga selle viisi järgi, kuidas toimivad põhjused on *koordineeritud*, pole nende puhul niisamuti võimalik põhjusest põhjuseni määramatult tagasi minna. [---] Seega tuleb paratamatult eeldada esimest toimivat põhjust ja see ongi põhjus, mida kõik nimetavad Jumalaks" (S. T. I, 1).

Võib märgata, et püha Thomas ei lähtu põhimõttest, et kõigil oleval on põhjus, ta tahab hoopis näidata, et on üks ilma põhjuseta olev, s.t. Jumal. Jumalal ei ole põhjust, sest ta on Põhjus. Niisamuti nagu esimene tee läheb tagasi liigutajani, mis ei ole liigutatud ei iseene ega teise liigutaja poolt, nõnda jõuab teine tee põhjuseni,

⁵Sageli on selle vastu väidetud, et püha Thomas pidas paigalseisu loomulikuks ja keeldus uskumast, et materiaalsed asjad võiksid olla *põhiliselt* liikumises. Ent universumi liikumine (kui ta lõpuks lähtub mingist füüsikalise gravitatsioonist) ei saaks püha Thomase jaoks olla *igikestev*, kui Jumal ei toimiks igal hetkel oma ülefüüsikalise liigutamise kaudu. Seevastu, kui see liikumine on alanud, annab see veel selgemini tunnistust jumalikust initsiatiivist.

mis ei ole ei iseenese ega mõne muu põhjuse tagajärg. Mõlemal juhul lubab olevate rida, mis on korraga (erinevates suhetes) liigutatavad ja liigutajad, põhjused ja tagajärjed, jõuda olevani, mis on ainult liigutaja (ja mitte liigutatud, ka mitte iseenese poolt) ja mis on ainult põhjus (ja mitte tagajärg, ka mitte iseenese oma). Olla iseenese põhjus tähendaks olla iseenese tagajärg, see ei ole võimalik, olla iseenese-liigutaja tähendaks olla liigutatud iseenese poolt, mis on võimatu.

Tomistlik mõttekäik seisneb tõdemuses, et mingi seisundimuutus eeldab teist rangelt samaaegset seisundimuutust, kuni hetkeni, mil jõutakse seisundimuutuseni (kuna lõpmatu järgnevus on võimatu sama hetke jooksul), mille kutsub esile olev, mis ei muutu ja mis on Jumal.

Ka siin toimub kõik üheainsa hetke jooksul. Me peame silmas tegelikult kohalolevat Jumalat. Põhiline sõna on sõna "koordineeritud", mida öeldakse toimivate põhjuste kohta ja mida kasutati juba teoses *Contra Gentiles*, eesliidet *ko-* tuleb mõista kitsas tähenduses, tegemist on hierarhiliste põhjustega. Autor rõhutab põhjuste lõpliku arvu paratamatust ühesainsas hetkes ja järelikult esimese põhjuse eksisteerimist, mis on alati toimimas maailmal igal hetkel.

Siinkohal Descartes eksib. Kui tal on täiesti õigus, samuti nagu Gassendil (*V Vast.*, lk 416), et Aristoteles ja skolastika eeldavad lõpmatut edasiminekut ajas, s.t virtuaalse lõpmatuse võimalust, siis eksib Descartes suurel määral, uskudes, et püha Thomas ja Aristoteles, püüdes tõestada Jumala olemasolu, arutlevad põhjuste puhul ajalise tagasimineku üle — see oleks nende poolt üllatav järjekindlusetus, sest nad tunnistavad lõpmatu aja ratsionaalset võimalust. Ei, püha Thomas, täpselt nagu ka Descartes *I Vastustes* (lk 186, vrd *Ppes.* I, 21), arutleb põhimõtteliselt tegekkuses [actualité], s.t otsib esimest põhjust, mis toetab olemist tegelikult — selle erinevusega siiski, et Descartes räägib mina-olemisest ja püha Thomas maailma-olemisest. Kõige rohkem võib öelda, et *secunda via* rõhutab põhjuste hierarhiat enam kui *prima* ja näeb selles täiendavat kinnitust põhjuste lõpmatu arvu võimatusele.

Et hästi mõista *secunda via* tähendust, tuleb seda ilmselt võrrelda tekstidega, kus püha Thomas püüab näidata, et mõistuse teel

ei saa tõestada, et maailm on igavene (S. T. I, 46, 1) ja et niisamuti ei saa mõistuse teel tõestada, isegi kui seda toetavad faktitõdemused (*ad.* 4), et maailm on alanud (I, 46, 2; C. G. II, 38). Märkigem, et püha Thomas ei ütle ainult: Jumal *oleks võinud* luua maailma igavesena; ta ütleb, et kuna maailm on see, mis ta on, siis on võimatu teaduslikult tõestada, et algus on olnud, selle kohta võib meile teavet anda üksnes ilmutus. Igavesti eksisteeriv maailm ei oleks seeläbi vähem loodu. Lühidalt, see probleem on filosoofiliselt *lahendamatu* ja on küllalt lähedal Kanti antinoomiatele.

Esitame siinkohal ühe iseäranis huvitava lõigu, kus püha Thomas eitab, et võiks *tõestada*, et maailmal on olnud algus. Ta uurib järgmist argumenti: “Kui maailm eksisteerib igavesest ajast, peaks tänasele eelnema lõpmatu hulk päevi; ent lõpmatu hulga päevade möödumine tundub võimatu, sest sel tingimusel ei saaks jõuda käesoleva päevani” (I, 46, 2 *ad.* 6). Aquino Thomas vastab nõnda: “See argument ei kehti, sest seda, mis on toimunud, mõistetakse alati ühest hetkest teiseni. Niisiis, milline ka oleks möödunud päev, mida määratletakse, sellest päevast kuni tänaseni saab olla möödunud vaid *lõplik* arv päevi, ja see intervall on alati ületatav” (*id.*, *resp.*).

Lõpuks ilmneb püha Thomase seisukoht selgesti järgnevast tekstist: “Mis puutub toimivatesse põhjustesse, siis need, mis on iseenese kaudu paratamatud mingi tagajärje tekitamiseks, ei saa paljuneda määramatult. Ja siis on absoluutselt võimatu minna ühest teiseni tagasi lõpmatuseni — näiteks ei saa olla, et kivi on liigutatud kepi poolt, kepp käe poolt ja nii määramatult [---] Seevastu, kui kõik põhjused kuuluvad samasse korda [ordo] ja nende paljunemine toimub aktsidentaalselt [---], pole võimatu tagasi minna põhjusest põhjuseni lõpmatuseni. Näiteks inimene, kes sigitab, on ise sigitatud, kuid ta sigitab kui mees ja mitte sellepärast, et ta on kellegi teise poeg — seega kõigil meestel, kes sigitavad, on toimivate põhjuste seas *üks ja seesama* seisus, erilise tekitaja seisus. Järelikult pole võimatu, et inimene on sigitatud inimese poolt määramatult. Võimatu oleks vaid juhtum, kui mõne eraldi võetud mehe sigitamine sõltuks mingist teisest inimesest, siis mingist elementaarsest kehast, seejärel päikesest ja nõnda määramatult” (I, 46, 2).

Kõike arvesse võttes võib eristada kolme sorti juhtumit: kui põhjused on absoluutselt samaaegsed, siis ei saa neid olla lõpmatu hulk: *Contra Gentiles* rõhutab iseäranis seda punkti, kui ta räägib “põhjustest, mis toimivad kõik ühel ja samal ajal” (*causis simul agentibus*) (II, 38, ad. 5). Ometi, kui kaldutakse arvama, et põhjused vajavad oma tegevuses *ajavaheimikku*, selleks et toimida, ei tunnistata lõpmatut järgnemist, juhul kui saab näidata, et tegemist on omavahel hierarhiseeritud põhjustega. Ja kui lõpuks ongi tegu järjestikuste ja *samalaadsete* põhjustega, siis on tagasimineku lõpmatuseni võimalik ja lähtepunkti olemasolu ei ole tingimata vajalik.

Kõik see seletab korraga, et on võimalik tõestada Jumala olemasolu ja et ei ole võimalik tõestada, et maailmal on olnud algus.

Teisalt võib rõhutada püha Thomase püüdu selgitada asju teaduslikult, nagu näitab hästi mõiste “toimivad põhjused”. Kui *Metafüüsika* lõigus, mida püha Thomas nähtavasti silmas peab, rääkis Aristoteles tegelikult igat liiki põhjustest (II, 994a, 1–19), siis püha Thomas räägib selgesti pigem “toimivatest põhjustest”. XX sajandi lugejale torkab silma, et pühal Thomasel on väga täpne ettekujutus universaalsest determinatsioonist. Näiteks keeldub ta täielikult tegemast inimese vabast tahtest esmast, *sponte sua* toimivat põhjust: nii kerge oleks olnud teha igast inimolendist absoluutne algus, millel on tõeline metafüüsiline algatusvõime; püha Thomas aga loobub sellest, tema teoloogiline meel paneb ta kuulutama, et Jumal liigutab inimlikku vabadust. Muidugi tunnistab ta imet, mis pannakse toime “väljaspool looduseadusi” (I, 105, 6); aga peale selle, et rääkides ajast, mil kangiseadus ja Archimedese printsiip on võib-olla ainsad reaalselt tuntud *kvantitatiivsed* füüsikaseadused, tuleks hoiduda andmast väljendile “looduseadus” liiga täpset tähendust, võib märkida, et ime ise “ei välju universumi korrast, kuna ta sõltub esmasest põhjusest” (*id.*). Veelgi enam — meil on võimalus sellest rääkida meie viimases osas — *Summa Theologica* rõhutab (koos Boetiusega), et “saatus eksisteerib mööduvate asjade sisemise soodumuse mõttes, mille kaudu providents liidab neid üksteisega, et täita oma kavatsuste korda (I, 116, 1). Kiusatus oleks veelgi täpsustada: selleks et aeg maailmas kulgeks, peab kuskil toimuma mingi seisundimuutus ja

selleks et see seisundimuutus toimuks, peab vaadeldava punkti vahetus ümbruses olema esile kerkinud sündmus. See sündmus on omakorda seletatav teiste sündmuste kaudu. Samad põhjused tekitavad samu tagajärgi, vastasel korral polekski mõnel muutusel põhjust. Ning veel, maailma iga sündmus on seletatav tema *vahetu ümbruse* kaudu. Ilma tekste liialt moonutamata võib *Summa Theologica*'s leida sellesuunalisi lausungeid: "See, mis toimub, on tegelikkuses [en acte] vastavalt sellele, et ta eksisteerib ajas ja ruumis" (II (I), 6, 6), ja et "tuleb uurida asjaolusid, mis *ümbritsevad* tegu [acte]" (*id.* 7, 2). Kant ütleb sedasama: kausaalne seletus on inimteadvuse transsendentaalne tugi, sest teadvus ei suuda leida omaenese ühtsust muul viisil, kui seda asjadest *ot-sides*. Ja pühal Thomasel jätkub seda põhjusliku seletamise ja isegi järkjärgulise seletamise meelt. Kahtlemata võib ingel püha Thomase järgi "liigutada end mõnikord ühest kohast teise *ilma vahendaja abita*" (I, 53, 2), ent seda sellepärast, et ingel pole materiaalne substants. Lõpuks, kui püha Thomas tunnistab Jumala tegevuse reaalsust igale olevale ja mis tahes universumi hetkel, *siis sellepärast, et ta usub, et Jumal on igal hetkel tervikuna kohalolev loomise igas punktis* (I, 8, 2), s.t ta on mingis mõttes lõpmatult lähedal kogu loodud olevale. Ülima olemasoleva eksistentsina toimib Jumal vahetult iga oleva südamele, samas austades selle loodu oma loomust, mille erinevused on tema enese soovitud.

Samuti võib mõista, miks püha Thomas tahab kreeka ja araabia mõtlejate mõjul iseäranis säilitada *ilma alguseta* maailma teoreetilist võimalust. Asi on selles, et see universumi igikestvuse tees on tema ajastu teaduslikes ringkondades au sees oma piiritu determinismi tõttu; püha Thomas tahab esitada jumalatõestused, mis oleksid teaduslikus plaanis laitmatud. Teiselt poolt teab ta hästi, et isegi kui maailm oleks alati eksisteerinud, ei kannataks see tõttu loomise idee, sest loomine pole niivõrd sündmus, mis toimub maailma alguses, kui seos, mis igal hetkel seob maailma Jumalaga. See, mis universumi seisukohast võib näida järgnevuses, leiab reaalsuses aset ühekorraga, kui võtta seda Jumala vaatekohast (C. G. II, 17).⁶ Sellepärast toimib Jumala muutumatu

⁶Vt siiski S. T. I, 74, 2, kus seitsme päeva tõlgendamine püha Thomase poolt ei ole nii "metafoorne" kui pühal Augustinusel.

tegevus igal ajahetkel ja maailma loomine kaldub ühte langema tema säilitamisega.

Seejärel jõuab püha Thomas oma "füüsikaliste" tõestuste kokkuvõtmiseni küllaltki üllataval moel, mida võiks esitada nõnda: maailm on kas alati eksisteerinud või on tal olnud algus. Kui maailm on alati eksisteerinud, võib küsida, kuidas säilitab ta alati oma muutumise, oma liikumise ilma ilmselge kulumiseta: "Mitte ükski lõplik jõud ei saa liigutada lõpmatu aja kestel" (C. G. I, 20, ad. 1, lõpp) — vastupidisel juhul peaks pool sellest jõust ikkagi veel liigutama lõpmatu aja kestel, sest $(\frac{1}{n})^e$ lõpmatusel on ikka lõpmatus; ja jätkates niimoodi vaadeldava lõpliku jõu jagamist kahega, muutuks tulemus äkitselt lõpmatult suurest lõpmatult väikeseks, mis on absurdne.⁷ Lühidalt, kui maailm oleks alati eksisteerinud, peaks ta olema jõudnud teatava ühtlustumiseni ja nagu öeldakse XX sajandil, peaks olema saabunud kosmose surm. Kui aga arvatakse, et maailm on alanud, tuleks tunnista, et universum ei saa olla sündinud omaenese liikumisest, sest ta oleks pidanud selleks iseenele eelnema, mis on absurdne. Seega, maailm on alanud tänu lõpmatu ja muutumatu oleva sekumisele (C. G. I, 13, 6, paragr. enne lõppu), ja see olev ei lakka toimimast võrdvärselt kõigil ajahetkedel.

*

Nüüd võime minna kolmanda, üldisema ulatusega tõestuse juurde, mis põhineb võimalikkuse ja paratamatuse ideel. Teoses *Contra Gentiles* (I, 15, keskel) ilmneb see ainult varjatult, samas kui esimene tõestus oli seal äärmiselt põhjalikult arendatud. *Summa Theologica*'s on *tertia via* peaaegu sama ulatusega kui *prima*. Tuleb olla ettevaatlik, et mitte moonutada püha Thomase mõtet. Esiteks eeldab ta hüpoteesina, et maailm eksisteerib igavesest ajast, üksnes see annab tõestusele pinget; teiseks ta peab väljenduma väga nüansseeritult, sest Aristotelese eeskujul tunnistab ta, et on olemas *hävimatu* taevas, s.t selline olev, mis ei kanna endas surma. Seetõttu eristab püha Thomas esituse lõpus kahte liiki

---

⁷Me muudame pisut püha Thomase argumentatsiooni, kes arvab, ilma seda tõestamata, et pool lõpmatusel on *lõplik* (mõelge näiteks täisarvude ja paarisarvude hulga).

paratamatult *olevaid* ja liiga sageli unustatakse seda punkti esile tõsta. Muide, Aristotelese enese seisukoht esimese taeva suhtes tundus kõhklevana: kord ütles ta, et on olemas igavene meeleline (*Metaphysica* p. 86 ja 675), kord, et kõik meeleline on häviv ja mitte igavene (p. 146). Vähemalt kinnitab ta alati, et üksnes mitterealeline on loomult liigutamatu. Lisagem, et püha Thomase *tertia via* järgib ligikaudu juudi filosoofi Maimonidese üht mõttearendust ja tundub ka kordavat üht Aristotelese *Metafüüsika* lõiku. (θ, 1050b.)

Kõigepealt täheldab püha Thomas, et “looduses leidub asju, mis võivad olla ja mitte olla, sest on selliseid, mis tekivad ja hävivad” [---] “niisiis on võimatu, et seda liiki oleval eksisteeriks igavesti, sest see, mis võib mitte eksisteerida, ei eksisteeri teatud aja jooksul. Seega, kui *kõik* oleval on võinud mitte eksisteerida, siis on olnud aeg, kus ei eksisteerinud midagi. Kui see oleks nii, siis ei eksisteeriks midagi veel praegugi [---], mis on ilmselgelt vale. Seega *kõik* oleval ei ole võimalikkuses, on vaja, et looduses oleks mingi paratamatu olev. Kuid iga paratamatu olev kas saab oma olemise paratamatuse mingilt teiselt põhjuselt või iseeneselt. Ei saa öelda, et ta saab selle mingilt teiselt põhjuselt, sest paratamatute põhjuste puhul, niisamuti kui toimivate põhjuste puhul, ei saa minna määramatult lõpmatuseni. Seega tuleb tunnistada mingit sellist olevat, mis on paratamatu iseene kaudu ja annab teistele olevatele selle, mis neis on paratamatu, ja seda olevat me nimetamegi Jumalaks.”

Arutluse käik on järgmine: *kõik* oleval ei saa olla “võimalikud” (kontingentsed oleval, mis sünnivad ja surevad), seega on *vähemalt üks* paratamatu olev. Lõpuks on siiski *ainult üks iseene kaudu* paratamatu olev, kuna teised paratamatud oleval (nagu esimene taevast) saavad temalt oma laenatud paratamatuse.

Märkigem, et teoses *Contra Gentiles* kirjutab püha Thomas neli paragrahvi (1, 17) näitamaks, et ei saa olla *rohkem kui üks* iseene kaudu paratamatu olev: absoluutset paratamatust ei saa jagada.

Proovigem jälgida püha Thomase mõtet veelgi täpsemalt: võib märgata, et looduses on *seesugust* olevat, mis sünnib ja sureb; ent pole sugugi teada, kas kõik looduslikud oleval surevad tegelikult, sest mitte ükski inimene pole näiteks kunagi näinud päikest

suremas. Ent oletagem, et kõigele olevale (nii looduses kui väljaspool seda) on *omane* surra; sel juhul igaüks neist sureb ükskord tingimata — tõepoolest, nagu märgib Maimonides, selline võimalikkus, mis lõpmatu kestuse jooksul mitte kunagi ei realiseeru, ei vääri võimalikkuse nime. Järelikult me võime öelda, et iga olev, mis võib surra, ka peab surema. Sellele võiks siis vastu väita, et ühe oleva surm võib väga hästi tähendada tema asendamist mõne teisega, sest püha Thomas ise räägib olevatest, “mis sünnivad” nagu nad ka “surevad”. Ja see peab paika. Kuid et maailma olevad ei moodusta ühelgi hetkel lõpmatust tegelikkuses [en acte], tuleb arvestada, et kõik need olevad, mis peavad surema, võiksid peale selle surra *samal hetkel*. Nii väike, kui see tõenäosus ka on, ta realiseerub, kui asetuda lõpmatusse aega. Järelikult, kui maailm poleks kunagi alanud ja kui olemises oleksid üksnes hävivad olevad, oleks maailm juba pidanud olemast lakkama. See on absurdne.

Kõik, mida selles staadiumis võib järeldada, on see, et kas looduses või väljaspool seda on igal juhul mingi hävimatu olev. See hävimatu olev võib väga hästi asuda looduses, sest püha Thomas Aristotelese põhjal usub hävimatu taeva olemasolusse (C. G. I, 20, 3, S. T. I, 68, 1). Veelgi enam, erinevalt Aristotelesest usub ta mittemateriaalsete, ent siiski Jumalast erinevate substantside, inglite olemasolu. See tähendab, et tõestus jääb veel ebatäielikuks.

Veel on vaja märkida kaht asja:⁸ taeva kõige kõrgem liikuv

---

⁸Püha Thomas eristab üldiselt “kolme liiki taevaid”: pärast “õhuruumi, mis ulatub ookeani pinnast kuni Kuu orbiidini” tuleb “tähistaevas”, samaaegselt läbipaistev ja särav, mis on jaotatud kaheksaks sfääriks — seitsme planeedi sfäärid ja kinnistähedte sfäär. Selle kohal asetseb “kristall- ehk sinitaevas” (S. T. I, 68, 4), esimese ja teise kristalltaevaga, mis on täiesti läbipaistvad. Seejärel tuleb *primum mobile*, mille taga asub viimaks *empyreum*, õndsate asupaik, mida iseloomustab “hiilgus” (*id.* ja S. T. I, 61, 4; I 68, 1). Autor märgib, et Aristotelese arvates “pole taevakehadel muud liikumist kui taevastähtede oma, samas kui Ptolemaiuse arvates “pole taevakehad kinnistatud, vaid neil on oma, sfääridest sõltumatu liikumine” (*id.* I, 70, 1).

Püha Thomas on kõhklev *empyreumi* osas, mis on kõige kõrgemal asuv keha, kus loodi inglid (S. T. I 61, 4), ent mis on ka “mõistuslik taevas” (*id.*). Samuti ei ole autor kindel, kas taevakehad ise on tehtud

sfäär (*primum mobile*) saaks ennast lõputult liigutada üksnes sel juhul, kui ta oleks saanud selle võime Jumala lõpmatult väelt. Üksinda ei saaks keha ei liikuma hakata ega lõputult ümber paigutada. Nõnda seiskuksid lõpuks looduslikud liikumised, isegi hävimatute kehade omad. Pealegi kui taevas on hävimatu, siis mitte omaenese jõust, vaid sellepärast — nagu juba märkis Platon (*Timaios*, 41, a, b) — et Jumal realiseerib temas oma võimet igavesti eksisteerida (*C. G. I*, 20, 3).

Kokkuvõtteks, on näha: kolmandast teest tuleneb idee, et on kahte liiki hävimatuid olevaid: need, mis on seda millegi teise kaudu, ja need, mis on seda iseenesest. Veelgi enam, *tertia via* lõpp, kus eristatakse kahte liiki paratamatust, näitab, et tõeliselt hävimatu olev on see, *mis on samane oma eksisteerimisega*, s.t. Jumal. Seal on tomismi tõeline alus, see ei ole enam peripateetikute mõju. Teisiti öeldes, kui maailm eksisteeriks üksi, olnuks tema *tekkimine* võimatu; teisest küljest, kui maailm ei oleks tekkinud, peaks ta olema *juba surnud*, sest igavene eksistents on väljaspool tema ulatust. Seega peab mõlemal juhul maailma toetama mingi niisugune olev, *mille jaoks tekkimise ja hävimise faktil, alguse või lõpu ideel poleks mingit tähendust*. See on juurdepääs Jumalale, ja see, mis annab *tertia via*'le erilise kaalu ja võib tagasivaates valgustada mõningaid eelnevate tõestuste aspekte.

Võib-olla oleks huvitav põgusalt näidata, millise kuju võtab hilisematel filosoofidel tõestus võimalikkuse idee kaudu.

Leibniz valib *võimalikkuse* näiteks eelkõige igavesed tõed, mis nõuavad isegi kogu universumi puudumisel toeks jumalikkumõistust [entendement], mis neid mõtleb (*Monadoloogia*, 43 ja 44; kiri Bourguet'le). Ent kas on kindel, et igavesed tõed eksisteerivad sõltumatuna reaalsest maailmast? Kas on tõsi, et kolmnurga nurkade summa on võrdne kahe täisnurgaga, isegi kui ei eksisteeri mingit loodust ega ühtegi kolmnurka looduses? Kas nurkade summa idee ise ei nõua tervet rida kaemusi, mida on võimatu täielikult väljendada ja mis annavad tunnistust mingi looduse ja isegi teatava meelelisuse eksisteerimisest?

---

tulest või mõnest muust ainest kui neli elementi (*id.* 70, 1; vrd 68, 1, keskel). Ta vihjab mõõdamines "Saturni väga külmale kliimale" (*id.* 68, 2, lõpp).

Seetõttu rõhutab Kant palju enam asjaolu, et võimalikkused, nagu "materria" (põlev keha, tuli, laotus jne), eeldavad mingit paratamatult igavest olemist: öelda, et praegu on võimalikkusi, tähendab öelda, et neid saab alati olema, sest võimalikkused on ajatud. Selleks aga, et alati võiks olla võimalikkusi, peab olemine samuti alati seal kohal olema ja neid lakkamatult sisuga varustama ja materjalidega toitma (*Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*). Enamgi veel, kui homme mitte midagi ei eksisteeriks, siis poleks enam ka võimalikkusi, *võimalikkused oleksid võimatud*. Ent see võimatus ise ei oleks võimalik, see räägib iseendale vastu. Teisiti öeldes, peab alati paratamatult olema olevat, ja see eeldab olemist, millel on tema paratamatus tema enese kaudu.

Võib öelda veel, et teoses *Der einzig mögliche Beweisgrund* näeb Kant, et *mitte miski ei saa võimalikkuselt ära võtta tema õigust olla igavesti võimalik*. Ent teisest küljest, olemine ei ole lihtsalt võimalikkuste *osa*, lisand, sest kui poleks olemist, poleks ka võimalikkusi. Seega peab võimalikkudel olema alati põhi- aluseks olemine, see on *olemine, mis ei saa olemata olla*.

Kaugel sellest, et olemine oleks võimalikkuste üks "osa", esitab Kant meile selles teoses pigem võimalikkusi kui olemise ühte "osa" ja seda kahes tähenduses: kõigepealt, võimalikud annavad loodusele paratamatult harmoonilise materjali — maailma harmoonia leiab oma põhialuse Jumalas, aga "sellises Jumalas, mis on vanem kui tema oma tarkus", seejärel, võimalike igikestvus leiab oma otsustava aluse Jumalas, kelle paratamatu eksistents mõtleb neid igavesti.

*

Neljas tee, nn tee olemise astmete kaudu, on põhjust andnud arvukatele kommentaaridele ja vaidlustele. Tihti on küsitud, kas ta mitte ei sisalda mõningat anselmliku apriorismi või vähemalt platonliku eksemplarismi tendentsi.

Me ütlesime juba, et see on metafüüsilisem kui eelnevad teed.

Teoses *Contra Gentiles* on põhjendused esitatud mõne reaga ja täiesti riivamisi, et mitte öelda pealiskaudselt: "Aristotelese sõnadest võib noppida (*colligi*) veel ühe põhjenduse". Ja püha Thomas esitab kaks viidet *Metafüüsikale*: 1008b ja 993b. Iseäranis huvitav

on pöörduda otse nende tekstide juurde. Esimeses vaidleb Aristoteles tegelikult nendega, kes ei tunnista vasturääkimatusprintsipi ja kes kokkuvõttes arvavad, et väide võib olla samaegselt tõene ja väär. Tuleb tunnistada, nagu märgib Aristoteles, et väide $4 = 100$ on "vääräm", s.t "vähem tõene" kui väide $4 = 5$. Ent kui on õige, et minnes lause $4 = 100$ juurest lause $4 = 5$ juurde, minnakse vähem tõese juurest rohkem tõese poole, siis lähenetakse nõnda ülimal määral tõesele, punktile, kus eksisteerib tõde, ilma et oleks veaga segatud. Teine fragment (993b) püüab näidata, et see, mis põhjustab asjade tõesuse, on ühtlasi seesama, mis põhjustab nende olemise. Püha Thomas järeldeb, et nõnda tõestab ülimal määral tõene ülimal määral oleva (maxime ens) olemasolu, mis ongi Jumal.

Summa Theologica's on seda mõttearendust (mis on veidi üle kahe korra pikem kui *Contra Gentiles*'es) palju ümber tehtud. Lõplikus redaktsioonis märgib autor kõigepealt, et looduses võib täheldada "olemise eri astmeid, s.t midagi enam või vähem head, enam või vähem tõest, enam või vähem üllast, ja niisamuti ka kõige muu puhul. Rohkem ja vähem öeldakse aga erinevate asjade kohta vastavalt nende lähenemisele erinevatel astmetel sellele, mis on kõige kõrgem". Toonud ühe näite soojuse kohta (mille võib leida ka Aristotelesel, 993b), järeldeb püha Thomas: "Seega on miski, mis on tõene, hea, üllas ja järelikult ülimal määral olev". Ja ta lisab lõpetuseks: "Niimoodi on Jumal selle põhjuseks, mis igas olevas on olemisest, headusest ja täiuslikkusest".

Nõnda ühendatud tekstid tekitavad terve rea küsimusi. Näiteks kui püha Thomas ütleb, et enam või vähem tõene eeldab "seda, mis on lihtsalt ja ülimal määral tõene" (*simpliciter et maxime verum*) (*C. G. op. cit.*), võib tekkida küsimus, kas see "maxime verum", see ülimalt ja tõesti tõene, ongi see puhas ja lihtne tõesust, mis leidub asjades ja meie kehtivates väidetes, või on tegemist hoopis Absoluutse Tõega, nii nagu see asub Jumalas. Esimesel juhul sisaldavad enam ja vähem tõene tõepoolest mingi väite loogilist tõesust, kuid raske on mõista, kuidas sellest loogilisest tõest on seejärel õigus minna sellise lõpmatu oleva metafüüsilise absoluudi juurde nagu Jumal. Teisel juhul on veelgi raskem mõista, kuidas sellise väite nagu $4 = 5$ täiesti suhteline "tõde" (mis on "tõde" vaid võrdluse kaudu "suurema" veaga nagu väide $4 = 10$), kordame,

on raske mõista, kuidas nii "saastatud" tõe võiks lubada otse järeldada jumaliku oleva mitteloodud Tõde.

Asja võib esitada ka teisiti. *Summa Theologica*'s kirjutab püha Thomas: "Rohkem ja vähem öeldakse erinevate asjade kohta vastavalt nende lähenemisele sellele, mis on ülim." Kuidas peab selle "lähenemise" puhul mõistma "*seda, mis on ülim*"? Näiteks, mis puudutab rohkem või vähem üllast, kas ülim selles liigis on üllus vaadelduna kui tüüp, kui teatav *keskmine*, mille suhtes kõige üllamat ja kõige vähem üllast vaadeldakse kui *liialdusi*, kui "liiga" ja "mitte piisavalt"? Või on "ülim" selles liigis *kõige* üllam aste, mille *looduse* olevad realselt saavutavad? Või lõpuks ületamatu või isegi *lõpmatu* üllus, nagu see võib olla Jumalas?

Asja muudab keerulisemaks see, et *Contra Gentiles*'es püha Thomase poolt lähtepunktiks võetud näide pole kahtlemata laitmatu. Püha Thomas meenutab meile, et Aristoteles rääkis "rohkem või vähem tõekest" väidetest, mis eeldasid, nagu nägime, puhta ja lihtsa tõesuse mõistet. Siin oleme üsna kummalises olukorras, sest puhas ja lihtne tõesus on meile saavutatav, kuigi tundub samas olevat teist laadi kui "rohkem või vähem tõene"... Kuid kas on võimalik kinnitada, et väide $4 = 5$ on "rohkem tõene" kui väide $4 = 100$? See pole kindel. Igal juhul tuleb asetada Aristoteelse märkus tagasi tema konteksti: Aristoteles vaidleb nendega, kes eitavad vasturääkimatusprintsipi, teisiti öeldes, ta vaidleb nendega, kes näivad kinnitavat, et Sokrates korraga on inimene ja *ei ole* inimene. Aristoteles tahab veenda meid selles, et tema vastased on sunnitud tunnistama, et nende vaatekohast on väide *Sokrates on inimene* tõene, aga väide *Sokrates korraga on ja ei ole inimene* on "veel tõesem". Aristoteles sisendab meile siis, et see idee "rohkem või vähem tõesest", idee tõe astmetest, ei kehti — või siis tunnistatakse neid astmeid metafoorses tähenduses: võib öelda näiteks, et väide $4 = 5$ on vähem "ekslik" kui väide, mis kinnitab, et $4 = 100$; ent sellega tunnistatakse igal juhul, et eksisteerib *puhas* ja ilma astmeteta tõe, tõe ilma vigadeta, mis talle vastu räägiksid. Nimelt selle tunnistamiseni tahab ta viia oma vastased. Teisiti öeldes, ebanormaalne eeldab normi, aga see on lõplik ja keskne norm.

Võtame ühe veidi tuttavama näite: on olemas *rohkem ja vähem* viljakaid naisi; sellest võib järeldada, et viljakus on naiste puhul

loomulik omadus. Sellest võib isegi järeldada, et naisel võib olla maksimaalse viljakuse juhuseid, näiteks 22 järglasega juhtumid. Ent kas see annab alust tunnistada viljakuse iseeneses kui platonliku idee olemasolu? Kas see annab alust tunnistada *piiramatu* viljakust, millest suuremat pole võimalik kujutleda, see on Jumala loovat üliküllust, mille kohta püha Thomas meile meelde tuletab, et see on *lõpmatu* (C. G. I, 43; S. T. I, 7, 1)?

Tahtmata kõiki neid punkte ükshaaval korrata, tuleks siiski teha kaks märkust. Kõigepealt, kui püha Thomas täheldab, et on olemas rohkem ja vähem viljakaid naisi, ei järeldada ta sellest lõpmatult viljaka oleva olemasolu mitte sellepärast, et täiuslikul ja lõpmatul oleks eelisõigus eksisteerida. Ta järeldab pigem olevat, millel on viljakus *puhtas olekus* — loomisvõime — ja mis seetõttu, et sisaldab seda endas ülimal viisil, annab teistele olevatele nende viljakuse, mis on alati enam-vähem piiratud ja osaline. Alles hiljem võib lisada, et selle oleva loov vägi on ainuomaseks *lõpmatu*. Muide, *Contra Gentiles*'es osutab püha Thomas kohe pärast tõestusi, et Jumalat võib tunnetada vaid negatiivsel teel (*via remotionis*) (I, 14). Jumal on kõige põhjuseks, isegi selle, mis näib Jumalast kõige kaugemana (kurjus). Jumal ei peida endas midagi loodut, isegi seda, mis näib talle kõige lähedasemana (headus). Seetõttu pole Jumal hea sedamoodi nagu loodu ja teises mõttes võib öelda, et “mitte keegi pole hea, välja arvatud Jumal ise” (C. G. I, 38).

Seejärel võib rõhutada, et hoolimata soojuse näitest, mis on esitatud *Summa Theologica*'s ja hoolimata tsiteeritud väljendusest “ja nõnda kõige muu puhul”, tundub, et tõestus *astmete* kaudu kasutab tegelikult põhiliselt näiteid *transtsendentaalidest*, see on “hea”, “tõene”, “olev”... välistades lihtsad sood [genres]. Võib minna isegi kaugemale. Tegemist on kolme juhtumiga. Mis puutub heasse, siis on lihtne tunnistada *astmete* olemasolu loodus — on olemas rohkem ja vähem head, see näib iseenesestmõistetav. Seevastu, mis puutub tõesusse, tundub, et on kas *kõik või mitte midagi* — lause on puhtalt tõene või on ta puhtalt väär, vahepealset ei ole. Oleva juhtum tundub lõpuks olevat süntees kahest eelnevast juhust: ühest küljest ei ole eksisteerimise ja mitte-eksisteerimise vahel vahepealset: on kas ainult üks või ainult teine — aga teises mõttes võib samuti öelda, et lõplike olevate eksisteerimise

tegelikkus on alati segatud mitteolemisega. Püha Thomas, ilma seda ise väljendamata, järgiks seega neid kolme juhtumit sellises järjekorras: rohkem ja vähem *hea* kutsuvad esile idee *astmetest*; *tõesuse* vaatlemine tooks kaasa idee *peatumisest simpliciter*'is; *olemise* vaatlemine viiks lõpuks sünteesini kahest eelmisest juhus, absoluutse eksisteerimise ideeni, mis on väljaspool kõiki astmeid. Looduse olevate eksisteerimise tegelikkus [acte], mis on alati segunenud mitteolemisega, eeldab olevat, mis *oleks iseenese eksisteerimise tegelikkus* [acte], s.t Jumalat. Seepärast *läheb* püha Thomas *üle* tõeselt olevale, ja selle asemel, et jääda absoluutselt tõese juurde, järeltab ta *maxime ens*'i, mis on kõige selle *põhjus*, mis teistes olevates on head ja tõest.

*

Viienda ja viimase tee kohta ütleme vaid paar sõna. See käib maailma juhtimise kohta ja tugineb selle vaatlusele, mida *Summa Theologica* nimetab "looduslikeks kehadeks" (I, 2, 3). Kunst, mida võib leida looduses, eeldab kunstniku olemasolu, kelleks on Jumal. Tomistliku mõttearenduse lühidus on kontrastis arutluste küllusega, mida paljud hilisemad mõtlejad on pühendanud "eesmärkpõhjustele" [causes finales]. Kant ise, andmata "objektiivse materiaalse eesmärgistatuse" vaatlustele *Otsustusvõime kriitikas* mingit apodiktulist väärtust, annab neile samas "arutleva" haarde.

Contra Gentiles'es on viies tee taandatud lühikeseks mõne-realiseks mõttearenduseks 13. peatüki lõpus (C. G. I). Omistatuna Johannes Damascenusele ja Averroesele asetab see rõhu maailma realiteetide lahknevustele, kuigi nad oma eesmärgis ühtivad — see eeldab juhtimise ühtsust. Meenutame, et kõhklustest hoolimata teatab Aristoteles *Metafüüsikas*: "Juhtimine paljude poolt ei ole hea, vaja on, et oleks üksainus juht" (λ, 1076a).

*

Järgnevalt tahaksime esitada sellise keeruka küsimuse: kas täiused, mida me Jumalale omistame, tuleb sinna kanda ülimal astmel või tuleb need sinna kanda lõpmatuse astmel? Näiteks kas tuleks öelda, et Jumal on *ülimalt* hea või tuleb öelda, et Jumal on *lõp-matult* hea? Kas nende kahe sõnastuse vahel on mingi erinevus?

Me tuleme kokkuvõttes tagasi transtsendentaalide probleemide juurde, mida me täheldasime *quarta via* juures.

Püha Thomase vastus on kindel: muidugi jõuavad mõlemad väljenduste read välja ühe ja samani, ent rangelt võttes tuleb kindlendada *lõpmatut*. “Jumala headus on lõpmatu” (S. T. I, 2, 3, ad. 1); “Jumal on lõpmatu” (S. T. I, 7, 1; C. G. I, 43). “Jumal tunnetab lõpmatust” (S. T. I, 14, 12; C. G. I, 69). Täheldagem selle viimase punkti kohta, et *Contra Gentiles*’es kutsuti viisi, millega Jumal tunnetab lõpmatust “lihtsa mõistmise teadmiseks” [science de simple intelligence], samas kui *Summa Theologica*’s nimetatakse seda “kaemusteadmiseks” [science de vision]. Me tuleme selle tähtsa punkti juurde veel tagasi.

Peale selle täpsustab püha Thomas korduvalt, et “lõpmatus, mis sobib Jumalale, ei ole arvuline lõpmatus” (S. T. I, 7,1 ad. 1). Eriti täpne on ta selles suhtes *Contra Gentiles*’es (I, 43), ta vastandab antud juhul kasvava lõpmatuse, mida võib leida meelelises, ja vaimsete kvaliteetide eksistentsi, kus suurus on “täielik lõpetatus” (C. G. I, 43, algus). Seejuures “kõige suurem on kõige parem” (C. G. I, 43, algus). Nüüd tuleb näidata, et “selle vaimse suuruse liinis” on see “kõige parem” sõna otseses mõttes *lõpmatu*. Püha Thomas eristab siin kitsamalt arvulist ja meelelist lõpmatust, mis on ebatäiuslik, sest ta seisneb abstraktsiooni teel piiri kõrvaldamises asjast, mille loomuses on seda sisaldada. Teiselt poolt eristatakse jumalikku lõpmatust, mis on “negatiivne” ja mitte “privatiivne”, selles tähenduses, et igasuguse lõpliku piiri puudumine tähendab ülimat täiust. Ja veel, arvulise hulga loomusesse kuulub piir, kuigi abstraktsiooni teel on võimalik see temast kõrvaldada, samas kui Jumala loomuseks on olla igasuguste piirideta. See on peaaegu sama eristus, mida Descartes kasutab määramatuse ja lõpmatuse puhul.

Püha Thomas täpsustab teoses *De ente et essentia* (VI, p. 64, V rin) järgmisi punkte, mida Leibniz meenutab teose *Discours de métaphysique* esimeses paragrahvis. Jumal, “kes on ainult eksisteerimine”, 1) omab kõiki täiusi, mis on kõigis sugudes [genres]; 2) ta omab neid “täiuslikumal viisil kui miski muu asi” ja 3) “nad on temas üks, kuna teistes on need täiused mitmesugused”.

Teise punkti üle arutledes küsib Leibniz, mis on täius. Ta annab sellele vaid negatiivse määratluse — täius on see, mis on

võimeline kõige kõrgemaks astmeks — ja otsekohe, ustavana tomistlikule traditsioonile, keelab Leibniz täiusele juurdepääsu kõigel, mis pole võimeline viimaseks astmeks, näiteks arv või kujund. Tõepoolest, “kõigist kõige suurem arv sisaldab vasturääkivust” (*id.*). Samas kui arvuline lõpmatus kõrvale heidetakse, ei karda Leibniz öelda, et iga täius, sellisena nagu ta leidub Jumalas, on seal “lõpmatu”: näiteks on Jumala headus ja tarkus “lõpmatud”.

Võib küsida, miks püha Thomas, samuti nagu hiljem Leibniz ei piirdu ütlemisega, et Jumala headus on ülim, miks ta ütleb kahes *Summa*'s, et see on “lõpmatu” (*C. G. I, 81, keskel; S. T. I, 2, 3 ad. 1*). Kõigepealt seetõttu, et iga täiuse lõpmatus on kahtlemata ainus viis tajuda, kuidas see võib avaneda ja teatud viisil kokku sulada *teiste* täiustega sel viisil, et kõik need täiused koos võetuna moodustavad *ühe*. Ja siis väljendaks Jumala lõpmatus — sest et ta pole arvuline — tema piiridetust.

Nõnda kuulutavad nii püha Thomas (*S. T. I, 2, 3*) kui ka Leibniz hüve “iseeneses”, s.t. Jumalas “lõpmatuks”. Just seepärast, et hüve iseeneses on lõpmatu, vastandub ta kurjale, mis on alati piiratud: “oleks võimatu, et ülim kurjus eksisteerib”, mitte miski pole kuri olemuse poolest ega ka osaluse kaudu, vaid üksnes privatsiooni kaudu (*S. T. I, 49, 3*). Püha Thomas lisab: ainult hüve, ja mitte kurjus, laseb endast osa saada. Kurjus on vastandatud ainult potentsiaalsele hüvele, ja mitte ülimale hüvele, mis on puhastegelikkus [*acte pur*]. Ja “lõpmatu headus lubab kurjal eksisteerida, sest tal on vägi saada head kurjast” (*S. T. I, 2, 3 ad. 1*).

Ent idee ülivõrdelisest hüvest seostub kindlasti platonliku traditsiooniga hüvest iseeneses. Kuid võib küsida, kas Platoni jaoks oli hüve iseeneses tõeliselt lõpmatu. On teada, et Platon tunnistas näiteks õigluse ideed. Milles see idee seisneb? Kas see on erapooletu teo eeskuju? Kindlasti mitte, sest *Phaidonis* tunnistas Platon, et on ka võrdse idee; ent on selge, et Võrdne iseeneses ei ole ükski reaalsest arvudest, see on pigem võrdsuse määratlus. Samuti oleks õiglane iseeneses erapooletuse määratlus, mida pakutakse igavesti võimalikule mõttele. Ent Platon tunneb, et õiglus iseeneses, niisamuti kui vaga iseeneses jääb veel piiritletuks erilise sooga [*genre*]. Seetõttu püstitab ta idee hüvest iseeneses, mis ei allu neile piiritletutele ja mis väljendades võib-olla täiuse

jõudu, on olevast kõrgemal. Nõnda samastatakse Riigis hüve iseeneses Ühega dialoogist *Parmenides* ja isegi dialoogi *Pidusööki* Ilu ookeaniga, mida nimetatakse "tohutuks". See tähendab, et Hüve või Ilu või Üks on midagi enam kui määratletud vormid, midagi enam kui "tõeste" olemuste paljusus, ja seda Ühe lõpmatust, mis on kõrgemal igasugusest jagamisest, kinnitab ka Plotinos. Võiks öelda, et Ülim Täius ei ole reaalsete täiuste kogum, ta valitseb nende üle, sest ta on nende *ühtsus*.

Kuid alles kristlikud teoloogid kuulutavad Jumala headuse selge sõnaga "lõpmatuks". Sellega tahetakse näidata, et Jumala halastus on piiritu ja et pole sellist kuritegu, mida see ei saaks andeks anda. On tõsi, nagu juba ütlesime, et loodu kurjus on igal juhul piiratud ja et Jumala headus ei tarvitse olla lõpmatu, et seda kustutada. Seega nimetatakse Jumala headust lõpmatuks, sest see on seotud tema loova armastuse lõpmatusega (vrd *S. T. I*, 19, 2). Samamoodi nimetatakse Jumala võimsust lõpmatuks, kuigi see ei saa võimatut ega teha nii, et see, mis on aset leidnud, ei oleks aset leidnud. Seda lõpmatut võimsust võib nimetada kõikvõimsuseks.

Meile näib siinjuures, et otsustav põhjus, mis paneb omistama Jumalale selgelt lõpmatuid atribuute, peitub kahes perspektiivis.

Kõigepealt võib öelda, et teatud mõttes on Jumala võimsus Isa, tema tarkus on Poeg ja tema armastus on Püha Vaim. Kahtlemata meenutab püha Augustinus meile, et Isa on *samuti* tark, sest teatud mõttes on Poeg tark *Isa* tarkusest, ent mingil juhul ei saaks teha Kolmainsusest *lõplike* isikute kogumit ja seetõttu on jumalik sõna lõpmatu ja tema armastus samuti.

Teine, hoopis teist laadi põhjus on seotud matemaatikateaduse arenguga. Püha Thomas ise püstitab probleemi imetlusväärsetl küsides, kas Jumal tunnetab lõpmatust.

Püha Thomas märgib tihti, et universumis pole lõpmatust tegelikkuses [en acte] (*I*, 7, 3), kuid ta teab väga hästi, et eksisteerib virtuaalne lõpmatus ja et näiteks füüsikalise aja pidevus näitab, et mingi kahe hetke vahel võib alati leida kolmanda. Sellest tuleneb lõpmatute arenduste matemaatiline eksistents, näiteks: $\frac{23}{99} = 0,232323\dots$ Niisiis ütleb püha Thomas selgesti, et Jumal tunnetab neid virtuaalseid lõpmatusi ja et "ta tunnetab nende lõpmatust tegelikus vormis" (*C. G. I*, 69): "Meie mõistus tunnetab

tõepoolest lõpmatusi võimalikkuses, sest ta suudab korrutada arvude liike lõpmatuseni. Kui jumalik mõistus ei tunnetaks neid lõpmatusi tegelikus vormis, tuleneks sellest, et inimlik mõistus tunnetaks enam kui jumalik mõistus või et jumalik mõistus ei tunnetaks tegelikkuses kõiki olevaid, mida ta tunnetab võimalikkuses, ning need kaks järeldust on vastuvõtmatud". See on väga sügav märkus. Jumal tunnetab lõpmatust tegelikkuses nii seetõttu, et ta peab tegelikkuses tunnetama maailmade, mida ta võiks luua, lõpmatuid ridu (*id.*, algus), kui ka seetõttu, et ta peab *tegelikkuses* tunnetama *virtuaalseid* lõpmatusi, mis asuvad maailmas, kus me elame. Tõepoolest, peab märkima, et Jumala teadmine on *muutumatu*, samas kui inimeste teadmine võib edasi minna. Seega kui öeldaks, et Jumal tunnetab *väga suurt, aga lõplikku* hulka, näiteks miljardit algarvu või miljardit ruutarvu, võiks saada hetk, kus inimlik matemaatika, olles võimeline arenema, võiks ületada jumaliku teadmise, loetledes näiteks suurema koguse algarve, kui Jumalal teada on — see aga oleks vastuolu. Sealjuures saavutatakse täisarvude loetelu, nagu ka perioodiline jada $0,232323\dots$ peaaegu vahetul moel. Aga mida öelda siis ruutarvude arvutuste kohta või (pühale Thomasele teadmata näide) arvu $\pi=3,1415926535\dots$ kümnendkohtade jada kohta, jada, mis on lõpmatu ja samas ebakorrapärane? Kui mõistus võib selgelt tabada arendust nagu $\frac{\pi}{4} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7}\dots$ (teada Leibnizile), kus ta leiab perioodilisuse, siis samas jääb ta nõutuks detsimaalide anarhilise jada ees, mida ta saab arvutada vaid ükshaaval, ja ta ei suuda endale ette kujutada, kuidas Jumal ise saab tegelikkuses ja muutumatult tunnetada selle täiesti ammendamatu järgnevust *isegi selle mitmekesisuses*.

XIII sajandi aritmeetika ei puutu kokku nende perspektiividega *detsimaalvormi pandud* transsendentsete (või isegi algebraliste) arvude lõpmatust arendusest. Aga püha Thomas teeb siin väga huvitavaid tähelepanekuid — ta ütleb, et "lõpmatuse osade loetlemine on võimatu iseeneses, sest see on vastuoluline", seega siis Jumalal ei ole vajadust seda teha. "Tunnetada midagi tema osade loetlemise kaudu on inimloomuse töö, ja mitte mõistuse oma, mis mõistab samaaegselt kõiki osi". Nõnda "tunnetatakse lõpmatust lõpmatusena, kui see saavutatakse tema osade mõõtmise kaudu, sest *selline on kvantiteedile omane tunnetus*. Ent Jumal

ei tunnetata sellel viisil. Ja seega ei tunnetata ta lõpmatust nii-öelda kui lõpmatust, vaid [...] seetõttu, et lõpmatust saab tema jaoks lõplik” (C. G. I, 69, lõpp). Nõnda tunnetab Jumal lõpmatust ilma takistusega, sest ta haarab selle ühe hetkega ja sest tal ei ole vajadust tunnetada seda kui lõpmatust (iseenesest pole see võimalik). Jumal ei tunnetata lõpmatust “kvantiteedile omase tunnetuse kaudu”, vaid ta mõistab seda selle tervikus. See tähendab tõenäoliselt, et Jumal tunnetab kogu algarvude hulka, ilma et tal oleks vajadus tunda kõiki neid arve kuni viimaseeni, sest viimast ei olegi. Ja kes võiks kinnitada, et pole olemas seadust, mis lubab lõpmatul mõistusel arvutada iga algarvu vastavalt tema kohale, sest igal juhul on arvutuste kogum vahetult kohal jumalikus mõistuses?

Tekib veel viimane küsimus: kas tegelik teadmine, mis Jumalal on isegi virtuaalsetest lõpmatustest, on “lihtsa mõistmise” teadmine või “kaemusteadmine”? On teada, et teoloogid eristavad “lihtsa mõistmise” teadmist, mille kaudu Jumal tunnetab ideaalseid seoseid, ja “kaemusteadmist”, mille kaudu ta tunnetab möödunud, olevaid ja tulevaid sündmusi nende ruumilis-ajaliste omadustega. Mõned teoloogid, näiteks Molina, lisavad sellele muide “vaheteadmist”, s.t vahendaja, mille kaudu Jumal tunnetab kõiki sündmusi, mis oleksid toimunud, kui Jumal oleks valinud (näiteks) maailma teistsuguse algseisundi või teised universumi seadused.

Ent *Contra Gentiles*’es ütleb püha Thomas, et teadmine, mille kaudu Jumal tunnetab tegelikkuses kõiki virtuaalseid lõpmatusi (näiteks arvude jada, I, 69, keskel), on lihtsa mõistmise teadmine (*id.*, lõpp); ja *Summa Theologica*’s ütleb ta vastupidi, et see on kaemusteadmine (I, 14, 12). Millest selline areng tomistlikus mõtlemises?

Contra Gentiles’es mõtles püha Thomas, et maailm on lõplik. Järelikult saavad inimesed tundma näiteks vaid lõplikku arvu algarve ja kui Jumalal on tunnetus “teistest” algarvudest, ei haara ta neid seotuna tegelikult tehtud arvutustega meie universumi ajaloos (kaemusteadmine), vaid ta haarab neid, vastupidi, kui puhtaid ideaalseid võimalikkusi (lihtsa mõistmise teadus).

Olgu möödaminnes öeldud, et siin on iseäranis ahvatlev võimalus lahendada probleemi, mille me eespool tõstasime: me nõudsime õigusega, et Jumala muutumatu teadmine ei saaks mit-

te kunagi olla ületatud inimeste edasiarenevate teadmiste poolt. Kas sellest järeldub, et Jumal peaks tunnetama ammendamatu ebakorrapära, nagu näiteks algarvude jada, *selle mitmekesisuses eneses*? Mitte tingimata. Praegusest kuni aegade lõpuni saavad inimesed tundma vaid algarvude *lõplikku* hulka, olgu see kui tahes suur, ent Jumal oma etteteadmise kaudu tunnetab ette inimeste kõiki neid arvutusi. Seetõttu piisab tema “kaemusteadmisest”, et tagada, et inimeste teadmised ei ületa teda mitte kunagi, ilma et oleks vajadust asetada Jumalasse kõigi teiste algarvude, mida inimesed ei saa kunagi tunnetama, *ad infinitum* killustatud arvutus.

Tegelikult ei esita püha Thomas selgesti seda lahendust. Kui ta *Summa Theologica*'s arvab, et jumalik teadmine lõpmatutest riidadest kuulub kaemusteadmisesse ja mitte lihtsa mõistmise teadmisse, nagu ta oli öelnud *Contra Gentiles*'es, siis mitte selleks, et “vähendada Jumala teadmist inimeste teadmise mõõtmesse, vaid pigem (kui nii tohib öelda), et “suurendada” inimeste teadmisi Jumala teadmise suunas. Püha Thomas teeb tõepoolest järgmise tähelepaneku. Isegi kui maailm on lõplik, jääb ikka nii, et “loodud mõistusolendite eksistents on surematu” — seega sealpoolsuses “peavad mõtted ja südame tundumused paljunema lõpmatuseni”.⁹ Järelikult, “kui tähelepanelikult vaadata”, peab ütleva, et Jumal oma kaemusteadmise kaudu “teab lõpmatuid asju” (*S. T. I, 14, 12, keskel*). Näiteks näeb ta ette kõiki matemaatikute arvutusi, mis võivad jätkuda sealpoolsusesse välja, lõpmatuseni... Muide, võib-olla see lõpmatu mõtete jada esitab veel mõne seaduse, mis lubab Jumalal neid “hõlmata” “teadmise kaudu, mis ei allu ühelegi arvule”. (*id. sed contra*)

Tundub, et mitte ükski näide ei näita paremini püha Thomase püüdu range teaduslikkuse poole isegi teoloogia kõige komplitseeritumates osades.

---

⁹Muidugi võib väljavalitute kohta esitada püha Thomase järgmise tähelepaneku: “Kõike, mida tajutakse jumalikus olemuses, ei tajuta paratamatult mitte järgnevuses, vaid *“samaaegselt”* (*S. T. I, 12, 10*). Muidugi ei välista see, et väljavalituil võiks olla ka teisi mõtteid. Tõepoolest, autor märgib õndsate inglite kohta, et Jumal, õnnistava tajumise kõrval “liigutab neid ajas oma loomuliku mõistmise [intelligence] kaudu” (*id.*). Igal juhul on neetute hinged, mis on ilma jäetud jumaliku olemuse kaemisest, aheldatud järgnevuse külge.

Võib märgata veel ühte väga tähtsat probleemi. Kvantiteedi lõpmatuses on midagi ebatäiuslikku, sest ta on korraga *piir* ja *piiri puudumine*. Mitte sel viisil ei tule ette kujutada Jumalat — kvantiteedi lõpmatus, mis kuhjab piiri piiri otsa, justkui Ossa Pelioni otsa, ei suudaks kujutada Jumala lõputust, mis ei ole suurus, vaid *igasuguse piiri puudumine*, puhas täius, terav olemasolu, lahutamatu Jumala absoluutsest ühtsusest — selles mõttes on Jumalal lõpmatuse teadmine, kuid sellel teadmisel pole midagi ühist meie loodud teadmistega.

*

Nüüd suudame paremini mõista, miks püha Thomas lükkab tagasi püha Anselmi tõestuse, või üldisemalt, miks ta loobub igasugusest katsest tunnistada Jumala olemasolu *a priori*.

Püha Thomas ei ole selles küsimuses eriti üksikasjaline, parimaks tekstiks jääb *Contra Gentiles* (I, 10 ja 11), kus viited on iseäranis tihedad.

Püüame laiendada arutlust asetades selle üldisemasse plaani.

Mida ütles püha Anselm? Jumala mõistet defineeritakse kui olevat, millest suuremat ei saa mõelda. Niisiis, öeldes, et Jumalat *ei ole* olemas, räägitaks iseendale vastu, sest siis väidetak, et Jumal, mõeldav maksimum, ei ole mõeldav maksimum, arvestades, et siis võiks kujutleda olevat, mis teda ületaks, tähendab sedasama olevat, millele lisatakse eksistents.

Teisiti öeldes, Jumalat (ja see on absoluutselt unikaalne juhtum) määratletakse kui kõige suuremat olevat, mida võib kujutleda. Seega oleks absurdne, kui Jumal ei eksisteeriks. Sest sellisel juhul asetseks see Jumal, mõeldud kui suurim, mida saab kujutleda, tegelikult *madalamal* samast Jumalast, keda on mõeldud eksisteerivana.

Seega on võimatu mõelda Jumalast, mõtlemata temast kui millestki, mis eksisteerib, sest suurim kujuteldav olev ei vastaks oma määratlusele, kui ta ei eksisteeriks *kõigis* valdkondades ja kui ta piirduks eksisteerimisega meie mõistuses, eksisteerimata samuti tegelikkuses.

Teiste sõnadega, poleks vajalik näidata Jumala olemasolu lähedes tema tagajärgedest, nagu seda tegi püha Thomas. Jumala

olemasolu, vastupidi, oleks algusest peale kindel selle vasturääkivuse tõttu, mida sisaldab ateism. Tõepoolest, püha Anselmi järgi, kui "meeletu" eitab Jumala olemasolu või kui meeletul ei ole selget ideed Jumalast, siis on tema arvamus väärtusetu. Või siis on meeletul see selge ettekujutus, aga siis ta peab tunnistama, et Jumal eksisteerib, sest see Jumal, kes eksisteerib tema mõttes, ei oleks võimalikult suur, kui ta ei eksisteeriks ka tegelikkuses.

Milline on püha Thomase vastus?

Ütleme kõigepealt, et ta mõonab, et "neile, kes näevad jumalikku olemust ennast, on iseenesest täiesti teada, et Jumal on, sest et tema olemus ongi tema olemine. Kuid et me ei suuda näha tema olemust, siis me ei jõua tema olemise äratundmiseni mitte tema enese, vaid tema tagajärgede kaudu" (C. G. I, 11 ad. 3). See teema on püha Thomase jaoks äärmiselt tähtis: "Meie ei suuda selles elus tajuda Jumalat tema olemuses", see on isegi terve peatüki pealkiri *Contra Gentiles*'es (III, 47). Kuna see jumaliku olemuse kaemine on meile võimatu siin all, ei saa me sellest tuletada Jumala olemasolu *a priori*. Muidugi eeldab Jumala olemus olemasolu, aga üksnes *iseeneses* ja mitte *meie jaoks*. See ei tähenda, et meie mõte ei anna asjadele oma seadusi. Pigem ei anna asjad oma seadusi meie mõttele. Jah, jumalik olemus on meile selles elus ligipääsmatu. Ehkki jumaliku olemuse kaemine jääb iga loodud mõistmise ülimaliks eesmärgiks (C. G. III, 25, 50, 63; S. T. II (I), q. 3, 8; q. 5, 3; q. 5, 8; I, 12, 1 jne.) — muidugi mitte kunagi ammendav kaemine (C. G. III, 55) — ületab see eesmärk, mis on tema *loomuliku* iha objekt (III, 48 "*natura nihil facit frustra*") ikka selle loodu loomulikud jõud (III, 52). Isegi inglid, kes tunnetavad Jumalat omaenese olemuse kaudu (S. T. I, 56), ei näe jumalikku olemust algusest peale ega loomulikult; neile on vaja selleks armu ja isegi kindlaksmääratud armu (I, 62, 1). Mis puutub inimestesse, siis vaid *väljavalitutel* saab *taevas* olla jumaliku olemuse kaemine, aga see kaemine on võimatu selles elus, isegi kõige pühamatele inimestest (S. T. I, 12, 11; C. G. III, 40), välja arvatud siiski Kristuse inimhing (S. T. III, q. 9 *tot*) ja samuti Moosese ja Pauluse põgusad maised ilmutused (S. T. II (II), 175, 3).

Õelda, et maine inimene ei saa näha jumalikku olemust, tähendab tunnistada, et püha Anselmi definitsioon, mis on julgelt

võetud ainult abstraherimisvõimelisest mõistusest, ei anna Jumalast kindlat teadmist: "Isegi mitte kõigi jaoks," märgib Aquino Thomas, "kes möönavad, et Jumal on, ei ole teada, et Jumal on see, millest enamat pole võimalik mõelda [---] Samuti ei ole selle nime Jumal tõlgendustest, mille Damascenus esitab, võimalik midagi niisugust mõista" (C. G. I, 11, 1).

Defineerides Jumalat kui kõige suuremat kujuteldavat olevat, teisiti öeldes, iseloomustades teda suuruse kaudu, väljaspool iga-sugust kvaliteeti, kas ei tähenda see tõepoolest Jumala toomist *arvulise lõpmatuse tasandile*? Kas pole arvulisele lõpmatusele omane, et kõik see, mida saab talle "lisada", teda kuigivõrd ei "suurenda"? Pühale Thomasele pole see seisukoht teadmata, sest ta mainib seda seoses lõpmatu ajaga: kui maailm eksisteerib igavesest ajast alates, siis käesolevate hetkede uudsus ei suurenda kuidagi aja lõpmatust, sest arvulisele lõpmatusele saab lisada seda suurendamata (C. G. II, 38 *ad.* 4). Nõnda, isegi tunnistades, et olemasolu "lisab" midagi mingi oleva olemusele, ei "suurenda" ta seda sellega, kui on tegemist lõpmatu olemusega, sest lõpmatusele on omane see, et talle võib midagi liita muutmata teda suuremaks.¹⁰

Nõustugem isegi Anselmi definitsiooniga. "Sellest ei järeldu," jätkab püha Thomas, "et Jumal oleks tegelikkuses. Ei järeldu, et see olev eksisteerib samuti tegelikkuses [---] tõepoolest, pole vasturääkivust selles, et võiks mõelda, et üks asi on *suurem kui teine* kas mõistuses või tegelikkuses, kui ainult selle jaoks, kes tunnistab Jumala olemasolu" (*id.*, *ad.* 1). See mõistatuslik lause ei tähenda, et oleks võimatu usaldada mõtet jõudmaks olemiseni. Kiusatus on näha selles järgmist väidet. Püha Thomas on suurepärase loogik, ta teab väga hästi, et vasturääkivust ei pea kõrvaldama, kui see puudutab ainult *mitteeksisteerivat* objekti: näiteks on ruudukujuline ring vasturääkivus, aga sellest pole midagi, sest seda ei eksisteeri. Ent mida ütleb püha Anselm? Kui Jumalat ei oleks olemas, oleks tema *mõiste* vasturääkiv: ta oleks korraka mõis-

¹⁰Cantor näitas, et kui lisada positiivsete täisarvude hulga negatiivsete täisarvude hulk ja isegi murdarvude ning algebraliste arvude hulk, ei suurendata seda kuigivõrd — endiselt on tegemist loendamatu lõpmatusega. Ent olukord muutub, kui lisada transsendentsete arvude hulk.

te suurimast võimalikust olevast ja mõnest teisest madalamast olevast. Aga mis tähtsust sellel on, kui on tegemist hüpoteesina mitteeksisteeriva Jumalaga? See on sama kui öelda: kõigist arvudest suurim on kindlasti reaalarv, sest kui ta ei eksisteeriks reaalarvuna, tekiks vasturääkivus, et ta on korraga kõigist suurim (hüpoteesina) ja madalam mingist teisest, niisiis samast arvust, millele lisanduks eksistents. Ent see arutlus on vigane: vasturääkivus variseb kokku niipea kui selgub, et selle alust, lõpmatut arvu ei eksisteeri. Võimalik, et püha Thomas peab silmas seda argumentatsiooni, kui ta ütleb, et "pole midagi sellest, et selles arutluses üks asi on suurem või väiksem kui teine, kui ei ole juba tunnistanud selle asja olemasolu".

Märgime lõpuks, et püha Thomas ei karda öelda: "Asjaolust, et mõistus kujutleb, mida lausutakse nime Jumal all, ei järeldu, et Jumal eksisteerib väljaspool mõistust [---] Ja sellest (*ex hoc*: sellest, et ta eksisteerib mõistuses) ei järeldu, et tegelikkuses eksisteerib selline olev, millest enamat ei saa mõelda." Raske on mitte näha selles püha Thomase püsivat doktriini eksistentsist. Mingi objekti eksistents ei kuulu selle objekti definitsiooni ega tema olemuslikku täiusesse. Vastupidi, see on väline positsioon, mis ei allu loogika elementidele. Püha Thomas arvab, et eksisteerimise akt ei ole vormi üks osa, vaid vastupidi, et just tema aktualiseerib vormi või olemuse, nii nagu vorm aktualiseerib materiat. Teatavas mõttes ei kujuta Jumala juhtum erandit sellele reeglile, sest Jumala olemus nii-öelda *taandub* oma lõpmatu eksistentsi tegelikkusele, mida on võimatu sellisena määratleda või haarata muul viisil kui taeva hiilguse reaalses kohalolus.

Nõnda ei tule teadvuses eksisteeriva ja tegelikkuses eksisteeriva Jumala vahel teha suuruse vahet: teine ei ole "enam" kui esimene. Mõtlemises eksisteerimine ei lisa midagi reaalsele Jumalale; reaalsuses eksisteerimine ei suurenda milleski mõeldavat Jumalat.

Eksistents ei ole Jumala atribuut, ta on tema sähviv tuum. Jumala olemus ei ole määratletav maise inimese poolt. Jumal ei ole selline olev, millest mitte midagi enam ei saa mõelda, ütleksime pigem, et ta on nii suur olev, et me ei suuda teda mõista. Jumala lõpmatus ei ole lõpmatu loetlemine, mida eeldatakse ikkagi lõppevat; ta on jagamatu kohalolu puhas tegelikkus, mis ei

vaja refleksiooni, et mõelda, ega aega, et elada. Ja võib öelda, et see, mis meid Jumalas ületab, ei ole niivõrd tema lõpmatus, vaid pigem viis, millega see lõpmatus on üks oma ühtsusega, s.t viis, millega Jumal on korraga muutumatu ja elav.

Püha Thomas mõonab üksnes seda, et inimmõistuse võime kujutleda lõpmatut, isegi arvulist, juba tõestabki lõpmatuse olemasolu: “Tagajärg ei saa ületada oma põhjust. Ent [---] meie mõistus ulatub lõpmatuseni: selle tõendiks on, et milline ka on kvantiteet, millega ta kokku puutub, meie mõistus on võimeline mõtlema sellest suuremat [---] Seega peab eksisteerima lõpmatu mõistetav reaalsus: me nimetame seda Jumalaks” (C. G. I, 43, keskel). Muidugi, siin pole eesmärgiks tõestada Jumala olemasolu, vaid tõestada, et ta on lõpmatu. Ometi mõeldakse selle all argumenti: kui olev, millest me mõtleme kui kõige kõrgemast, ei eksisteeriks, siis ületaks meie mõte selle oleva, mis on võimatu. Aga see, ärge unustage, ei ole tõestus *a priori* (Descartes’i *Meditatsioonide* kolmas tõestus), vastupidi — see on põhiline esimesest jumalatõestusest *Meditatsioonides*.

Kokkuvõttes võib kõik tomistlikud tõestused Jumala olemasolust, mis on tõestused tagajärgede kaudu, kokku võtta ühteainsasse mõttekäiku, mida püha Thomas ise väljendab nõnda: “Enne mis tahes paljusust on paratamatult ühtsus. Ent igas ühenduses on paljusust” (C. G. I, 18; vrd S. T. I, 44, 1, keskel). Jumal kui kõigele eelnev on täiuslik ühtsus. Näiteks meelelistes olevates on aine ja vormi ühendus, seda nägi juba Aristoteles. Kuid isegi mittemateriaalsetes substantsides, inglites, on peale selle veel — ja seda Aristotelesel ei leia — olemuse ja olemasolu [ühendus], s.t võimalikkuse ja tegelikkuse [ühendus], sest nende olemus ei ole olemasolu. Igas loodud olevas on olemus, mis määrab olemasolu, siiski võimalikkuses eksisteerimistegelikkuse suhtes. Seega peab eksisteerima mingi niisugune olev, milles igasugune ühendus oleks kadunud, olev, mis oleks omaenese eksisteerimise lõpmatu tegelikkus, milles ei oleks mingit virtuaalsust, milles kõik oleks puhas tegelikkus. See mõttekäik on kahtlemata sarnane Plotinose omaga, ent on üks peamine erinevus: Plotinose jaoks on Üks kõrgem olemisest ja isegi kõrgem Tõest, sest ta on kõrgem teadvusest. Püha Thomas väljendub pigem eksisteerimise terminites: et Jumal on ainus olev, mis on iseendale omaenda eksisteerimine,

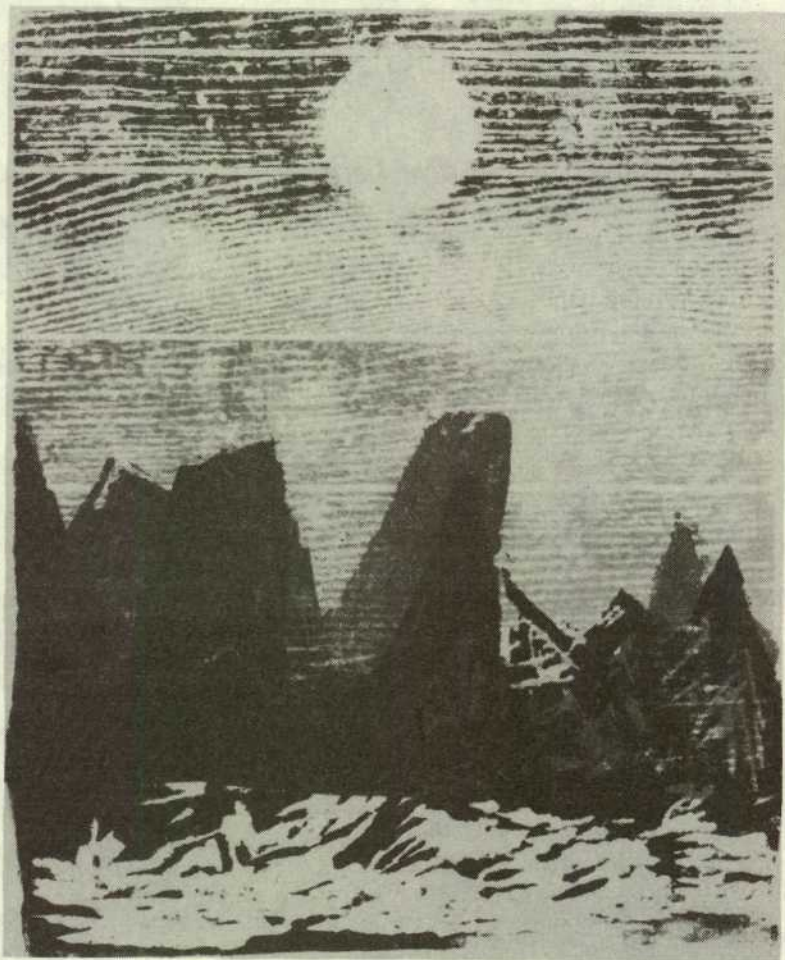
siis jäeldub, et teised olevad, mis ei saa olla samased oma eksisteerimise tegelikkusega, *saavad* selle Jumalalt eneselt. Ingel kui puhas vorm ei saa luua teist inglit, sest tal puudub mateeria, millele rakendada seda tegevust (*S. T. I, 45, 5, Avicenna vastu*). Inimene, vastupidi, saab muidugi luua teise inimese, aga ta ei saaks lihtsalt ja puhtalt luua tema *olemasolu* (*id.*). “Panna eksisteerima, see on tagajärg, mis on omane esmasele põhjusele, mis on Jumal [---] Seda nimetatakse loomiseks” (*id.*). Seetõttu on Jumal kohal iga loodu sisimas, sest Jumal on *causa essendi*.¹¹ Jah, kõik mis puudutab Jumalat, on väljendatav eksisteerimise (ja mitte olemuse) terminites: ühtsus, tõde, headus hajuvad, kustuvad teatud viisil jumaliku eksisteerimise ees; transtsendentaalid kustuvad transtsendentse eksistentsi ees. Üksnes ilmutus võimaldab meil, mõningal määral ja reservatsioonidega, avastada Jumalas Võimu, Tarkust, Armastust kui jumalikke hüpostaase.

MICHEL PICLIN, metafüüsikaajaloo professor Reimsi ülikoolis.

---

¹¹Märkigem veel, et püha Thomase meelest arvab Aristoteles, et “Jumal pole üksnes taeva liikumise, vaid ka tema eksisteerimise põhjus” (*XII Métaphysique, lect. 7, éd. Cathala, p. 714*). Ta arvab ka, et “Platon ja Aristoteles jõudsid kogu eksisteerimise printsiibi tunneta-miseni” (*VIII Physique, cap. 1, lect. 2*). Ta lisab isegi, et Aristotelese jaoks tuleneb see, mis on *esse* [olemine] algmateerias, olemise algprintsiibist, mis on ülim olev. Seega pole vajalik eeldada midagi tema tegevuses, mis poleks loodud tema poolt” (*id. I, 2, 4*). Ometi ütleb püha Thomas teoses *De articulis fidei*, et Aristoteles “väitis, et maailm ei ole loodud (*factum*) Jumala poolt”. Kahtlemata pole nende kahe teksti vaatenurk sama. Pealegi teeb püha Thomas nähtavat vahet *principium*-olemise ja *factor*-olemise vahel: näiteks pole Jumal püha Thomase jaoks üksnes alamate substantside printsiip (kõrgemate substantside vahendusel, vrd *C. G. II, 21, lõpp*), vaid ta on nende *otsene* põhjus (*factor*). Ta on iga oleva jaoks põhjus *essendi simpliciter* (*C. G. II, 21*). Ning lõpuks pole maailma *alguse* tees püha Thomase jaoks filosoofiline, vaid ilmutuslik tõde.

Eduard Rüga. ÕÕ MÄGEDES
(Segatehnika, 1979)

LUULET

Laur Tamm

VANA TUULIK

Juba ammu, kui see küla
sõjakeerdu sattus,
hävis kõik ja nõgestesse
rusuhunnik mattus.

Keset karmi kivirähka,
kus ei keegi käi,
üksi palja künka tippu
vana tuulik jäi.

Hallil südaööl, kui ükski
surnuhing ei maga,
klopib muistne külapere
veski ukse taga.

Rasked kotid luiseil õlul,
hoides kinni käest,
voorib koolurahva rodu
üles veskimäest.

Vanal tuulikul ei ole
enam endist rahu,
jahvatades mustast viljast
sama musta jahu.

Kopsides käib kojas mölder,
vimmas vana piht,
mille üle langenud on
tume tolmukiht.

Ragisevad hammasrattad,
kurjalt kiunub kivi,
vaikselt vajub küla poole
veskiliste rivi.

KUIGI VANADUS ON ÕLUL NAGU VAEV,
iial ei saa tühjaks mälestuste kaev:
kummardad kui üle halja lätte
ja saad soojad käpikkindad kätte.

KIRJAD LUHAST

I

Siin ümberringi jalakad ja saared
ja lepavõsa laiutamas lohus,
siin päikest täis on kõrged taevakaared
ja kumalaste kõnekõmin rohus.

Nii palju valgust siinseis jõekääres,
kus võidujonnis käoga kukub kägu.
Ma istun pääsusilme leegi ääres
ja endal ees on kullerkupu nägu.

Siin avaruses iga väiklus unund.
Alt vaadates näib kaskki taeva kõrgu.
Näe, päiksekiire külge sääl on punund
üks hajameelne ämblik oma võrgu.

II

Käib kõikjal vilgas putukate sumin
ja tuhat pärlitera särab rohul.
Nii kummaline on see häälte kumin
ja salakiri kase valgel tohul.

Siin lepa najal roomab humal üles
ja võrendikus saaki luurab havi,
siin käivad sipelgad, neil palgid süles
ja pääsu pesaks kaevab kaldalt savi.

Ma vaatan päält ja sattun äkki hoogu,
käed panen külge, abistan kus vaja,
ma kannan oksi, kokku murrar roogu,
teen tuulevarjuks endalegi maja.

MULLE JÄI ÕNNETUS TULEMATA,
minul jäi Siberis olemata, —
seisin hiiepuu taga
kui voonake vaga,
peas küüntest kübar.

MU EBAÕNNEKESTEL
ei otsa ega äärt.
Mu pärast palvetati, —
ma polnud seda väärt.

Mu uksele pōrutati,
sain akna kaudu toast.
Mu tare rüüstati, —
jäin ilma taskunoast.

JALAS KOHMAKAD LUBJAVILDID,
seintel suurte juhtide pildid, —
neist ammutame indu,
nende sõnadest leiame tuge,
kui ihume tapatööks nuge,
et küttida sinilindu.

(1951)

TAEVAS LAULSID INGLIKOORID,
maa pääl sõitsid punavoovid,
koormaks kopsakad kandamid,
riigi poolt tellitud andamid.

"Halleluuja!" ja "Hurraa!", —
maa pääl musu anti ka,
aga taevas punastati,
meeste musu häbeneti.

(1966)

MATEMAATIKAS OLEN, SEDA EI SALGA,
teistest tublisti nõrgem:
inime saab inimese palga,
koer saab koera palga, —
kumma töötasu on kõrgem,
arvestades et koera ehib truudus,
inimest see või teine puudus, —
kummale peaksin võtma malga?

KARJA-JAAK JA KARVA-MARI,

neil oli lapsi terve kari,
nupukaid metoodikuid,
riigipäid ja joodikuid.

Üks oli nobe noogutama,
teine käbe kaagutama:
ühest tehti nuhike,
teisest väike juhike.

Jaakki parasjagu hinnas,
talgi väike orden rinnas.

LÄKS NII, ET PATU PÄRAST

mind kohtu ette toodi
ja samas süüdi mõisteti
ja samas kohas poodi
tööraha soojal soovil, —
nii praegu läind on moodi.

Nüüd olen põrgus proovil.

TUTVASTEST ÜKS OLI KROONUSE PEAGA,

teine oli joomase peaga, —
kummagi elu ei lõppenud heaga.

Igal on kanda oma rist,
oled too teine või kommunist.

ÜKS MEHIKE OKSA END TÕMBAS, —
nõnda hullusti elu tal luhtus.
Et õiget plikat ei leidnud,
eks sellepärast see juhtus.

Et õiget piigat ei leidnud,
parteigi oli tal vale,
kuid OKS oli siiski õige,
sellepärast see lugu on hale.

VIRKUS JA USINUS,
karskus ja kasinus
annavad hea une,
ära vaid trahteris
soojenda mune.

JA PÄEVAST PÄEVA ÜKS VALULIK MURE,
mis iial ei kao, mis öös ei sure:
kes mälestusraamatu ometi suleks,
et kõik nõnda valusalt meelde ei tuleks.

VIHKAMISE VIHAPILVI
tõmbub aina koomale.
Tahaks olla ausaks sõbraks
kas-või metsaloomale.

Põgeneda, tahaks saada
sõnaprahist tuulutust,
tahaks kuulda metsakoha,
kaunist jõulukuulutust.

JUHUS, MA HÜPPAN SU REKKE,
ega ma rännuteedel ei väsi.
Vahest ent süütaks küll lõkke,
tõmbaks hinge ja soojendaks käsi.

Pole ma kunagi olnud
võimumeestega koketeerija,
tahan olla üksi ja vaikne
ELUPIIBLI veerija.

KES VAHIB AINA TARGALT LAKKE
ja treenib halle ajurakke,
võib saada muusikuks, poeediks,
või mõneks kõrgiks Ilu-Eediks.

Ent kui sa mängid tarka narri,
võid tasuks saada maokatarri,
kes aga kõhu eest peab hoolt,
võib käristada pussupoolt.

Kuid mõnelt kurbi kaebeid kuuled,
et korras pole kõhutuuled, —
neist saavad kas poliitikud,
või kirjanduses — kriitikud.

***

Kui paugutad nii,
et metsad kaiguvad,
siis õigesse kohta
sa kapitali paigutad!

MANN ANDIS KOSTUST KOERUSTE EEST,
et oli võrgutand sadakond meest.

Kohtunikudki, kuripatud,
polnud ta võludest võlumatud.

Üks aga nendest oli vana ja väeti,
Mann tema pärast kursust kordama jäeti.

KATSIKUL

Külas mul ei vedand mitte:
naabrinoorik pesi titte.

Titel oli hele hääl,
röökis nagu ratta pääl.

Kõik kui kena eluproosa:
pepukene õrnalt roosa,

varbad tikkumas veel suhu,
ise sipuks ei tea kuhu, —

lallilised lapseilmad,
meisterkuti targad silmad.

Kiitsin titte ja tegijaid,
suure vaeva nägijaid,

kiitsin looja seadmisi,
TRÜ-d ja teadmisi...

Mis sa oskad nalja heita,
kui ei jutuotsa leita.

(1964)

KÜLA PEAL MEIL LAIA KUMU,
igasugu jutukoorikuid,
taadikestest vahulõugu,
poistest lõuapoolikuid.

Moore muid võib taeva saata,
meil nad peavad mokalaata:
"Kes?, kus?, mis?"
Märatiss, -tiss!, -tiss!

ATS EI RISTI ETTE LÖÖ,
kasvõi väljas juudaöö:
oma panus tuleb anda, —
tädiranda, tädiranda!

Hoplaa, las aga minna,
saiapoodi suurde linna,
sooja, pehme plika juurde,
elu mõistatusse suurde.

KURB SAATUS OLI TAL:
ta võttis noore naise.
See üle aisa löi, —
mis muud tal teha jäi.
Mees enda halliks jõi, —
mis talgi üle jäi.

Kurb saatus oli neil.

ÜKS VANAMEES, NII HALL JA KENA,
ei vuntse tal, ei habet ees, —
kus olen ma küll näinud teda,
ta on vist meie kandi mees?

Siit kosis ta ju Teistre Tiina
ja elas tema tiiva all,
vaid harva visata sai viina, —
kurb elu oli tal.

See tõendab taas, et diktatuur
on kodudeski kurja juur.

POLE MA TÄHTIS OLNUD,
midagi head pole loonud,
vahest vaid saunas käinud,
vahest õllekest joonud.

Pääsude päike on mu päike,
öösorride kuu mu kuu,
lindude mure mu enda
ammuli suu.

KIIRE NAGU HEINA-AJAL
on mul olnud alati,
sattusin kas jooma peale
või ehk haiglapalati.

Katsu kiirust maha võtta,
kui on veres kuri kihk,
see on nagu tüdrukule
panna ette pihk.

TEISIK

Üks hirmus vembumees, mis teha,
on kurjalt kasutand mu keha,
küll priisand päeval, prassind öödel,
jah, igasugu patutöödel.

Nüüd mina tagajärjed kandku,
ta tegude eest kustust andku
küll kortsudes, küll hingepiinas
ja leidku lohutust vaid viinas.

MINA POLNUD SEE,
kes leiutas linna,
et pordumajja
või kõrtsi minna.

Mina polnud see, —
ma linna ei vajand,
linnu on hoopiski
gangsterid rajand.

LÖHNAD, VÄRVID, RINNAD, REIED,
varrud, laulatus ja — peied.
Tõsijutt, see inimelu
igaviku ees kui lelu.

Kaduviku küljest murrad
lahti oma päevakesi,
väikseist aja osakekestest
linnud ehitavad pesi.

ELU POLNUD SEE, MIS NÄHTI
noorena kord säramas,
keset kõrgeid taevatähti,
helded haldjad väravas.

Et see kõik nii võlts ja rumal,
ilma kokkukõlata,
anna jõudu, sünge jumal,
kaunist undki põlata.

VAIKUSE JA HÄMARUSE KAHIN.

Lõkke ees istun ja öösse vahin.
Uitlen ringi ilmas suures —
ma ei ole enam enese juures.

Õõ on pilkaselt muremust.
Rändab igatsus mööda maid.
Kõigil suudel pole naeratust,
kõigil silmadel pisaraid...

Luulet

ÜLE ELULAGENDIKU,
mööda sunniradu,
läbi muremusta vaeva
kõnnime kui käsikaudu
eksinute taeva.

LÄHEN MÖÖDA PEIDURADU,
mis on kitsad kahele,
lähen, kuni ära kustun
metsapuude vahele.

ME SETTED AJAJÕE VOOGUDES
on vajumas põhjakõntsaks,
nii lõpeb see maapealne muinasjutt,
et taevas saame kord õndsaks.

ON TULEJAID.
On minejaid.
Iga tuleja
on ükskord mineja.
Ei ma enam tuleja, —
olen minejate killast,
õige pea astun üle
elu haprast sillast.

PUNKTIIRJOONI LAUR TAMMEST

Urmas Tõnisson

Kirjanduselu fooni koos kõigi nimede, elulugude ja aastaarvudega peavad paljud uurijad vaid teisejärguliseks materjaliks teoste enda põhjal tehtud üldistuste, järelduste ning oletuste kõrval. Et aga teadlasi mõjutavad meetodite piiratus, ajastu moevoolud, ideoloogiline konjunktuur ning subjektiivsed eelistused, siis kirjutatakse käsitlusi üha uuesti ümber. Selles valguses peaksid faktidki kaalu omandama, sest näib, et need jäävad aja möödudes ikka üheseks ja selgepiiriliseks. Kuid osutub, et nendegi esitamisel ja tõlgendamisel võib kohata lünklikkust ja rohkeid vasturääkivusi.

Kirjandusrühmituste puhul algavad probleemid juba sellest, et autoreid pole alati ühendanud kindel programm ja nad ei ole deklareerinud oma ühtekuuluvust must-valgel. Eesti kirjandusloost võib sellise näitena tuua arbujad. Küsimusi on tekitanud isegi see, keda üldse arbujaks arvata. Traditsiooniliselt tuuakse ära kaheksa poeedi nimed 1938. aastal ilmunud kogumikust *Arbujad*: Heiti Talvik, Paul Viiding, Betti Alver, Uku Masing, Bernard Kangro, Kersti Merilaas, August Sang ja Mart Raud. Samas on Mart Raud hiljem enamasti arbujate killast välja arvatud (Kangro 1981: 160; Annuk 1988: 14). Ning näib, et selle aluseks pole niivõrd eavahe, loomingulaad või debüteerimise aeg, nagu väidetud, vaid pigem Raua puhtisiklik sobimatus teistega, samuti ta poliitiline käitumine pärast 1940. aastat.

Teisalt võib täheldada vastupidist tendentsi — arbujate ringi nähakse märksa laiemana, rõhutades, et rühmitusena esinemine polnud päevakorral ja et õigem oleks kõnelda noorte literaatide tutvuskonnast, mis hõlmas märksa laiemat isikute ringi kui see kanooniline kaheksa. Karl Ristikivi: "Võiks nimetada mõnd nime, kes olid sama vaimu lapsed, aga enamasti veel nii kaugele

polnud jõudnud, et neid koguteosesse kaasa oleks võetud. Siinseal ajakirjades olid nad aga juba oma nime vähemalt kitsamas ringis tuntuks teinud. Nii Juhan Sinimäe, Laur Tamm ja lõpuks, aga mitte kõige vähem — Arno Vihalemm.” (1973: 271.) Bernard Kangro mainib Arno Vihalemma, Laur Tamme, Juhan Sinimäed ja Aleksis Rannitit (1981: 169). Arbujatega on seostatud ka Helmut Tarandit (vt Orav 1988a: 63).

1940. aasta okupatsioon, järgnenud sõda ja teised Eestit vappustanud sündmused mõjusid halvavalt kõigi ülalnimetatute elu- ja loometeele. Mingil määral on nende looming siiski varem või hiljem avalikkuse ette jõudnud: Arno Vihalemm ja Aleksis Rannit said tuntuks paguluses, Helmut Tarand on pälvinud tähelepanu vähemalt pärast surmaga. Vähem on tuntud Juhan Sinimäe, kelle ainus luulekogu, sonetiraamat *Isamaa*, ilmus 1936. aastal, ning Laur Tamm, kelle luule on jäänud ajakirjade veergudele või käsikirja.

Käesoleva töö eesmärgiks on tutvustada Laur Tamme, kes oli Arno Vihalemma kõrval arvestatavaim antoloogiakandidaat; kõrvalejäämise põhjuseks polnud õigupoolest avaldatu vähesus, vaid eeskätt isiklik tagasihoidlikkus.

*

Laur (Adolf) Tamm on sündinud 6. augustil 1911 Kavastu vallas Pilve talus. Seda maakohta tunneme Juhan Liivi kodupaigana, kuid ümbruskonnas sündinud, elanud ja töötanud kultuuritegelaste loetelu hõlmaks vähemalt pool lehekülge. Nende hulgas on Anna Haava, Jakob Liiv, Henrik Visnapuu, Karl Ader, Harald Paukson-Parrest, Eduard Tubin ja Arvo Mägi.

Laur Tamme koolitee algas 1920. aastal vastavatud Koosa 4-klassilises algkoolis. Seejärel õppis ta aasta Alatskivil, kus tema klassivendadeks olid kolm tulevast luuleharrastajat: Eeda Kook, August Kalvi (Satik) ning Väino Randlaid (Evald Klein). Aastail 1925–1926 õppis Laur Tamm Varnjas, 1926–1931 Treffneri gümnaasiumi klassikaharus Tartus. Treffneri gümnaasiumi toonast kõrgtasest tunnistagu pedagoogide nimed: Arnold Kask, Johannes Voldemar Veski, Richard Kleis, Adalbert Wirkhaus, Eduard Ole.

Pärast gümnaasiumi lõpetamist (1931) järgnes ajateenistus Kuperjanovi pataljonis, kus Laur Tamm tutvus Heiti Talviku ja Harald Parrestiga. Järgnes sõjakool Tondil, kus ta muide tutvus Bernard Kangroga. 1932. aastal arvati Laur Tamm reservi.

Oma eesnimi — Adolf — muutis ta Lauriks pärast Hitleri võimuletulekut Saksamaal. Neli aastat — 1932. aasta kevadest 1936. aasta suveni — oli ta tiisikusega haigevoodis ning see haigus on tõsiselt tunda andnud hiljemgi.

1936. aasta kevadel suri Laur Tamme isa, kes oli soovinud, et poeg õpiks ülikoolis arstiteadust. 1936. aasta sügisel astus Laur Tamm Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda, valides õpiaineiks kirjanduse (ülemastmes), eesti keele ja rahvaluule (mõlemad keskastmes) ning etnograafia (alamastmes). 1937. aastal liitus ta Bernard Kangro kutsel üliõpilasseltsiga "Veljesto", 1938 abiellus. 1939. aastal soovitas Gustav Ränk tal spetsialiseeruda etnograafiales ning pakkus aspirandikohta ja tööd Eesti Rahva Muuseumis. Laur Tamm loobus, sest selline perspektiiv näis olevat esialgu liiga kõrgeleennuline; veel tundus, et tulevikus, siis kui jõud ja teadmised juba piisavalt kannavad, avaneb eneseteostusvõimalusi küllaga. 1940. aasta okupatsioon sulges kõik teed.

Vene ja Saksa mobilisatsioonist päästis Laur Tamme tuberkuuloos. 1944. aastal on sakslastele ette näidata ka Ernst Raudami väljastatud arstitõend (Kangro 1981: 135–136; Orav 1988b: 54). Venelaste tagasi pöördudes katkevad ülikooliõpingud; sooritamata jäävad eksamid peamiselt marksismi-leninismi, nõukogude kirjanduse ja vene keele alal. Alfred Koorti soovitusel on Laur Tamm veel mõnda aega metsateaduskonna kaugõppeüliõpilaste nimekirjas: Koort oletas, et võib-olla tulevikus marksismi-leninismi eksameid enam ei nõuta.

1944. aastal kutsus Venemaa eestlane Silmanson Laur Tamme tööle Tartu Sidesõlme. Laur Tamm nõustus, sest sidetöötajaid mobiliseerimisohte ei ähvardanud. Sidesõlmes töötas ta 1948. aastani, vahepeal pearaamatupidajana, hiljem instruktorina.

1944. aastast pärineb ka Juhan Smuuli ettepanek hakata *Sirbi ja Vasara* esindajaks Tartus. 1941. aastal, Bernard Kangro haiguse ajal, oli Laur Tamm Kangro asemel läkitanud Johannes

Ruvenile *Sirbi ja Vasara* toimetusse üksikuid retsensioone ja intervjuusid. Nüüd kirjutab ta lehele küll paar teatriarvustust, kuid loobub esindajakohast, tuues ettekäändeks töö sidesõlmes.

Aastail 1949–1950 ja 1955 aitas Laur Tamm korrastada Tartumaa Põllumajandusühistute Liidu arhiivi. Seejärel töötas ta lepingu alusel Tartu Linnaarhiivis. Aastail 1965–1968 oli ta Tartu Kalasportklubi juhataja, pärast seda veel arhiivitööl. 1972. aasta märtsist on Laur Tamm pensionil.

Vaba aja lemmikharrastuseks on olnud süstamatkad ja kalastamine. Sageli on olnud matkakaaslasteks August Sang, Karl Ader ja Ernst Raudam, kolmel suvel Voldemar Panso, kuid kõige enam on meeldinud matkata üksi. Laur Tamm on süstaga läbi sõitnud kõik Eesti jõed. Aastail 1965–1977 veetis ta suved (juuli algusest augusti lõpuni) Lapimaal Seidjavril Lovozero lähistel. Nii sobib alalõigu lõpetuseks tsiteerida lustakaid värsse Arno Vihalemma kirjast Laur Tammele (19. XII 1970):

*Kalu uusi mu silm läiklemaid seletab suuri...
sel aastal mil tuhandeist kaks jääb puudu kakskümmend üks
(pluss kaheksa!):*

*Vibamas, Laur, sinu õng Lapimaa koskede möllus,
ise sa seisad kui Tamm kesk seda veiklevat keerdu,
säärikud jalas on sul tugevast veekindlast kummist.
Vasakus sääres kuid auk — vett tungib lohinal sisse,
viludat põhjamaa vett, kuid see ei heiduta sind.
Kallis on kalade hind! Rõõmu on täis sinu rind.*

*

Traditsiooniliselt vaadeldakse loovisiku kujunemist läbi eelduste ja mõjutuste prisma. Kindlasti on tegurid, mis inimese loomingu juurde viivad, märksa komplitseeritumad ja seetõttu ka raskemini jälgitavad. Et kujunemiskeskonnal on nende seas ometi kindel koht, siis fikseerigem mõned isikud, keda Laur Tamm on oluliseks pidanud.

Tema vanaema Täpsi Anna (surnud 1927) oli rahvalaulik, kelle kaudu on rahvaluulemotiive kandunud Laur Tamme hilisemasse luulesse. Aleksander Laumets, Koosa algkooli juhataja, polnud

küll lausa kirjandusnimene, kuid just tema veenis Laur Tamme isa, et tolle pojalt tuleks tulevikus edasi õppida.

Karl Liiv, Juhan Liivi lellepoja poeg, kelle venelased 1941. aastal mõrvasid, oli kirjandusharrastaja, mitme näidendi autor ja Koosa Haridusseltsi raamatukogu juhataja. Temaga tekkisid head suhted. Laur Tamme haigusaastate jooksul käis ta temaga korduvalt kirjanduse üle vestlemas ning tõi lugemiseks raamatuid, millest meeldejäävaimad olid soome autorite teosed. Kõige varasematest lugemismuljetest meenuvad Laur Tammele järelärkamis-aegsed romantikud, Bornhöhe *Tasuja* ning Saali *Vambola*. Luuletajaist on lähemad olnud Juhan Liiv ja Sándor Petöfi, samuti Heiti Talvik.

Poisikesena üritas Laur Tamm alustada romaani "Elu on võitlus". Vanas eas on ta kirja pannud matkamärkmeid ja aforisme. Luuletuste kohta ütleb Laur Tamm, et on neid kirjutanud pidevalt; enamasti on asi alguse saanud mõnest rütmist või riimist, millest on võrsunud luuletus. Üks neist olevat trükki jõudnud juba 1924. aastal, mil Alatskivi kooli külastas Tõldsepa-nimeline koolitegelane, kes otsis õpilaste kaastöid oma noorsooväljaandele. Väljaande nime Laur Tamm ei mäleta ning seda pole õnnestunud kindlaks teha. Laur Tamm pole kunagi oma luuletusi ise avaldamiseks pakkunud, ikka on see toimunud teiste eestvõttel ja vahendusel.

Algust tegi sellega Karl Liiv, kes saatis 1933. aastal mõned värsid näha *Olioni* toimetajale Georg Naelapeale. Viimane saatis Laur Tammele südamliku kirja, kuid luuletused hindas ebaküpseks:

Parimad Teie saadetistest on "Retk jaaniöö" ja "Surnud koolivennale", selle lõpuosa "Milline raske raha" jne. Ka teiste luuletuste kohta võib ütelda, et neis on näha annet, paiguti on nad üpris hääd, aga siis samas tuleb säärane käänak, mis hävitab kogu ehituse. Seda ei tulegi imestada, olete ju alles noor, aastais, mil meie omi vigu ei näe! (G. Naelapea A. Tammele 8. V 1933.)

Trükis (1924. aasta debüüti arvestamata) ilmuvad Laur Tamme luuletused esmakordselt ajakirjas *Tänapäev* 1937. aastal: "Värsse rändurist" (nr 4), "Suriöö" (nr 5), "Kohtumine" ja "Hämaruses" (nr 7), "Andekas on laita küllalt...", "Jälle loovid hullu hoo-

ga..." ja "Isa hault" (nr 8), "Sangari saaga", "Tujukas madonna" ning "Sõudja" (nr 12).

Autori arvates ei vääri tähelepanu ükski neist. Ühel luuleõhtul olevat ta esitanud Jaan Kärneri luulet, millele järgnes kestmam tutvus saalis istunud Kärneriga. Kuulnud üliõpilase majanduslikust kitsikusest ja luulelembusest, küsis Kärner *Tänapäevale* avaldamiseks luuletusi. Värsid olevat valminud üleöö, kandvat kiirustamise jälgi ega küündivat mingi arvestatava tasemeni.

Tunnistagu selle otsuse ülemäärast karmust alljärgnevad õnnestunud kujundite ja leidlike riimidega stroofid:

*Siseriü mustas põrgus
tusakurdu kisub suu.
Ülal vettind pilvevõrgus
uppujana heitleb kuu.*

*Korra, särav nagu päike,
kõndisin ma eluõues.
Nüüd vaid jälgin tuulte käike,
igatsused kuumas põues.
(“Hämaruses”)*

Või:

*Sinu käte sirge julgus
kandku sind kui kotka tiival.
Küllap džungli tige hulgas
sööb su kord areeni liival!*

*Kuski varjab rohtund kalm
rännud, mis ei koondund jõeks.
Ainult lihtne laulusalm
ristil osutub siis tõeks:
(“Sangari saaga”)*

Nagu eelnenud ridadestki ilmneb, on nendes luuletustes valdavad varavanaduse pettumuse- ja pessimisminoodid, millesse lõikub trotsi ja absoluuditaotlust. Noorte luuletajate loominguks on need nii-öelda igavesed teemad, mõjudes sageli literatuurselt.

Seetõttu rõhutagem, et kõnealuse tsükli aluseks on tõelised, raskest haigusest ja isa surmast tingitud sünged meeleolud. Heatasemelist tervikut siiski ei moodustu, eeskätt liig erksate värvide ja kontrastide teravuse pärast, esiletõstmist vääriskid aga elegeiline "Isa haualt" ning luuletus "Tujukale madonnale":

*Hullunud meri korraks laius
sinu ette uhkeks raevuks,
aga sinu tuju raius
siis ta raketega kaevuks.*

*Trellitatud kaljulossis
hoiad jumalaid ja nõidu,
kuna Saatan, süngelt mossis,
ulub kiskjatega võidu.*

*Inglid kõrgeil taevarannul
alanduvad sinu ette.
Ja sa, käies tuulte kannul,
sülgad Styxi musta vette.*

Selle luule laad on lähedane Heiti Talviku ja Betti Alveri luulelaadile. Mingeid otseseid loomingulisi mõjutusi — vähemalt teadlikke — Laur Tamm ei mäleta, küll aga ei saa mööda minna vahetust isiklikust mõjust, mida avaldas tihe suhtlemine nii nende luuletajate kui ka vanema põlvkonna kirjanikega.

1930. aastate Tartu vaimne õhustik on nüüdseks muutunud legendaarseks. Eks selle kandjaks olnud nii tudengid (esimene täieliku emakeelse hariduse saanud põlvkond!) kui ka hea erialase ettevalmistusega vaimuerksad õppejõud, kuid tõeline kultuurielu ei käinud suurtes saalides ja auditooriumes, vaid eeskätt üliõpilasseltsides ja kohvikuis. Ants Oras meenutab:

Kogu me iseseisvuse aeg oli üllatuste aeg. Need, kelle areng langeb ühte me noore vabariigi arenguga, mäletavad vist kõik imetlusning õnnetundega järgnevaid saavutusi igal alal, nii ainelisel kui vaimsel. Vaimsete saavutuste sündi oli aga kõige kergem jälgida Tartus, kuhu ülikooli ja muude kultuuriasutuste tõttu oli kogunenud ebatavalisel määral võimelisi isiksusi, eriti noori, kelle anded sääli kiirelt ja lopsakalt puhkesid. Nende meelsaimaks kohtumispaigaks

oli ülikooli pööhoone ümber koondunud kohvikute võrk. Loengute ja muude tungivate kohustuste vahel rutati sinna — kas lihtsalt jooma klaasi kohvi ja tühja-tähja arutama või otsima intellektuaalseid kontakte. Üsna ebaformaalsel viisil võidi Werneris või Ko-ko-koos panna alust paljudele üritustele, vahetada mõtteid ja väidelda ning nii enestes kui teistes kiirendada vaimse vere ringvoolu. Eri ringkonnad armastasid istuda eraldi, kuid siiski oli neil sel erapooletul pinnal rohkesti sundimatuid kokkupuuteid. Orbiitlased, “arbujad”, noor-eestlased, “siurukesed” ei olnud seetõttu üksteisest väga eraldet, nii väga kui nende vaated mitmeti võisidki erineda. [---] Kujunes eriline “boheemkond”, kellest vähemalt ühe osa boheemsus seisnes täielikus andumuses vaimusele. Aineiline kehvus tegi raskeks “salongide” moodustamise, kuigi mõnedegi kirjanike ja professorite kaudu olid avat mõnusateks, mõtteajendeid pakkuvateks kooskäimisteks. Stimuleerivamad, sest et vähem formaalsed, olid siiski kohvikutunnid — enamasti kella kaheteistkümnelt või ühe paigu —, mil võidi rangelt ebaalkohoolseid jooke rüübates oodata uute luuletuste manuskripte, teiste muljeid parajastu loetud kirjandusest või seisukohavõtte kaasaegse olukorra puhul nii meil kui mujal. Kui kokkusaamad toimusid õhtuti, võidi neid minna jätkama kodudesse või restoranidesse — viimastesse vahel, korralikult täidet rahakoti puhul, koguni keskööni või üle kesköö, vaieldes Underi ja Suitsu suhtelisest väärtusest või Villon’i, Baudelaire’i ja Valéry eri voorustest ja pahedest. (Oras 1961: 292–293.)

Kohvikute ja “Veljestoga” tegi Laur Tamme tuttavaks Bernard Kangro, keda iseloomustas üldse äärmiselt heatahtlik ja abivalmis, tõeliselt altruistlik suhtumine sõpradesse ning tuttavatesse. “Veljesto” tõi kaasa uusi tutvusi (näiteks Karl Ristikiviga), kuid üldjoontes ei osalenud Laur Tamm seltsi elus eriti aktiivselt, eelistades tagasihoidlikult varju jääda. Kohvikuis aga avaldas tagasihoidlikkus ja oskus rohkem kuulata kui rääkida üllatavalt soodsat mõju — heatahtlikku hoiakut oli tunda isegi nende poolt, kelle pilklik meel ning terav keel olid laiemalt tuntud (Karl August Hindrey, Juhan Sütiste).

1938. aasta *Loomingu* veebruarinumbrist leiame Laur Tamme luuletused “Täiskuu ööl”, “Sina ja mina” ja “Vaese laul”. Bernard Kangro näitas käsikirju Johannes Semperile, kes leidis need olevat avaldamisküpsed. Autoril endal polnud asjast aimugi, kuni *Postimehe* trükikojas töötav sugulane talle äratõmbed näha tõi. Üks

luuletustest, "Südasuvel", oli ajakirjast välja jäänud, mida Betti Alver kohemaid Semperile kõigi kuuldes kohvikus ette heitis. "Südasuvel" avaldatigi augustis (nr 6), kõrvuti Arno Vihalemma luuletusega "Õhtu sadamas".

Oli avalikke vastukajasidki. *Postimehe* arvustaja Alfred Suik leidis:

Laur Tamm debüteerib "Loomingus" kolme luuletusega. "Täiskuu ööl" joonistab müstilis-fantastilise meeleolupildi loodusest. "Sina ja mina" ja "Vaese laul" on hüplevamõttelised subjektiivsete tunnete ärareageeringud, milles kajastub alaväärsustunne. (Suik 1938.)

Luuletuste ilmumistausta tundmata on retsensent oma psühholoogilises eritluses sunnitud tegema möönduse:

Kuid debütandi puhul eeldavad kaks viimast luuletust pretensioonikat eneseusaldust oma subjektiivsete tunnetega esiletulemiseks.

Pealkirja "Sina ja mina" alla ühendatud kahes luuletuses on heitlik ning sihitult ekslev vaim vastandatud karmilt askeetlikule, kuid samas olemuslikult vabamale ja avaramale elutunnetusele. Et luuletused on kirjutatud esimese positsioonilt, on alaväärsuse efekt ilmne — nagu ongi taotletud. "Vaese laul" on samuti üles ehitatud vastandusele, kuid hoopis teisest mõõdupuust lähtudes, mistõttu luuletus mõnevõrra kontrasteerub eelnenutega. Ent ainult mõnevõrra, sest toon on pigem mõtlik-nukker kui optimistlik:

*Minu onni kõrval orus
nõlvad lilli täis,
kuna uhkes lossis norus
vaene rikkus käis.
Ikka minu kehvas majas
õnn mind hoidis süles,
hommikul mind ööbik ajas
lauludega üles.
Mis siis sest, et raske väsi
muutis keha kalgeks,
üle öö üks võõras käsi
silus juuksed valgeks.*

Punktiirjooni Laur Tammest

*Siis kui rikas raha soris,
silmis murekeed,
käisin mina tummas poris
oma lihtsat teed.*

Kahtlemata on õnnestunud "Täiskuu ööl". Autoril on silma looduse nägemiseks, metafoorid on ilmekad. Rohkesti on kasutatud personifikatsioone ja adjektiive, lisandub hea häälikuline instrumentatsioon, alliteratsioonid ja assonantsid;

*Astub üle taeva tummalt
kuu kui kuldne kera,
linnutee ta kohal nagu
halja mõõga tera.*

*Kõrgel lumihangel kõnnib
karge kesköö tund,
kallab väsind silma-suhu
rammestavat und.*

*Kraavikalda külmavad
jätiskarras pajud,
üle välja vihisedes
ratsutavad rajud.*

Lõpustroof annab luuletusele tõepoolest müstilise varjundi:

*Aga akna tagant põõsast
näed kui läbi une,
kuidas tondid välgutavad
sõõrjaid silmamune.*

Looduslähedane on samuti "Südasuvel", rida pildikesi suve-
ööst ja -hommikust:

*Kui ju õhtutaevas hõõgub pisipilve riba,
särab igal rohukõrrel selge kastetiba.*

*Õiget pikkust nagu poleks sel ei teisel ööl,
ainult jaaniuss käib ikka, väike latern vööl.*

Silma torkab selgus ja vormipuhitus. Luuletaja jääb enamasti vaatlejaks, andes nähtut edasi värskete ja isikupäraste värvidega. Siinkirjutaja peab loodusluuletusi parimaks Laur Tamme loominguks.

Kui kõnelda Ants Orasest, siis ka temaga viis Laur Tamme kokku Bernard Kangro. Hiljem, "arbujaate" koguteose koostamise ajal, pöördus Oras Laur Tamme poole ettepanekuga seal osaleda, kuid viimane leidis, et pole selleks veel küps.

Tagantjärele on Ants Oras enda rolli antoloogia koostamisel ja nooremate ergutamisel püüdnud näidata võimalikult väikseks (Orav 1988a: 62). Tegelikult oli tema osa — vähemalt noorte innustamisel — märkimisväärne. Igal kohtumisel olevat ta sooritanud rohkest suitsetamisest kollakate sõrmedega iseloomuliku žesti — kas on midagi uut? Pole ime, et see liigutus kiiresti teistelegi külge jäi. Näiteks Bernard Kangrole. Kangro oli kriitikuna heasoovlik ja samas nõudlik:

Sinu laul on meeldiv lugeda, terviklik ja veatu. "Tuuleõotsu valge rahu/ magab mustas kaljus..." on väga ilus ja üldse kogu luuletus. Jõudu tööle. Ainult, nüüd tuleb üks "aga": teema ei ole päris uus! Kirjuta kas või hooletumalt, aga julgemalt ja seda, mida ükski hing ei võiks enne mõelnud olla. Jäta surma, väsimuse ja moondumise motiivid. "Tuuleõotsu valges rahus" ongi minu arvates midagi uut, mis sinus varem pole olnud, selles on peale sinu kujude ja metafooride julguse ka meeleolulist atmosfääri. Raiu hästi tugevatele ja inimese põhilistele elamustele pihta, katsu kõige tähtsamale sarvede vahele anda. Jäta lüürilisevõitu ja literatuuri poole kalduvad poeetilised elamusekesed. Sulata oma enese elutunde-teras noolteks —

"siis lööb jälle raudne päike

nooli läbi musta jää,

siis ehk viimaks põlev päike

lõmastab su pää". (B. Kangro L. Tammele 21. VI 1938.)

Kahtlemata tuleb toetava jõuna nimetada Johannes Semperit. Noorele autorile tähendas *Loomingus* avaldamine suurt tunnustust — *Looming* oli Kirjanikkude Liidu ajakiri, prestiiž ning kõrge reatasu tingis rohked kaastöösoovid ja Semper pidi toimetajana käituma osava poliitikuna, laveerides erinevate suundade ja

põlvkondade vahel. Algajatest pääsesid ajakirja lehekülgedele üksikud, kelle andekus oli kaheldamatu.¹

Aastail 1939–1940 ilmub *Loomingus* veel neli Laur Tamme luuletust: “Vihkaja”, “Rannal” (1939, nr 8), “Öö” ja “Käabus” (1940, nr 1). Luuletuse “Rannal” kohta on Arne Merilai kirjutanud, et see põhineb dünaamilisel hirmu- ja hävingumeelolul ja “sobib igati ajastu konteksti” (1991: 101). Õigupoolest domineerib kõigis neis ekspressiivsetes, fantastika- ja folkloorisugemetega värssides painajalik hirmu- ja hävingu atmosfäär, mis järgnenud sündmuste taustal ei lase end tõlgendada mitte üksnes subjektiivsete meeleolude kajastusena, vaid ka kogu Eestimaa saatuse võrdpildidena:

*Ma tunnen, kuidas kasvab siinseil rannul
mu tige võim,
mis sest, et käib mu kannul
kui koera klähvimine — naabrimehe sõim!*
(“Vihkaja”)

*See, kes viis meilt päevapaiste,
hingas hirmu üle laante, —
see nüüd kõnnib nagu ikka,
kääbunud pikka:
ei ta paita
halle hingi ahistades,
hirmund põõsaid kahistades.
Tema vastu meid ei aita
ükski pingutus, ei nõu,*

---

¹Ehkki see ei kuulu otseselt siinse teema juurde, refereerigem L. Tamme vestlust J. Semperiga suvel 1940. Juunisündmused olid juba alanud, ent Semper polnud veel valitsusega liitunud. Pooltühjas kohvikus oli rõhutatud Semper neljasilmavestluses pihtinud, et temale ei töota tulevik midagi head — sest noored radikaalsed autorid, kelle tööd *Looming* tagasi on lükanud, kindlasti ei jäta edaspidi kätte tasumata. Seda avaldust ei saa kindlasti vaadelda (ainsa) põhjusena, mis sundis Semperit läbi tegema nii palju küsimärke tekitanud metamorfoosi, kuid see kõneleb ilmekalt hirmust, mida Semper 1940. aasta juunis pidi tundma. Ta osutus muide prohvetiks.

tema vajutab meid alla,
varastab me jõu.

(“Öö”)

Liig paljutöötav oli kõige algus,
kuid petlikult ta hellitas meid narre:
ei mahtund iialgi ta jõukas valgus
me suitsutarre.

Liig tasa piksepõra alla kaikus,
kui hämar pilv me üle tiivad löi:
me kõrvad kurdiks rõhus tuulevaikus,
öö silmad sõi.

(“Käabus”)

Laur Tamme luuletajasaatusesse toob 1940. aasta suvi samuti järsu pöörde: juba koostatud luulekogu jääb kirjastusele esitamata ning ajakirjanduseski ilmub aastakümne jooksul ta luuletusi vaid kahel korral — ja põhjuseks pole võimaluste puudumine, vaid autori soovimatus. Avaldamisvõimalusi (seni) jätkunuks; enamgi veel, näiteks novembris 1940 kirjutab Bernard Kangro Laur Tammele (24 (?). XI 1940):

Tarand (“Nõukogude Kultuuri” toimetaja) kirjutas mulle, et sa saadaksid kiiresti omi luuletusi talle. Hind on häa ja ei ole vaja peale tungivat tendentsi. Saada sa kindlasti, kui midagi on. Võid “Vana tuuliku” näiteks jm. Ole sellega kärmas.

Laur Tamm ei mäleta, et ta oleks Tarandi palvele vastanud. Kellegi, tõenäoliselt Friedrich Issaku kaudu kõnealune luuletus siiski jõudis ajakirja toimetuseni, sest rahvaluulemotiivile tuginev “Vana tuulik” avaldati *Nõukogude Kultuuri* sama aasta detsembrinumbris. Autor avastas selle alles mitu aastat hiljem juhuslikult (Orav 1988b: 49).

Sõjajärgset (1945–1946) kirjandussituatsiooni annab mingil määral võrrelda 1940.–1941. aasta omaga: kõlgaste seas ilmutati esialgu ka mõndagi tegelikult kirjanduse mõiste alla kuuluvat. Ning 1946. aastal soovivad August Sang ja Paul Rummo Laur Tammelgi midagi *Loomingule* loovutada, sest “ajad on vabamad” ja üht-teist võivat juba avaldada.

Laur Tamme luuletus "Sepad" ilmub *Loomingu* kaksiknumbris 7/8 (1946). Oma kirjas avaldab Betti Alver Laur Tammele tunnustust ("see ületab tornikõrguselt kõik muu"), olles samas üllatunud: "Mis imekombel see aga nüüd siis sinna sattus?" (B. Alver L. ja R. Tammele 9. X 1946.)

Tagantjärele on Alveri skepsisevarjundiga imestus endast mõistetav. Sanga ja Rummo optimismil tuli peagi pihukspõrmuks variseda, koguni väga kähku. 14. augustil 1946 tegi ÜK(b)P Keskkomitee kurikuulsa otsuse ajakirjade *Zvezda* ja *Leningrad* kohta ning seejärel pidas Andrei Ždanov oma niisama kurikuulsa kõne Leningradi parteiaktiivile. Nende vahetu mõju on Eestis kiire avalduma (vt Lilja 1990: 156–166). Et kahte kirjandusajakirja pole paraku kuskilt võtta, siis suunatakse löögiteravik *Loomingule*. Toimetuse koosseisust kaovad August Sang ja August Jakobsoni "suurteosele" *Elu tsitadellis* ülekohut teinud Nigol Andresen; neid hakkavad asendama Eduard Päll, Adamson-Eric, Aira Kaal ning "märter" August Jakobson. ENSV Kirjanike Liidu koosolekul 14. septembril 1946, kus need muudatused välja kuulutatakse, teatab Mart Raud, et osa luuletajaid olevat *Loomingu* kaudu kirjandusse toonud "pessimistlikke ja dekadentlikke toone", Oskar Urgart aga kurdab, et 1946. aasta jooksul polevat toimunud ainsatki *Loomingu* arutluskoosolekut, ehkki 1945. aastal leidis neid aset koguni kaks (Eesti nõukogude... 1946: 3).

Vähemalt viimast möödalaskmist sai heastada. Oktoobris korraldatakse *Loomingu* viimase kaksiknumbri (7/8) arutluskoosolek, kus retsensent Juhan Smuul teeb numbri kaastööd halasamatult maatasa.

Mööngem, et Laur Tamme "Sepad" on hoogne, rõõmsameelne ning nõukogulikku sõnavara kasutades töötava rahva loovat tööd ülistav luuletus — ja samal ajal täiesti apoliitiline. Smuuli otsus on napolisõnaline ja karm:

L. Tamme luuletus "Sepad" on nii vähe tänapäevane, et oleks vabalt võinud ilmuda ka kodanlikul ajastul. (Arutelu... 1946: 4.)

Muidugi oli Smuulil õigus, ehkki vaevalt ta küll teadis, et "Seppade" kirjutamisaeg langebki aastatesse 1937–1938.

Ent vahepeal andkem sõna Laur Tammele endale:

“Kodanlik ajastu”, “natsionalist” jt. sõnad seisid paljude Siberisse saadetute süüdistusaktides...

Siitpeale ei saanud avaldamiseks enam ühtegi luuletust, küll aga kogunes neid lauasahtlisse, muuseas ka epigramm:

*Eesti lapsed, tipa-tapa,
Stalin on te teine papa,
laulge talle lahkel suul
nagu ette laulab Smuul...*

Läheb üle neljakümne aasta, enne kui Laur Tamme värsse taas trükitud kujul lugeda võib. Ajakirja *Akadeemia* 1989. aasta 7. numbrist leiame viisteist tema luuletust. Teise, mahult peaaegu samaväärsse valiku, avaldab 1990. aastal *Tulimuld* (nr 1). Veel viis luuletust on ilmunud 1994. aasta 5. märtsi *Postimehes*.

Ikkagi on see vaid osa aastate vältel Laur Tamme lauasahtlisse kogunenud lauludest. Paljud värsid on paraku kaduma läinud või hävitatud. Siinsed otsustused põhinevad käsikirjalisel valimikul “Pinumaa”, mille pani kokku Betti Alver.

“Sahtlilauludel pole õieti kirjanduslikku väärtust,” arwab Laur Tamm läkituses luuleteatrile “Varius”, kelle palvel kogu on koostatud:

*Ma mõtlen oma mõtlemisi
ja ütlen oma ütlemisi:
mu mõtted on kui pinumaa,
kust tarbepuud vist eal ei saa.*

Nii vormilt kui teemadelt erineb see luule tunduvalt varasemast. Õigem oleks kõnelda fragmentidest, aeg-ajalt jäädvustatud mõttekildudest, mille puhul pole arvestatud trükis ilmumise võimalusega ega mingi auditooriumiga üldse.

Jah, neis puudub Alveri—Talviku luulele omane kristalselt kumisev vaimupreesterlus, pigem kõlab sealt vastu Hando Runneli luule intonatsioone, kuid eks ole ajamärk seegi,

kirjutab Sirje Olesk *Akadeemia*-publikatsiooni järel (1990: 540).

Hingesugulust Hando Runneli loominguga võib Laur Tamme uuemas luules tõesti täheldada, kuid tema eelkäijana ei tahaks oletada Runnelit, kelle luuletustega Laur Tamm tutvus alles

1970. aastatel, vaid Juhan Liivi. Väliseks ühendavaks jooneks on rõhutatud vormi- ja kujundilihtsus, sisemiseks — mure kodumaa saatuse pärast:

*OH TAEVANE ISA, TEE KÕIK MIS SAAD,
et hinges hoida me kodumaad,
et kõik aina susi suhu ei kaoks
ja midagi jääks ka sipelga jaoks.*

Eestimaa traagikat pole kujutatud retooriliste pöördumiste kaudu, vaid eeskätt üksikinimese saatuse ja elukäigu taustal. Lähimineviku tapatalgud, oleviku absurdus ning sõnaohtrus toovad kaasa luuletaja distantseerumise ümbritsevast. Lisanduvad elu ajutisuse ning eksitusterohkuse tunnetamine ja kunagiste ideaalide purunemise tajumine. Sellegipoolest ei tohi tunnistada mingeid kompromisse; hingerahu aitab tuua kas või loodus oma erinevates avaldumisvormides:

*Ma tunnen laaneradu
ja metsaoja purdeid,
mul pole tõlki vaja,
et mõista siinseid murdeid.*

Lustakamaid momente näib andvat uuema rahvalaulu võtete rakendamine, kuid sellegi varjust kumab sageli ironiat või nukrust. Lootus paremate aegade saabumisele siiski jääb:

*KUI PÄRALE JÕUAB UUS JÄINE AEG
ja ära viib sõnade saasta,
siis taanduva liustiku serva alt
kord algab uus lillede aasta.*

*

Kokkuvõtteks võib öelda, et Laur Tamme 1930. aastate luule annab tunnistust jätkuvatest otsingutest. Asjade normaalse arengu korral kujunenuks temast kahtlemata isikupärane ja hinnatud luuletaja. Kahjuks aga sõltub retseptsioon enamasti trükilehekülgedele arvust ning jääb üle vaid tunnistada, et luuletaja võimed jäid suures osas realiseerimata. Ometi oli vabatahtlik vaikimine parem

kaasajooksiklusest või neutraalsest konjunktuuri kiiluvees ujumisest, milleni laskusid paljud kaasaegsed literaadid.

Laur Tamme hilisem luule erineb paljuski eelnenust. Kuid selles kajastuvad juba varem kindla kuju võtnud eluhoiak ja eetilised seisukohad, nii et Laur Tamme loomingut peaks kõigis selle muutumistes ikkagi vaatlema ühtse tervikuna.

Kirjandus

- A n n u k , Eve 1988. Pool sajandit arbujaid. — *Noorus*, nr 1, lk 14–15; nr 2, lk 18–19; nr 3, lk 18–19
- A r u t e l u “Loomingu” nr. 7/8 üle. 1946. — *Sirp ja Vasar*, nr 42, 19. X. Allk.: R.
- E e s t i N õ u k o g u d e Kirjanike Liidu koosolek 14. septembril 1946. 1946. — *Sirp ja Vasar*, nr 38, 21. IX
- K a n g r o , Bernard 1981. *Arbujad: Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi*. Lund
- L i l j a , Pekka 1990. Ždanovlusest sulailmadeni: Märkmeid Nõukogude Eesti kirjanduspoliitikast. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 156–166; nr 4, lk 229–238; nr 5, lk 286–294
- M e r i l a i , Arne 1991. *Eesti ballaad 1900–1940*. Tartu
- O l e s k , Sirje 1990. Aja luule 1989: Impressioone. — *Looming*, nr 4, lk 540–550
- O r a s , Ants 1961. Betti Alver luuletajana. — *Laiemasse ringi: Kirjanduslikke perspektiive ja profile*. Stockholm, lk 292–318
- O r a v , Mart 1988a. Ühe antoloogia sünnist. — *Vikerkaar*, nr 5, lk 58–63
- O r a v , Mart 1988b. “Mina suren vee peal...”: Heiti Talviku biograafia aastast 1940–1947. — *Vikerkaar*, nr 7, lk 47–57
- R i s t i k i v i , Karl 1973. Neljast “arbujust”: Ettekanne eesti õpetajate suvekursusel Sānga-Sabys. — *Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat I*. Stockholm, lk 270–312
- S u i k , Alfred 1938. Veebruari “Looming”. — *Postimees*, nr 59, 1. III 1938

URMAS TÕNISSON (sünd. 1968) on Tartu ülikooli eesti filoloogia üliõpilane. *Akadeemias* on ta avaldanud ülevaate “‘Meum est propositum in taberna mori...’: Vagantidest ja nende luulest” (nr 1, 1994, lk 107–117) ning vagantide luule tõlkeid (samas, lk 99–106).

Eduard Rüga. KOLM RISTI
(Värviline linoollõige, 1956)

JA KELLE SÜDA JA UNELMAD EI KUTSUKS MEID TAGASI KODUMAALE...

Valik Eduard Rüga kirju

Eduard Rüga, 1903. aastal Sangaste vallas sündinud ja praegu Ameerika Ühendriikides Elmwood Parkis elava graafiku ja maalikunstniku looming on viimaseil aastail saanud ammu teenitud tähelepanu ka Eestis. Tema esimene väiksemahuline isikunäitus siin korraldati 1988. aastal Võrus, teine aastavahetusel 1993/94 Tallinnas. Selle aasta Tartu KÜÜ-galerii näituste kavas on juulikuus esimene Rüga Ameerikas loodud graafikale keskenduv väljapanek. Läänud aastal valmis Andres Söödi telefilm *Eduard Rüga*. Rüga on ka Tartu Kunstiühingu auliige.

Kunstiõppimise omandas Rüga kõrgemas kunstikoolis *Pallas* 1928–1932 ja 1935–1939. Sügavat loomingulist äratust on ta saanud eelkõige prantsuse modernistlikust kunstist, mida ta suuremal hulgal nägi sõjajärgsel Saksamaal, samuti hiljem Ameerika Ühendriikides. Rüga looming on leidnud Ameerikas ka tunnustust ja tähelepanu, eriti viimasel aastakümnel. Sellest on korraldatud pidevalt näitusi ja 1987. aastal avati Oaklandis tema tööde püsiväljapanek restoran-galeriis *Rüga*. Rügal on uuenduslik osa eesti mitmevärvilise graafika ja värvikeskse abstraktse maali arengus.

Eduard Rüga elu ja loomingu kohta on kirjastus "Maarjamaa" 1979. aastal Roomas välja andnud mitme autori raamatu *Eduard Rüga, graafik ja maalija*.

Akadeemia numbresse valitud kimp Eduard Rüga kirju, mis avaldatakse kunstniku loal, on saadetud ajavahemikul 1953–1982 kolleegidele Rootsi ja Eestisse: koolikaaslasele *Pallase*-ajast, kunstnikule ja luuletajale Arno Vihalemmale (1911–1990); omaaegse Eesti Kunstnikkude Rühma liikmele kujur Juhan Raudsepale (1896–1984); oma õppejõule Aleksander Vardile (1901–1983). Neist kire ja põlemisega kirjutatud ning värske ja kujundliku stiiliga ridadest saame lähemat aimu Eduard

Valik Eduard Rüga kirju

Rüga veendumusist ja huvidest inimese ja kunstnikuna. Ta on olnud agar eesti kunstielu käivitaja välismaal ja juhtivalt tegev 1946. aastal Saksamaal asutatud Eesti Kujutavkunstnike Keskuses, põhijõude Välis-Eesti Kunstikogu koondamisel ja näituste korraldamisel.

Kirjad on avaldatud muutmata kujul. Jälgitavuse huvides on mõninal määral ühtlustatud kirjavahemärkide kasutust ja õiendatud kõige ilmsemad näpu- ja trükivead.

Kirjade algupärandeid säilitatakse Kirjandusmuuseumis (kirjad Arno Vihalemmale, KO, f 322, m 8:3; kirjad Juhan Raudsepale, KO, reg 1988/34) ja Tartu Kunstimuuseumis (kiri Aleksander Vardile, TA, f 3, nim 1, s 238).

Enn Lillemets

1. Eduard Rüga Arno Vihalemmale augustist oktoobrini 1953. a (masinakiri, Eesti Kujutavkunstnike Keskuse blanketil).

E. Rüga

30 E. Washington Ave,

EAST PATERSON.

New Jersey. USA.

Kallis Arnu.

See on ju ajalik paratamatus, et inimene kord jõuab 50-da eluläve künnisele. Minule on see ime siiski saabunud, sest astusin Pallasesse õppima 26 aastasena. Aga olgu! Olge Teie kolleegid kõik tublisti tänatud, õnnesoovide ja muu kauni eest. Ära meie selle päeva siin pühitsesime. Lõime tralli hommikuni ja viskasime napsu jumala vallatult nagu vanad flaami meistrid kunagi. Rahvast oli mu katusealune täis. Keskuse esindajatena Hennoste, Mets, Pehme, ja muhe Vallot. Tassisid hiigla suurt pakki, mis kuidagi ei tahtnud mahtuda mu urtsiku uksest sisse ja Mets mõirgas: tõime Rügale telaviiseni. Kui paki lahti arutasin, naeratas mulle

vastu trükipress. Nüüd hakkab kunsti tegema masinal. Siinne liikmeskond kinkis selle.

Vahepeäl ostsin omale siia majaüti, õieti üheperekonna elamu. Maksin 9300 dollarit. Maja on hääs rajoonis ja neli aastat vana. Ka auto logu on olemas ja elu veereb kuidagi edasi. Ajapuudus tikub varjutama kogu elu. Töötan värvivabrikus, 1.80 saan tunnis. Töö on must ja tolmune. See on minu igapäevane pale. Kunsti teen õhtuti ja nädalalõppudel. Mida on see sitane maailm väärt? Küllalt on teda või seda nähtud õige mitmest küljest. Saksamaa sai mutina läbituhnitud ja nüüd siingi ringi luusitud, kuid vana "põline ja üllas Maarjamaa" on siiski jäänud kõige kallimaks südamele. Ootan imet ja taas tagasipöördumist esiisade mullale. Kunstigi on nähtud õige mitme rassi oma, sest New York on hakkmasin, kus kõike näidatakse. Elan ju nüüd suurlinna külje all, vaevalt poole tunni sõit ja oledki eluka südames. Tõesti on elukas, küll hääs ja halvast mõttes. Vere ja tõugude rasolje on ta elanikkond. Imelik maa, mõtlemapanev maa. Selle tulevik võib olla hirmus, aga säälsamas edukas. Võimaluste maa. Tavaliselt eurooplasel pole ega saagi olla ettekujutust sellest maast. Iga eluavaldu on seotud äriaga. Kirik ja kunstki ei ole pääsenud ta kammitsast. Mani, mani... mani ja muud ei mitte midagi. Aga seda mani tal ka on. Seda jagatakse kogu maailmale. Tsivilisatsioon on kõrgel tasemel, kuid kultuuri vähe. Kunst on jäänud ainult rikaste lõbuks ja need ostavad kuulsate meistrite töid kohutavate hindade eest.

Olen mõnuga lugenud su luuletusi, kunstiarutlusi. Torke neid agaramalt "Tulimulda". Too monotüüpia tundrast on väga omapärane ja huvitav. Meil tuleb novembris kunstinäitus N. Yorgis. Saada kah mõned lehed. Graafika näitusest jäid sa küll eemale, sest Hennoste Juku oli sinu tööd saatnud tagasi. Eks meie ole laiali pillatud ja seetõttu on iga ürituse läbiviimine raske. Ole tubli ja maadle haigus minema. Minu arvates on siin leitud üks väga tõhus arstim selle haiguse vastu. DR. Leetaru peaks seda väga hästi teadma. Kirjuta sellest Hennosteile ja las ta räägib Leetaruga. Pole sulle saanud mahti kirjutada, sest Keskuse kirjavahetus on niigi koormav. Nüüd Pehme on energilisem kui Juhan ja seetõttu asi pisut kergem mulle. Küllap kirjutab sulle jälle. Tähtpäeva puhul tuleb kirjutusmasinale anda valu. Seepärast lõpetan.

Valik Eduard Rüga kirju

Soovin sulle südamest õnne, tervenemist, visadust ja jõudu kõigeks.

Üpris rohkete tervitustega sinu Eduard Rüga.

2. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — 1950. aastad (käsitsi kirjutatud).

Kallis Arnu!

Kuulsin põrutava uudise — võibolla ka kuulujutt? Sa kavatsevat tagasi sõita Eestisse. Ma kokkun sellise sõnumi ja mõtte ees. Mõttele luuletaja Talviku saatusele! Mõttele enda loomingule, suurepärasele luulele. Mu laual on kaks Eestis ilmunud raamatut eesti kunsti üle — viimane neist ilmunud sel kevadel. See on kohutav, mis säält vastu õhkub. Raudrull on ühesuguseks tapeediks surunud Kitse, Mikko, Bachi, Kaljo, Karruse jne edasi jne. Puuduvad Greenberg, Vardi, Kongo, Püttsepp, Lepik Elmar, Anton Ida, Audova, Kutsar ja palju teisi. Mõttele, kuidas sobib sinu moodne laad sinna käsitöölise kilda? Sind ootab ees surm, vaimne kängumine. Ja kelle süda ja unelmad ei kutsuks meid tagasi kodumaale, aga meie ei saa sinna minna praegust. Kui elus on kannatusi — mine Aafrika — metslaste manu, selles tees on siiski vabadus. Kas sa arvad, et pere, kes sul on Eestis, kaalub selle ohvri? Ma kahtlen. Kodumaalt saabuvad kirjad õhkuvad viletsuse ja vaesuse lõhnast. Et seal terror valitseb, on kindel. Kirjutasin Kitsele, Võerahansule ja Uutmaale, kuid ükski pole mulle leidnud sobivaks vastata. Ma vähemalt tean, et Uutmaaga seob meid sõprus, mida ei hävita ükski. Aga ta vaikib — tunneb olukordi.

Palun armas Arnu, ära tee seda. Sa kahetsed — olen kindel! Tagasipääsu säält enam ei ole. Kuigi nad võibolla ei saada sind kuhugille, sa võid elada Pärnus; kuid su vaimne isik on kadunud, selles on mul õigus.

Ole tubli, pühi nõrkused minema hingest ja jää meie kannatajate ridadesse.

Sinu Eduard Rüga.

3. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 17. nov. 1961. a (masinakiri).

Armas Hans!

Minule saadetud Kr. Raua kunstiraamatu eest ütlen Sinule palju, palju tänu. Ükski teine Eestist saadud raamat pole mind nii rõõmustanud, kui just Kr. Raua elutöö kontsentreeritud kogu. Olgugi, et selle paber on liiga kehv ja raamatu arhitektuur liiga vanamoeline selleks, et täiel määral rahuldada läänemaailma praegusi kunstinõudeid, ometi on selles monograafias kasutatud pildimaterjal niivõrd uus ja erakordne praegu Lääne-Euroopas domineeriva kandilise ornamentaalkunsti taustal, et juba see kaalub üles kõik raamatu tehnilised puudused.

Minule isiklikult on Kristjan Raua tööd alati olnud väga südame lähedased: nii olen ka ise kunagi varemalt kirjutanud mõned reakesed selle Eesti suurmeistri vaimsest pärandist. Leidsin alles hiljuti need ununenud read 15 aastat minu raamaturiivil lebanud "Eesti Loomingu" lehekülgedelt. Nüüd seda Sinu kaunist kingitust lehitsedes tekkis kohe tahtmine võrrelda neid minu koltunud ridu selle raamatu rikkaliku pildimaterjaliga. Olgugi, et meie ise ja kogu meie lähem ümbrus on viimaste aastate jooksul väga palju muutunud, ometi pean tunnistama, et need unustatud read sobiksid isegi veel tänapäeval väikeseks teenäitajaks Kr. Raua kunsti manu. Tänapäeva ebaisikliku kollektiivkunsti taustal meeldivad minule Kr. Raua tööd veelgi enam kui 20 aastat varemini: see eestlaste suurmeister tundub isegi värskemana ja vabamana kui A. Gallen-Kallela, kes oma viimases, jugendstiiliperioodis oli takerdunud selle stiliseeriva dekoratiivkunsti kammitsasse. On tõsiselt kahju, et see soomlaste suurmeister ei jatkanud oma "Akka ja varis'e" vaimus võimsalt alatud kunstirada, vaid laskis end kõrvale kiskuda puhtdekoratiivsete ülesannete juurde. Nii muutus see geniaalne soomlane oma elu lõpul illustraatoriks ja arhitektuuri vasalliks.

Kr. Raud selle vastu pole aga mitte kunagi lasknud oma kunstiteoseid varjutada mingite päevaarhitektuuri kulissidega: ta pole mitte kunagi end alandanud mõne naaberkunstiharu illustreerijaks-vasalliks, vaid temas näeme alati üht omapärase profiiliga suveräänset meistrit, kelle teostes pole mitte kunagi olnud toda illustratiivse kunsti kõrvalmaiku, isegi mitte tema kalevipojaainelistes

teostes. Tema Kalevipoja pildisari on ju nagu mingi iseseisev eepos, mis nagu oleks loodud võistlejaks Kreutzwaldi omale. Iga pala sellest pildisarjast on iseseisev kunstiteos, mitte aga teise poolt kirjutatud raamatu illustratsioon. Võib-olla just sellepärast polegi need kaks erisuguste meeste poolt loodud eepost mitte kunagi sobinud ühte, samade kaante vahele.

Vastutasuks saatsin Sinule 16/11 ühe suurema ja ühe väiksema skulptuuriraamatu.

Isikliku elulindi liikumises pole olnud olulisi muudatusi, vahest ainult see, et möödunud suvel tegin ühe pikema reisu läände, külastades Lääne-Saksat, Pariisi, San Sebastián'i, Bilbao'd, Santander'i, Madrid'i, Toledo't, Barcelona't ja Schweiz'i.

Soovin Sinule ja tuttavatele head vana aasta lõppu ja paremat 1962. aastat.

Parimate tervitustega

Eduard.

4. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — jaan. 1964. a (käsitsi kirjutatud).

Kallis kolleeg Arno:

suurim tänu Sulle hääde soovide eest! Hilinenult soovin Sinule, perele rahuldust toovat alanud 1964. aastat! Olgu kõik kunsti- kui rahajumalad kogu aja Sinu kõrval heldekäeliselt. — Endast pole minul midagi hääd kõnelda. Olin jälle vaakumas selle ja tolle tundmata vahel. Tahtsin minna Dante eeskotta suurmeeste manu, kuid ei võetud veel vastu! Leiti, et vili peab olema küps noppimiseks. Nii siis elan enda rõõmuks ja teiste pahameeleks. Ainult ühe tõe avastasin: hakkab kunstnikuks. Hakkab maalima, lõikama, trükkima 10–15 tundi päevas järjekindlalt. Miks! võib Sinu uudishimu pärida. Lihtne vastus — arstid ei luba enam töötada keemiatööstuses ja seega lõpp minu karjäärile — dollarijahil. 60 aastase raugana otsida uusi söödamaid — see ei tule kõne alla siin maal. Nii siis saatus andis mulle loa tippmeeste seisusse.

Näitus läks ülimalt korda. Olen rekordimeister — nii publikumi kui müükide osas. Müüsin üle poole näitust maha. Sain tellimisi. Novembris, enne tõsist haigust saime veel hakkama näitusega Lakewoodis. See oli niiõelda enam propaganda tähtsusega ettevõte. Kuid grupp oli tugev: Talvik, Vihalemm, Kõks, Leitu, Mikiver, Haamer, Hennoste, Paris, Lind, Tsirk, Veeber, Jans ja mina ise. Müüsimise ainult 6 tööd. Veeber 1, Tsirk 1, Rüga 4. Nüüd valmistan Parise ja Jansi näituse vastu, mis toimub 7.–9. veebruaril N. Yorgis E. Majas. Näitame ka avaõhtul Svea galerii näitust, ja pärast lööme lahti vaieluse kunsti üle.

Kuna nüüd hakkab mul aega jääma rohkem üle, siis sean plaane tulevikukavaks. Nendest on veel vara kõnelda — eeskätt tuleb otsida võimalusi — ja teiseks koosseis. Eesti majade näitus ei vii kaugele. Käisin nädala sees N. Yorgis ja vaatasin Guggenheimis uut näitust. Oli mõnes osas väga põnev. Mul on äärmiselt hea meel, et Juhan Hennoste on jälle hakanud end pisut liigutama loomises. Ta on hea maitsega poiss ja ta loob ainult head! Lakewoodis oli tal paar väga põnevat asja väljas.

Näis, kuidas elu hakkab kujunema. Ette ei tea midagi öelda. Igatahes põletan kõik sillad tööleminekuks.

Küllap nüüd jääb rohkem aega kirjutamiseks ja eks siis torgin sagedamini Sindki.

Palju, palju õnne soovivad Rügad Sinule, Su perele.

Tervitab Eduard.

5. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 30. juuli 1967. a (masinakiri).

East Paterson, 30. juulil 1967

Kallis kolleeg!

Päevad on pudenenud käest ja kes meist suudab analüüsida olukordade mitmekesisust sundimatult, vabalt. Kes ulatab selle võtme, mis avaks ukse ühiskonna umbsusest avaramate tuulte valdkonda? Tuleb ikka elada viha ja kirega. Ma vihkan pastori ülepakutud

kõnet ja propagandat igavesest elust, niinimetatud tulevasesst õndsusest ja kõigest, mis puutub unistustesse. Milliseid lobajutte peab inimese kuuldekile haarama tänapäeva raadiost, nägemislääts taluma juhmust telaviseni klaasil. Kõrbegu geeniused ja tolad ühes pajas! Ühiskonna pada umbne, ebamääraste lehkade segu. Kõrbest ei kostu vastukaja. Looming ei saa olla illustratsioon, ei kodumaale, olgu ta nii kaunis kui tahes. Looming ei ole see, millele ulatatakse vastu kiidupärg olevajas, vaid tõetsijad surid tuleriidal veenete eest. Mõtle sõnale: "vennas ära sitta vehi, parem peksa külas rehi"! Maadle iseendaga. Nii ütles mulle sõber Lootus, kui purjus päi pihtisin oma hingepiina enda urtsiku urmises lälvel. Et seda piina lahjendada elamistahtele söödaks, seks vaidlen kolleeg Kõksiga õhtuti probleemide risträgastikus. Kõigele lisab õhutust muuseumide koos külastamine ja lähenemine möödunule, mis avas värava sellele tänapäeva virr-varrile. Kõla kumiseb kõrgemale, kaugemale, uuemat. Lennatakse tahapoole kuud, kodunurk pole puhkuseks küllaltki mugav, vaid sõidetakse Bahama saartele musti naisi silitama; uuemaks ideeks on hippide paljasjalgne malev ja habemikkude rügement. Inimajus tõesti peab olema survet, iha, auahnust tühjuse, tuulte järele. Narride arv üha tiheneb, elu läheb järjest huvitavamaks. Puudub veel geniaalne ärimees, kes müüks elupäevade pikendamist! Jah, suvele juba laulab aias ritsikas kaolaulu, august on traavinud peole. Sügise suur hing valmistab suve matuseid karges hommikuvines ja vaene palavusest piinatud inimolend aimab jahedamate ööde saabumiserõõmu. Ise saaks nagu nooremaks ootusest, et võid jälle ürbi tõmmata ihule higilainet rahustama. Ei maksagi kõneleda lootusest, et saaksime valgeid jõule. Tujukas on võõramaa loodus ja veel tujukam on inimenegi.

Mida tilistada enesest? Pole midagi pakkuda, mille võiks tilistada. See, mida püüan luua, on võõras kodukaskede nautijatele. Ma olin ju erak kodumaalgi. Milleks tuleks piirata enda otsingukirge, laulurõõmu, värvide hõiskeviisi? Miks peaks jutlustajatel olema enamõigus vaikija suuruse üle? Minu ainsal hingelapil siiski rõõmutrall ei lakka, rumalate naerust ergutust vaid imeb. Ma ei ruiga elu katkise küna juures, ega oota, et teised peaksid mulle selle parandama. Lõõn telgi lahti kõrbes ja usun fatamorgaana ehtsusse. Sellest rõõmust jätkub. Pere pinnib vikatit, et siledalt oleks

niidetud edasimineku teerada. Mina pajukisaajana ainult imetlen nende elujulgust ja tahet. Olin minagi kunagi noor, kandsin seanahast, isa tehtuid pastlaid ja sörkisin sügisel poristel teedel kooliteed. Õppisin matemaatikat, et $3 \times 3 = 9$ ja muudki vajalikku. Minu lapsed ei sörgi jalgsi kuhugile, vaid istutakse autosse ja saavutatakse seda, mis mulle tänaseni on jäänud kättesaamatuks tabuks. Olevat generatsioonide vahetus. Uued tõed, vastsed kombes. Aga ma ei tunne ennast veel selle uue hulgas ülearusena, vaid kannan ise uusi tuulekingi, et ei libise värskel uudisjäl.

Kujundan enda eluraamatut ja eks keegi loe, kui tulevikus tunneb huvi selle vastu. Ma pole sellest liigist, kes kõrvaldaks teiste töid kuskilt, see kuulub hitlerlaste palveraamatusse.

Mõte pole täna kuigi tiine. Haljaid marju põlgab isegi rebane. Seepärast lõpetan tänase epistli sooviga, et Sinul oleks palju edu ja õnne loomingus ja elus. Tervita minu meremaalijat, kaunile kodumaale hümnilauljat südamest. Kas tema sulg on roostes, et puudub pastapliiats? Võiks siiski ridadele vastata.

Paremate tervitustega Sinu Eduard ja pere.

Kirjuta ikka.

Rootsi Endel K. tervitab!

6. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 25. aug. 1967. a (masinakiri).

East Patersonis, 25. augustil ...67

Kallis kujur,

tegin matka mõttes kaasa: lugesin Weizenbergi poolt vanemate hauale raiutud ridu: "Siin ligidal elasid minu isa ja ema, siin ligidal oli minu lapsepõlves taevas, siia suregu ka viimane mälestus temast." Olen imetlenud ta "Rahu" vanemate kalmul Kanepi Mäe surnuaial. See on hetk mälestussalvest.

Urvaste, Uhtjärv... säääl on minul uued võimsad laulud suus: "Alt legendikult Restu mägedele, käib puhtaid avarusi otsiv pilk. On

Uhtjärv orus sinine ning hele, ta pinnal igavene päiksevilk. Ei keegi, keegi sind võtta saa, mu kaunis,

Kadumatu WÖRUMAA!”

Sääl mäenõlvakul puhkavad minu vanemad. Mõttes võin ainult kummardada nende kalmude kohal. Uhtjärve kaldal möödus minu karjasepõli. Milleks muutuda romantikuks ja unistada sellest, mis kõik kunagi oli. Siis olid rõõmus, kui kadunud isa tegi seanahast pastlad jalga ja nüüd hülgad viimaseid mugavusi ja sõidad autos üles põhjapoolse Dingmas Fallsi lähedale järvekaldale oma tütre suvekodu maalapile põlist looduse kõnet kuulama ja mõistma.

See on inimese mitmepalgeline elu, nagu tema loomingki. Ons see vaesus ehk inimhinge rikkus, et ta alati jänuneb millegi järele. Keegi pole veel rohtu leidnud sellele. Kuhu ka iganes mõte ei küüniks, siiski jääme ühiskonna püünisesse rabelema. Pole meil Zarathustra julgust minna elupõlgajana mägedesse. Nii me elame: kannatame sageli ühiskondliste tuulte tõmmetes, kuid veel sagedamini hõiskame kaasa sellele tühjusele. Ons see elu? Elu võib olla lihtne ja võib olla traagiline. Kuid kunstniku elu pole kunagi väikeste rõõmude varasalv: hoopis vastupidine, mässav, võimas, rajutsev, kõikeihaldav haaramine, mida elu pakub loojale. Mis sest, et looja tihti sureb vaestemajas unustatuna. Muigan alati mõnusalt, kui näen Metropolitan muuseumis kahte vahti Rembrandti tööde juures. Mis oli sääl siis nii põlata? Las tobedus õitseb alati ühiskonna “tarkuse” peenral. Ka selles on võrratu elu huvitavus. Minugi loominguga kohta öeldakse kusagil, et olevat läinud liiga kaugemale. Ma ei ole tõesti veel oma ajast jõudnud välja, vast ainult niipalju julgen siiski omaks võtta, et värvilist graafikat pole varem eesti kunstis selliselt tehtud, kui mina seda teen. Kui ma olen jäänud diletandiks, siis on süüdi meie haridusasutused, mille diplomi oman. Ons see üldse tähtis, mida keegi arvab töödest? Selline arvamine ei tee tööd ei paremaks, ega halvemaks. Eks omal ajal arvati, et Aleksis Kivi “Seitse venda” on sopakirjandus, kuid aeg peksis hauda targad asjatundjad. Kivi siiski elab. Selles seisabki elu huvitavus. Elu oleks muide poolik, muigeta.

Ära kohku, kui jätkan kirjutamist 13. oktoobril. Näed, selline semu olen. Võibolla olen tujude inimene? Aga inimene on tihti enesele suurem mõistatus. Sügis juba külvab värvi puudesse ja

lõõsk on leige. Suvi pudenes kuidagi märkamatuult käest. Tegime retke lõunasse Virginia osariiki ja hiljem käisime põhjas. Ületasime reisil sellise mäe, et sõitsime pilvedes. Delaware jõgi kohises all ja peatudes püüdsin säält kalu.

Viimastel nädalatel mässasin aias, sest tuli tahtmine kujundada sellest jaapani aeda. Täna sibilisin mulda hulga liilia sibulaid. Need on toredad lilled, kui õitsevad. Küll kuluks siia ära üks Sinu tore skulptuur. Miks ihaldan mina alati võimatut! Ühelteiskümnel okt. sai kaheksateist aastat täis, kui üheteiskümne päevase merereisi järele kerkisid silmade ette pilvelõhkujate siluett ja uus manner. Ohtuhämarikus reis Pocono mägedesse, kõik oli ennenägematuult uudne.

Ja siin nüüd olen 18 aastat hiljem: mõtlen ja filosofoerin. Ainult vanadus tikub suust mõnda hammast ära varastama. Egas see veel meest ei murra. Aga mõttesse surub küpse tooni: kas varsti tuleb igavene kutsuja. See ammune tõde, et tuleb minna, pole vaevanud mind kunagi, sest olen elanud elu põhimõttel: mul on ainult üks elu ja teist pole pangas hoiul. Kunstki on mulle loomupärane sund, mitte koormus, iha kuulsusloorberite maguslõhnaline pöösas, mille varjus oleks hea pikutada ja suitsetada havanna sigarit, pole mulle kunagi saanud haiguseks. Pole kade kellelegi, tehku igaüks oma avastamist mõttes ja südames. Lõpetame selle jutu Gailiti sõnadega "Leegitsevast südamest": "Nautija määrab teose väärtuse, sest teos ise on vaid hingetu skeem, ei geniaalne ega diletantlik, ei sügav ega pinnaline, ta on nagu abstraktne mõiste, millele alles kuulaja või nautija annab were."

Mida ootad homsel? Unistused on mulle jäänud võõraks, nagu kunagised sõbradki. Maailma valulik visklemine pole uudne, see vana haigus on krooniline nähe inimsoo müüdist alates. Miks peaksin mina enda maisel teekonnal püüdma lunastada lollide nurjatust? Kas peaksin otsima südamele tröösti kodukaskede maalijate killast? Kaevukoogud, õlgkatustega onnid, kivisild ja muu selline kraam kuulub täikale ja andevaeste rõõmukarikasse.

Muide elame ikka endiselt. Silja küpatab laste ajusid, Kersti on jõudnud enesele kindlustada kindla koha äriilmas. See ala on selles maailmas elu tuiksoon. Naisuke töötab ikka endiselt vabrikus. Ise olen koduhaldijas. Keedan, küpsetan, hoian kodu korras.

Nii näed: osa mu elust kuulub igapäevsusele. Maalin ja, kui see ei paku rahuldust, siis lõikan suuri puuplaate uuteks värvilisteks gravüürideks. Uut ergutust leian kunstinäitustest ja homme kavatsen minna N. Yorki Picasso skulptuure vaatama Moodsa kunsti muuseumi. Paber tikub lõpule. Ole nii armas ja saada mulle oma triiksärgi number. Saadaks Sinule õhuposti pakis mõne teele.

Soovin Sinule raugematut visadust loominguks, õnne ja edu eluks. Tervitusi Riksile.

Kõike hääd soovides Eduard ja pere.

7. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — 21. nov. 1967. a (masinakiri).

East Patersonis, anno 1967, novembrikuu 21. päeval, kella aega ei suuda vangistada, sest olen erakordselt aeglane mõtleja.

Kallis Arno!

Näed, laadisin kirja püssi üsna laisalt. Nüüd teeme müraka ohoi! Maarahvas ehib kibedasti kuldpulmade pühitsemisele. Daamid on ärevuses, kust kuukida raha uute kleitide demonstreerimiseks. Võib tulla isegi abielu draamasid. Pole viga, Mägil jälle emandate ainet ülevoolavalt. Pidu töötab tulla vägev, ähvardab varju jätta Moskva oma 50-ga. Moskva kobistas ainult omade orjade keskel pidutseda, kuid meie maarahvas, kangete Kalevite, vägevate Tõl-lude järglased lööme lipud lehvima Aafrikas, Austraalias, Aasias, Euroopas ja siin Amide maal. Terves viies ilmajaos hõiskame ja laulame: "minge üles mägedele". Mullegi vanale inimesele, pajukinosijale anti kõva käsk: tegutse. Seega Sinule: *palve ja käsk*. Siin Nefjorgi linnas iistlaste majas otsustati kõrgete võimukandjate poolt korraldada 50 praasniku puhul pildinäitus. Kuidas sa vaene väitike suudad seda teisiti nimetada, on meil ainult üks kunstnik, kes on võimeline tootma eeskirjade ja enesekiituse (levitab ise seltskonnas, seda kõmu) ajal tõelist kunsti, kas või veduritorudest. Seega pildinäitus. See lüüakse suure lärmi saatel lahti 9. veebruaril ja lõpeb 11-nda veebruari õhtul piltide

kojutassimisega. Saada vähemalt neli (4) tööd oma sõbra Juhan kätte hiljemalt esimeseks veebruariks 1968. Seekord teeme kah kataloogi. Kuna on kavas pagulaskunsti kogu sünnitamine ja ämmaemandaks on E. Kultuurfond, siis on väga oluline, et Sina sellest osa võtaks. *Teata mulle kohe, kas saadad töid.* Rootsist kutsun esinema: Sina, Luts, Mikiver, Haameri. Kanadast kolm ja siit: Hennoste, Lind, Tsirk, Veeber, Karist, Ojamaa, Rüga ja Pariise Münchenist. Olen olnud väga bisi, nagu öeldakse siin. Puhume Kultuurfondile elu sisse ehk teiste sõnadega öelda terroriseerime eesti vaimselt mandunud ühiskonda. Saatsin kaheksasada kirja välja ja nüüd juba voolab dollareid kassa. Lepi seekord nende lühiridadega, kuid varsti kirjutan Sulle pikemalt Sinu kiusuvenna ja minu SÕBRA seiklustest siin mandril mõndagi hämmastavat lugu. Voitkiga nad õiendasid omavahel isegi ajalehe veergudel. Voitk kurat sõimas päris voorimehe moodi, et Örebro olevat kuulus kingseppade linn jne. Võibolla oled ise juba lugenudki. Pean veel täna pörutama teistelegi kirjad teele kuningamaale ja hiljem sirgama New Yorki asju sirgeks venitama.

Jõudu, õnne ja kõige igatseva teokssaamise kordaminekut Sulle! Minu ja mu pärnakast naisukese paremad soovid Sinule!

Ikka ja alati Sinu Eduard Rüga.

Ootan vastust!

8. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 7. dets. 1967. a (masinakiri).

East Patersonis, jõulukuu 7-dal päeval anno 1967.

Kallis kolleeg!

Sümboolselt väljendada: aasta hakkab juba viimseid samme astuma oleva aasta teerajal. Varsti tuleb ehtida väljas maja ja põõsad värviliste elektrituledega, et saada aastavahetuse ülev meeoleolu. Vorstid on ammu juba tellitud, viinad jääkapis ja süldi keedab Leida, nii, et oleks midagi, mis viiks tagasi vanade mälestuste manu. Ainult õled toapõrandal puuduvad ja lumehanged, kuljustetilin, et nautida ilusaid traditsioone. Mu elu lapsepõlvest alates on olnud

küllaltki range ja karm. Sündida moonakalapsena ühiskonda ja rajada omale tee valguse, humaansuse poole, see pole alati olnud "pillimäng pühapäeval". Ma pole kunagi unistuste sinipilvedelt lootnud imevihma elunurmele, ka mitte siis maapaos. Ikka räni-kivi kild taskus: luua, otsida! Avastada ei saa kunagi see, kes pelgab katsetuste, otsingute rõõmu. Kinnisilmigi võid eksimatult käia tuntuid teeradu. Eks loomingki ole teerada, katse, otsing. Kui tahad olla avastaja, võta mikroskoop ja pane vaatluseks tüki-ke õit, ehk ükskõik mida, siis üllatud, milline tundmatu vormide, värvide avastamatu maailm selles veel peitub (käin sageli tütre bioloogia kabinetis seda imeilma uurimas). Kas see ei ole abstraktne maailm, kuid ometigi avastamatu reaalsus. Ehk võta alateadvus, tunde-mõtteilm? Miks peame mõnitama seda osa inimesest? Miks, miks? XX sajandi inimesel oleks tarvis saada nägijaks ja mitte uita mineviku kivinenud võsas. Käisin eile Moodsa kunsti muuseumis Picasso skulptuuride näitust vaatamas. See on sama elamuslik, kui ta maalide näitus. Otsimine, rahutu vaimu uhke traav läbi loomingu. Vaimustav näitus.

On hea kuulda, et kodumaine kunstielu on avardanud ja otsing käib. Olen järjekindlalt jälginud seda arengut ja mulle pole sugugi võõras, mis sääl uut ja huvitavat. Aeg vastab igale küsimusele.

Muide elu veereb endiselt. Uudisi pole.

Küllap kirjutan jälle!

Tervitusi meilt

Sinu Ed ja pere.

9. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — 11. okt. 1968. a (masinakiri, päiskujundus ülal vasakul: EV 1918–1968).

11. oktoobrikuu päeval East Patersoni liinan, kui taevas oli pilves ja enda tuju sitavõitu.

Hei, pärnakas!

pean Sinule raportima, et maalid tulid ilusti kohale ja laupäeval anname osalise otsuse kunstiküpsuse üle, mida E. K.-fondi juhatus fikseeris juryle väga lihtsalt: "igalt mehelt tema parem töö". See

otsustaja nõukogu koosneb kolmest suurest R. RANNIT, REETS, RÜGA. Nii see juhtus. Reetsi ja Minu otsus langeb sellel laupäeval (homme), kuid "viinapõlgaja" teeb oma valiku hiljem, sest ta olevat ära läinud, kahjuks mina ei tea, kuhu. Teeme siis Reetsiga nii: kumbki paneb oma otsused eriümbrikusse ja kleebib saladused kinni ja need lähevad E. K.-fondi esimehe Jõgise kätte, seniks, kui Rannit teeb oma valiku ja siis võib alles oodata rahakirja.

Lind toob täna linnast viimased tööd (Kõks, Timmas, Veeber, Mikiver, Lind) siia ja homme tuleb Reets siia. Nüüd tead, millise kannu taha jääb vanker peatuma, kuni Rannit võtab ohjad oma kätte.

Teatasin juhatusesele, et mina ei esita tööd müügiks, sest et olen liiga seotud selle "armukesega", kelle kukrust rahad tulevad ja kuna juba ühiskonnas virvendab jutte igasuguseid, siis seisan puhta poisina igas tormis. SELLINE ON VANA RÜGA. Lõpetan seekord jutuvada, sest pean ka teistele Rootsi ootajatele sõnumi saatma, et nad ootamisest halliks ei läheks. Juhan Nõmmik käis N. Y.-is ja sain temaga paar tundi vestelda Moodsa kunsti muuseumi töid vaadeldes.

Tervitusi meilt

Sinu veli Eduard.

10. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — 25. jaan. 1969. a (masinakiri).

Kallis kunstnik Arno, värvimeister Vihalemm!

Oi sa kurat! uus aasta tuli sellise mühinaga, enneolematu auavalduste tormiga. Kartsin vanainimese südame pragunemist. Lõin rõõmulaulud lahti, tõstsin pudeli lauale ja pühitsemine läks lahti, nagu umbes vene kirikus. Elu on ju sarnaste auavalduste puhul põnev, nagu libude tants all village'is. Kogemata, õigemal mõistes ootamata juhtus tulema katuse alla sõber Tsuska Pihta. Aimasin: nüüd alles läheb lahti. Enne, kui sai öelda tere, tõstis laualt mu pudeli nurka ja tõmbas taskust särava J. B. Kuulsad mehed ei joo solki, ainult kuningate viskit. Torkasin: mis ajast

Sina oled kuulus? Põrnitses, põrutas rusikaga vastu lauda, klaasid kõlisesid, ja sähvas: "kus kuradi koopas Sina elad? ei loe eesti ajalehti". Tola, ma ei räägi endast. Hoopis Sinust. Minul pole mingit kuulsust ja seda tõbe ma pole kunagi põdenud, — vastan. Nüüd Sinul on kuulsus üle viie mandri — muigas Tsuska Pihta. Sina sündinud moonakapoeg võtad kõrge lennu tiibade alla. Sinul pole aimu, kuhu külvad? Sinu nii nimetatud realism ei sobi enam tänapäeva. Maailm lärmi täis, nagu oleks sõnnikutalgud popsi põllule. Sõimupilved hõljuvad onni kohal ja Sina võtad rahulikult napsu, ega aima, mis tulemas. Mulised nagu kadunud Karula mees Jaan Lattik Viljandi maakirikus. Mis Sa Tsuska Pihta keertud? Silgusitt, mis Sa mökutad! Vala lagedale luiskamislust, mida oled lõksutajatelt oma südamesoojaks varunud?

Ma ei lõksuta midagi, vaid Sinu kolleegid löövad Sind risti. Sinu sõber Klops kirjutas, et tuleb osta Tuulingu maale Kunderi kaebelaulu ja teistel nutulaulude ainetel kunstivaramusse. Olevat ainulaadselt suurtsugused, ületamatud kaebetooni helinais. Mõtlen: muistsel ajal karjuti Eedi ümber, et tuleb ehitada võrratu obelisk, eesti rahva tuimusele, et unustas Pariisi linna Eedi nälgima. Nüüd pole Eedi püha sõber enam vaimustatud Eedist, vaid hoopis Kunderi seelikust ja talle on tekkinud kaashõiskaja maalingutega. Oh seda gootikat, mille võlvide all võib isegi narrioperit lavastada. Elagu gootika! Omal ajal karjuti vägevalt Stalini suurele asjale propagandat, Jeric maal isegi selle uimas vene mühaku Eestimaa paekaldale. Ütleme nüüd: põeti haigust. Nüüd kah: maalid ja värsid! Tsuska Pihta viskas paar kärakat ja vaikis. Vahepääl sain pisut segilöödud mõtteid korraldada igapäevsuse, tõeraamidesse.

34. tänava eesti taren — jätkas Pihta, käis äsja kibe vehklemine, et miks Sina Eedi Hindriku poig pole kutset saatnud ostuks PROF. Arenile, Söötile, Albole, Puströmile, Juhanile jne. Ähvardatud maakeelsed ajalehed panna helisema. Mis õigusega ostetakse Rootsist, kuna Rootsist polevat meist kunagi välja teinud. Küll tulevat säält igasugu rahanorimisi, raamatute ettetellimisi, mis kunagi ei ilmu jne, jne.

Rahu igatseb kogu ilm. Minagi soovin rahu, karjun ta mulinale vastu. Sina kaagutad nagu kana! Kaagutad kadedate jutte. Kana

vähemalt kaagutas muna, kuid mida kaagutad Sina ja nood eesti taren. Kaagutate, kuid muna pole.

Mul on Sinule varuks paremat pläraainet! Las ma näitan Sinule auhindu, mida mulle on saadetud selle töö tasuks. Ainult ära kadedaks mine, kallid Tsuska Pihta. Viskasin kõliseses lauale medali "suuremale intrigandile", annetatud riigi-tööstuskooli grupi poolt, nende teenete eest, et meid pole valitute killas.

"Ostas sõprade töid rahva rahaga" veeris Tsuska Pihta kirja.

Lauale tilises uus: "rohkem arukust uuel aastal"."

"Zhürri, millest osa võtab Süga, ei saa olla kunagi erapooletu. Kahetsen, et saatsin oma töid sinna, kus Süga on kunstikomisaariks!"

Et pisut tuliseks läinud kahjurõõmu Tsuska Pihta näol jahutada, viskasin:

"Teie algatus, heatahtlikkus ja vastutusrikas töö "Välis-Eesti Kunstikogu" rajamisel on tunnustust pälvivad. Jätkuvalt asjatundliku ja järjekindla tööga kujuneb sellest tõeliselt esinduslik kogu."

Kunstiemandad Meeberi kaks vägevast medalit olevat saadetud E. KF esimehe kätte, mulle edasiandmiseks. Kas Sina näed, Tsuska Pihta, kui hästi teenistuskoha olen varunud omale!!! Medalid muud kui lendavad uksest-aknast sisse.

"Sa küsid juba mitmendat korda, miks ma olevat sellise maali esitanud — minu paremate maalide hinnad on 800\$ ja seda poleks mulle makstud ja nii suurt kingitust ei ole mul võimalik teha" [Serval:] Fantaasia. E. KF ei norinud kellelgi penni alla.

— — ja eesriie langes pikkamisi, mõtlikult selle dramaatilise etenduse "Kunstikogu" ette. Nagu ikka ja alati sarnasel korral, oli selgi korral vilet ja käteplaginat kuulda. Eks järgmine vaatus too uusi laenetusi ja kuni tolleni — puhkame, kogume jõudu söimamiseks, nurisemiseks, või siis käte kloppimiseks.

Vahepeäl püüan närve rahustada mõtetega, et elu on siiski elamisväärne. Ehk ütleme nii, nagu Betti ütles: "toob kaasa elukirjad eksinule". Eks elu ole nagu Pärnu laht: kord silgurikas Rääma poistele,

kord lahe leebe tuul toob armuihad Sindi naistele.

Oma armsale sõbra Arnole ulatan käe, mis pole egoistlik, uue aasta tervitustega. Kui hindaks ta loomingut ....., siis poleks mu kogus mitte 10 tema tööd!!

Alandlikult vahule klopitud Eduard ja pere.

25. jaan. 1969.

11. Eduard Rüga Arno Vihalemmale — 14. juuli 1969. a (masinakiri).

Armas Arno!

Ajatarkus ütles Rügale: Tuleb ikka lõrvida elusuppi suurest ühiskonna savikausist, küsimata: — kuidas maitseb!!

Ükskõik, mis ergutas Sind kirjutama — minu kiitusepärg kroonigu Sinu teovilja. Südamekamber täitus rõõmuvinest, hingepõldudel laksutas laulujoru sõbramehe tunne. Jah!, ütleme, mis meil on öelda ja jätame maskid, meeldimistahte, meelitamisiha hädapäevade võtmeks. Katki pole midagi, kui mehed on rassinud raskete küsimuste lahendamistevõrgus. Kaabin kogu aastate vältel kogutud mõistuse kokku ja püüan Sinu õpetussõnu külida reaalsuse mulda. Jah, Sinu "targade peadega" sõbrad on Sind Ystadi bürgerit alatult alt tõmmanud vale või ebakohase informatsiooniga. Sina löid sõnasälu vankri ette ja traavisid selle koorma East Patersoni minu onni ette. Ma olen siiski suurim DEMOKRAAT, kui Sina ettekujutat.

1. Kultuurfondi juhatus koosneb 9 liikmest ja nüüd k.a. juba 12 inimesest. Isik, nagu mina täidan juhatuse poolt vastuvõetuid otsusi. (Seega on minul supi keetmine võimatu.)

2. Sind ärritab kingituste küsimus. Mind mitte sugugi. Juba enne kogu tegelikule teostamisele asumist võttis EKF. juhatus otsuse vastu (mis on ka protokollitud), *et kõik tööd, ka kingitused* käivad jury otsustamise alla. See otsus on ajalehtedes ja "Sidemes" ilmunud ja *seega kinkija teab* ette, et töö võib ka tagasilükatud saada. Teisiti muutuks kogu ettevõtte naljategemiseks ja jury otsuste nae-

ruvääristamiseks. Näide: jury kukutab töö läbi ja kunstnik kingib selle kunstikogule. Sissesõit vabalt tagaukse kaudu. Kas see töö läheb keldrisse tulevpäevade lunastust ootama? Ehk peame seda koos teistega näitama? Kelle otsustusel siis pannakse need kingitud tööd välja ostetud töödega koos? Jälle tuleb kellelgi teha otsus?!!

3. Kolmeliikmeline komisjon ehk jury teeb [nii] ostude kui kinkide üle valiku ja juhatus otsustab ostud ja kingid. Kas see otsus on hää või halb, kuid ta on siiski otsus. Kahe poolthäälega läheb iga töö kunstikokku ja demokraatlikumat moodust pole senini keegi leiutanud. Kui mõnele ei meeldi minu isiku jurys olek, siis pööraku ja põhjendagu, et juhatus leiaks uue liberaalsema jury liikme. Veeber juba tegi algatuse.

Mind on juhatus valinud ja juhatus võib ka minu jurys oleku kustutada. On imeliselt lapsik ainult kogu nurisemiseveega ülekallata üht jury liiget.

4. Kuidas E. Kultuurfond Välis-Eesti Kunstikollektsiooni kujundab, on ju Kultuurfondi oma asi ja keegi pole õigustatud seda mõnitama.

5. Minu arusaamise järele püütakse kujundada parim kogu ja see-tõttu soovitakse igalt saada *tema parimaist teostest üks*.

6. Muuseumijutt on utopia ja pagulusoludes võimatu teostada. See ei teostu kunagi. Meie majanduslik kandepind ei ole võimeline üht muuseumi rajama, ega üleval pidama. Kuid ühe 50–60 teoselisele kogule suudame aluse panna ja selle alusel anname siiski tulev põlvvedele läbilõike võõrsil asuva eesti kunsti püüdlustest ja otsinguist. See on küllaltki tõsine ülesanne, et see teostuks *sirgjooneliselt aususe põhimõttel ja erapooletult*.

7. Kõik soovivad kinkida ja kardavad juryd, neile on juba asutatud muuseum Toronto Eesti Majas. Sinna võetakse kõike vastu. Meil pole mõtet sama korrata siin. Asjaarmastajad jäägu meist eemale ja need tõtsid juba kisa, milleks on vaja osta, meie kingime. Ja nüüd asute asjaarmastajatega ühte kaeviku. See niiõelda ka kinkide vaagimine hoiab prahi kokkuvalgumise ära. Esiailgu peaks neist ridadest jätkuma, miks see nii on kavatsatud ja mitte teisiti.

8. Ma ei mõtlegi ema mälestuseks üht tööd kinkida, mis peab kolima keldrisse. See oleks ema teotamine!! Kui üks teos ei leia vastuvõttu, asendame selle uuega ehk uutega. Ostan selle teose kunstnikult. Lubadus on antud ja novembrini on aega õige mitu kuud. Raha pangas ja taskus olemas. Seegi jutt peaks olema klaar.

9. Mis puutub, et kinkijate ja kingituste nimed on juba avalikult äratoodud, siis on seda suppi just keetnud üks juhatuse liige — kirjamees enda algatusel. Ja seda küsimust sõelus ka pääkoos-olek, kus kirjamees kinnitas, et see pole sugugi sedalaadi, et need teosed oleks juba k.-kogusse vastuvõetud. See olevat ainult lubaduste äramärkimine. Kõik need koormakivid laod sina minule ausambaks. See haigus on üleilmne, et ikka ja ikka tuleb protesteerida, kus midagi püütakse teha.

10. "Sideme" sisuga pole minul pistmist, seda tööd teevad teised. Ainult majanduslised aruanded ja annetajate nimed olen nõude korral neile andnud. Laekurina juhin majanduslist joont organisatsioonis.

11. Kuna oli nurisejaid, et miks jäeti see ja see esimeste ostude puhul nimekirjast välja, siis panin juhatusele ette, et novembris toimuvale näitusele võib igaüks saata teoseid ja säält siis jury valib ja paneb juhatusele ette osta seda ja seda. See on *laiaulatuslikum demokraatia*.

Armas Arno — muud ei oska ma Sinule öelda. Sina oled tagasihoidlikult häbelik, ega küsi, miks hääletasin Sinu tööde ostmise vastu?

Vastus sisaldaks küsimuse Sinule. Kas Sinu poolt ostuks saadetud tööd kuulusid Sinu loomingu paremiku hulka? Minu seisukohast lähtudes — mitte. Algtõeks oli ja jääb kunstnike poole pöördumisel, et igaüks saadaks tingimata ühe oma parematest töödest?

Sa vihjad, nagu oleks meie vahel midagi sitta olnud! Mul pole olnud mingit õigust laskuda egoistlikule teele põhjuseta, Sinule niiöelda "jala taha panemiseks".

Halbikära Antsu lugu tõlgitsed Sina tänapäeva mõistes. Enamus kiitis jury töö ja tulemused hääks, seega ühiskondlik demokraatia polnud sugugi hädaohus.

Oma vaesest elust pole suuremat pajatada. Eluseltsiliselt olen siiski õppinud tundma ja aimama, et pärnakad on toredad inimesed. Ole nüüd kena ja saada novembriks oma paremad tööd. Siis pole meil vaja asjata põriseda ja õigusenõõril turnida.

Kõmiseb mõndagi, aga mis on minul sellega tegu: kas Kõksile anti käsk siit maalt lahkumiseks või mitte? Isegi Stockholmis olla möödunud kevadel ta tööde näitust tahetud põlema panna ja galerii omanik oli suure higivaevaga suutnud päästa ta tööd. Vend Jaan oli ta Torontost lõõnud ukse taha! Mida see Endel sarnase kõmuga püüab saavutada?

Loodame, et suvesoojus kosutab tervist, parandab hingehaavad ja sügislõikus toob rahulduse kõigeks.

Olgu kõik Sinu päevad päiksepaistelised, rõõmsad ja lustilised. Piinaku Sind loominguind ööl, kui päeval!

Tuhande tulise tervitusega Sinu vana kooliveli Eduard Rüga ja pärnakast abikaasa.

East Patersonis 14. juulil 69.

12. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 26. juuni–2. juuli 1970. a (masinakiri).

East Patersonis, 26. juunil 1970 kuni 2. juulini .70

Kallis kolleeg!

Suvi on pilland suured, rikkad annid aeda. Oleks patupärane, oleks meeletu, kui meie ei süleleks südames võluküllast suve. Kes teab, kas järgnev suvi ongi enam haarde ulatuses? Võibolla müüdikangelased kohendavad katla all tuld, pattude pesemiseks elupäevade elukangalt? Mis on täna, see on Sinu päralt ja kes teab, kas homne kuulubki enam Sinule määratud andide varasalve, käe ulatusse? Kas mesilane ei tilista kurekatalt aianurgas? Midagi tili-seb, mis võiks see muu olla?! Ava süda ja astu jõhkrast tänapäeva loomaaia, mida kutsutakse ühiskonnaks, viivukski suurde sõbralikku templisse vaikuse aariaid kuulama. Tihti inimene püüab

põgeneda enda mõtete, tegude eest tühjuse legendikule unustust otsima.

Tuksuv inimsüda olla igavesti rahutu, ütleb Betti Alver, minu lemmik luuletajate malevas.

Rahutu, mille järele? Enamus songerdab, rahaahnuses, tuhnib kõik võimalused kohevile, ega lakka unistamast — homme olen rikas. Mõnda piitsutab auahnuse egoism, tahe alatult valitseda, olla esimene, kas või vägivallale tuges. Hinges roomav kadetus, näriv iha, olla üle enda võimete. Ka selliseid närakaid kohtad elurajal päris sageli. Mina ise olen teistmoodi narr, teistmoodi hell, teistmoodi haige — kes kuuleb vaikuse salajuttu, kuuleb kurekatla naeru ja tilisemist. Selles on peidus palju varjatud rikkust, enam kui Manhattani pangas rahatähti, mida roojased inimkäed sageli kasutavad kuriteoks. Ka oma loomingus olen sama vaba, eesmärgitu, iluteenija, nagu suur looduse tempel. Kas peaks mu süda ainult tuksuma selleks, et kanda kurjusekarikat kaasinimeste rõõmu hävitamiseks? Kas peab mu vaim looma selleks, et inimest orjastada ja madaldada ta maitset? Sellepärast mu looming jätab inimesele õiguse olla vaba naudingul, ehk hüüda piiblilikult “kartul pole kartuli värvi”. Nendele õndsatele jätame nende lolluse lakkama nende ajusse. Kunagi olin vaene, sest mul polnud aimugi Paul Klee vaimurikkusest. Ilma temata on võimatu mõista, kui paenduv võib olla võimaluste kangas. Looming ei saa olla ühekülgne eneseorjastus, koolisõpitud päätükkide mahasoramine. Looming on inimese — looja vaimusügavuste, leidlikkuse, avastamise peegel.

Igapäevase elu rütm on nii tuntud, et sellest oleks asjatu pikemalt pajatada. Päevad kaovad, ehk sümboolselt öelda — “liivakell jookseb”. Ei ole ju enam lusti ale põletamiseks, sest minust pole enam ehitajat. Olen nagu astunud kõrvale, suure elutee kraaviservale ja puhkan teekonna vaevast jalgu, vaatlen eluteel vantsivaid tänapäeva inimesi. Küll on kirju kari. Loosungeid igat liiki, kõlavaid, meelitavaid. Igaüks kutsub Sind kaasa oma lipu alla. Vastan neile kõigile: EI! Mulle on küllaltki hinnaline mu vabadus, et seda [mitte] vahetada meelituste vastu. Seega olen omaette nukrutseja, omatmoodi ilutseja. Seda olen ma olnud alati.

Kõrvaleastuja kraavi serval ei tähenda — mulle ei lähe korda mis-ki. Vanas eas tuleb trotsida nooruse kepsulöömise lusti. Tervis

nõuab kuulekamat arstide eeskirjade austamist ja mõnestki harjund kombest loobuma. Piip, õllepott juba ammu kolikambris. Olen nagu kell, kes või mis peab täpselt liikuma eesmärgi poole. Need kuud ootamises lunastust operatsioonist on veel kaugel, sest viga on visa paranema. Seepärast olen isegi vaikinud, sest ei taha oma nutulaule leierdada. Mis on, seda tuleb mehiselt kanda, mõista. Olen püüdnud visalt loomingust leida rahu ja kinnitust. Mais isegi korraldasin Bostonis näituse lõuna naabrite majas. Olin päris edukas igati. Perekonnas niipalju, et vanem tütar Silja abiellub augustis. Läheb meie juurest Long Islandile elama. Nii jääme naisukesega kahekesi. Homme hommikul sõidame Lakewoodi ja veedame sääl ühe nädala Pärnu hotellis. Lihtsalt, et olla kodunt eemal.

Olen Sinu kirjad kätte saanud. Samuti raamatud. Südamlik äituma. Mõlemad väga huvitavad raamatud. Kas oled saanud Calderi skulptuuriraamatu kätte, mille ammu saatsin? Saadaks Sinule mõndagi, kuid ei tea, mis Sind huvitab ja mis läheb läbi. Meremaalijale saatsin "Art News" numbreid, kuid pole aimu, kas need jõudsid kohale.

Olgu Sinu suvepäevades palju rõõmu ja rahulolu, mida inimese — looja vaim vajab ja otsib. Sinul seda otsija, nägija vaimu külluses ja Sina oskad väga omapäraselt ja kunstiküpselt seda edasi anda. Sinu Laikmaa kõnnakus ja hoiakus on suurepäraselt selle vaimse jäära iseloom välja, nähtavale koordunud.

Paper lõpul. Seega seekord jutu lõpp.

Tuliste tervitustega Eduard ja pere.

Tervita Rixi ja ta peret.

13. Eduard Rüga Juhan Raudsepale — 27. okt. 1971. a (masinakiri).

East Patersonis, kolmapäeval 27. okt. '71

Tervitusi kaugete vete tagant!

Argipäeva kohustused pühkisid unememme õrnuse äratuskella kiasse. Tõusin noorusliku nobedusega ja viskusin kohe kohustuste möllu. Laskusin trepist alla ja keetsin lõhnavat "Castro" kohvi Leidale ja omale. Leida läks juba igapäevaste töökohustuste ma-

nu ja mina mõtlesin videviku aega kasutada mõne rea tippimiseks Sinule. Raadiost tuleb uudisi: Bob Fischer olla võitnud Petrosjani. Eks see Bobby ole omatmoodi malegeenius. Pihustas kolme tugevamat: Taimanovit, Larsenit, Petrosjani tagajärjega: 17 võitu, üks kaotus ja kolm viiki. Las raadio hõiskab, mulle pole see oluline. Läbi aknahämaruse aiman: sügis näib meilegi saabuvat. Juba vahtrasse on tekkinud pruuni ja rusket kollast. Aga roosid ei aima veel saabuvat külalist ja selle karmust. Õitsevad toredasti. See, mis haarab silma, tihti ei soojenda südant. Elukoledust aimad sündmuste ootamatustes. Kuhu küll jõuab tänapäevane inimene hullunud ajuga? Paradiisi tal enam pole, jumalad poos ta risti hinge tühjust trotsides ja nüüd otsib ta lunastust uimastavate mürkide seltsis. Kas seegi töötab õnne, rahulolu? Saatana seltsis marsib totrus, mida tihti akadeemiline küpsustunnistus tagant tõukab. Oh seda naiivsust.

Näitus minevik ja väsimus, rabelemiskihk auranud mõttest ja südamest. Jah, kaheksa aastase vaikimise järele oli huvitav ja üllatav tulla "pidukuues" rahva ette. Nagu ikka on minu looming dünaamiline, mis ei jäta vaatlejat magama, vaid ta kas rõõmustab ehk vangutab pead. Mõni iseloomustav rida ajalehest näituse kohta: et võime tänapäeval kõnelda eesti taideloos juba rügalikust taidest, mis kannab tema vaimsuse eripitserit. Kui meie ei teaks, et nende paljude esinemiste taga on püsinud kunstniku pingeline töö — põlemine, otsingud, Rüga kasvamine selleks, kelleks ta on tänapäeva eesti kunstnike peres asendamatu. Milliseid tunnetusi ja otsinguid need vahepealsed aastad kunstniku elus kajastavad, sellest tahab kõnelda toimuv näitus. Et siin sageli on tulnud oma südamega ja mõtetega maadelda, sellest kõnelevad kahtlemata uued julged värvitoonid; värv värvi kõrval, joon joone kõrval kasvanud maalinguis elegeiaks ja trotsiks, julgeks väljakutseks ja ka töotuseks, aruteluks ja küsimusiks... kõigeiks. Rüga küsib eneselt, küsib teistelt, ka jumalalt.

Näituse edu oli oodatut ületav. Müüsin ühe neljandiku n. töödest. Ka saime hakkama nägusa näituse kataloogiga. Kummaltki viis fotot töödest kataloogis. Publikut oli üsna rohkesti. Ja kaunis hulk pärismaalasi.

Eks kuuleme varsti, mis on öelda kriitikutel näituse kohta. Bostonist oli kohale sõitnud Harvardi haridusega Paul Reets, kes on asjatundlikum arvustaja kunsti üle. Novembri lõpul paluti meid sama näitusega esinema ühte kaasmaalase kunstigaleriisse. Kui jätkub elupäevi, siis paari aasta pärast on kavas 70 tähistamiseks näitus.

Muide kuluvad päevad väga igapäevselt. Vaimu värskenduseks käime suurlinnas kunstielu jälgimas. Hooaeg on ju alanud ja N. York sisaldab enda hõlmas tohutu arvu galeriisid ja muuseume. Laupäeval postitan Sinule ühe raamatu, mis peaks dets. kohale jõudma.

Lõpetan tänaseks ja loodan teinekord jälle pajatada. Tänu, südamlük tänu soovide eest, mis jõudsid enne näituse avamist kohale ja Sinu soovid tõid igakülgse õnnestumise, kordamineku.

Tervita Riksi ja ta peret! Ta võib mulle mõnes teises keeles ka kirjutada, kui ta emakeele on minetanud.

Õnne, edu ja loomingulist visadust Sinule soovides
Sinu kauge suguvend uues maailmas.

Paremat soovides Eduard ja Leida.

(Järgneb)

Eduard Rīga. TAUD
(Värvilise linoollõike kavand, 1962)

KAUKAASIA EESTLASTE SURMAKUJUTELMADEST

Marika Mikkor

SURNU KIRSTUPANEMINE

Varasemal ajal püüti surnu võimalikult ruttu puusärki panna, sõltuvalt kirstu valmimisest: "Katsuti ruttu, et sai kirstu, siis sai välja viia, kus sa teda toas pead, siis viidi toast välja kas aita või keldri" (Salme (25)). Sageli tehti seda matuse-eelsel õhtul: "Ütlevad, et viimane öö peab juba kirstu sees olema" (Estonia (16)). Tänapäeval levib kirstu panemine matusepäeva hommikul nagu teistest rahvustest naabritelgi, mida eestlased põhjendavad praktiliselt: "Kui kirst tuuakse, siis pannakse. A kui kauemaks jääb, siis pannakse sel päeval kui maetakse, et ei taha liigutada, hakkab haisema" (Estonia (18)). Külmal ajal pannakse surnu puusärki varem. Seega on toiming asundustes nihkunud järjest hilisemale ajale, mis oli Eestis vanemaks kombeks. Eestis pandi surnu moodunud sajandil puusärki vahetult enne kalmistule viimist (Reiman 1915: 147)⁶⁴, sel juhul oli toiming matusetseremoonia alguseks. Käesoleva sajandi alguses peeti sobivaks matusepäeva hommikut või eelmist õhtut, veelgi hiljem juba surmajärgset päeva (Reiman 1915: 147; Lang 1981: 41, 42). Asundustes on see toiming taas nihkunud varasemale ajale.

Algus eelmises numbris

⁶⁴Näiteks mordvalastel pandi surnu varem puusärki alles matuste ajal poolel teel kalmistule, kuhu koolnu kanti surnuraamiga (Harva 1942: 29); idaslaavlastel on varem ka alles kalmistul surnu puusärki pandud (Zelenin' 1915: 837, 838).

1930. aastateni pandi surnu puusärki kiriklikult, tseremooniat juhtisid vöormündrid. Nõukogude võimu tulekul kadusid endised ametinimetused, rituaal ja selle läbiviijad jäid samaks. Hiljem võtsid vöormündri ülesanded üle teised, "kellel oli hea and rääkimiseks". Asjatundjate puudumisel on kiriklikud talitused tänaseks enamasti kadunud. Varem jäi ära kirstu õnnistamine, kauem lauldi kiriklikke laule: "Lauldakse jumalasõnalaule, lähemad naabrid, Konksu Hilda ja Adelina olid pea lauljad" (Estonia (11)), "Kirstupanemisel vanasti tulivad vanemad inimesed kokku, kes laulsid vanu kirikulaulusid. Nüüd Bostoni Alviine suri ära ja oli kohe häda, et pole, kes oskaks laulda" (Estonia (18)), "Praegu ka no mõnel ikka on laulmist. Ikka vanemad inimesed, kes oskavad, need käivad ja laulavad. Aga nüüd kui meie ära sureme, ei laula küll keski" (Sulevi (6)). Seega on laulminegi lõplikult hääbumas. Enamasti tõstetakse surnu puusärki ilma tseremooniata ning juures on vaid parajasti majas viibivad inimesed. Punase Lagedal kujunes aga välja ilmalik puusärki paneku tseremoonia, kus peetakse kõnet ja pakutakse süüa.

Tõstjateks on lähemad naabrid ja sugulased. Harva peetakse seda sugulastele sobimatuks. Sel juhul on tõstjatele vahel töö eest ka tasutud: "Kui on naisterahvas surnu, antakse selle eest pearätik, kui on meesterahvas, siis särk, käterätt või taskurätik ostetakse uus" (Estonia (11)).

Lahkunu varustatakse hauapanustega. Nagu Eestiski on kaasapandavate esemete nimestik muutunud. Tarberiiastade ja muu eluks hädavajaliku asemel on hakatud kaasa panema kadunu meelisesemeid, arvestades kadunu kalduvusi ja soove. Eesti puhul on väidetud, et esemete kaasapanek kadus siin käesoleva sajandi alguseks (Moor 1956: 33, 34) või tänaseks (Lang 1981: 44, 45). Tegelikult esineb kommet muundunud kujul paiguti nüüdki (EA 225, 400; EA 212, 361–363; EA 213, 338, 340).

Asundustes pandi meestele kaasa tubakat, piip, sigarette ning alkoholi: "Kes käis kepiga, sel pandi kepp, kes suitsetas, sel pandi piip" (Sulevi (1)); "Kaasa panti taskurätik ja suits. Kui hästi joodik oli panti vahel pudel ka kaasa. Õunerile panti konjak. Vahel meesterahvale pannakse odekolonnipudel⁶⁵ kaasa" (Esto-

---

⁶⁵Odekolonn pandi kaasa hügieenivahendina.

nia (18)); "Viina siin need ühed panivad. Tähendab viina pool liitrit ja veini. No tema armastas võtta, aga niimoodi tema oli hea peremees, aga kui sai, siis võttis kah..." (Estonia (14)). Naistele on pandud käsitöötarbeid: "Selmale panime käärid, nõela, niidid, oli õmbleja" (Estonia (3)). Mõlemast soost surnud varustati pesemistarvetega: "Ennevanasti pandi seebitükk ja viht⁶⁶" (EA 203, 14). Sulevis pandi veel 1982. aastal ühele surnule peenraha tasku, "peab olema raha, et saab taevas kohta osta" (EA 203, 215). Nii toimiti vanema eestlase nõuandel, millesse keskealised suhtusid irooniliselt — kas tõesti ei saa taevaski midagi ilma rahata. Kuid näiteks Eestiski on veel 1980. aastatel raha kaasa pandud (EA 213, 338, 340).

Asundustes on raha hauapanusena tänini üldtuntud grusiinlastel, kreeklastel ja venelastel: "Krusinarahvas panevad küll. Üks mehele pani pudeli konjakit, sigaretid ja mandariinid. Pojale panid vodkapudeli ja kümme rubla raha. No mees armastas ka kõvasti rüübata. Et sakusment ostku ise seal" (Estonia (14)). Teised viskavad hauda metallraha⁶⁷: "Aga moldavanidel, kreekidel ja venelastel tehakse haud valmis ja visatakse hõberaha sinna sisse, et see koht on ostetud. Peab olema kas kahekümnekopkane või viieteistkopkane" (Punase Lageda (2)); "Venelastel on nisukene komme, et kui viis kopikat ei pane hauda, väravast⁶⁸ läbi ei saa" (Estonia (3)). Paiguti oli venelastel nõue, et pidi tingimata viskama vaskraha. Punase Lagedal on venelased ka eestlastele peale käinud: "Minul mees suri ära — pane raha, pane raha, läheb teise ilma, tal pole seal raha" (Punase Lageda (21)).

Kui aga venelastel ja kreeklastel visati hauda peenraha, siis grusiinlastel pandi kadunule tasku kuni viiskümmend rubla. Nii vajamineva toidukraami kui ka koha ostmise ja väravavahile tasumise kujutelm olid varem tuntud ka Eestis. Asunduste armeenlas-

⁶⁶Viht on üks vanemaid hauapanuseid (Hupel 1777: 155; Lavi 1974: 24; Jung 1879: 112).

⁶⁷P. Varjola arvates on raha hauda viskamine idapoolne, puusärki panemine aga läänepoolne tava (Varjola 1980: 121). Tegelikult on nn idapoolsed rahvad raha nii hauda visanud kui kirstu kaasa pannud (Šejn' 1890: 530; Džanašvili 1893: 159; Balov' 1898: 88; Bogoslavskii 1924: 75; Zelenin 1927: 323).

⁶⁸Mõeldud on taevavärvat.

tel olevat aga raha kaasapanemine keelatud, "muidu surm võtab sul rahasaagi ära" (EA 207, 366)⁶⁹.

Eestlastelt on Estoniast üks teade muistsest juukse- ja habeme-karvade kaasapanemise nõudest (Wiedemann 1876: 478, Eisen 1926: 115), surnul lõigatud habet ei lubatud põletada, vaid see pandi hauda kaasa. Üldlevinud on hambaproteeside, prillide, kar-kude, keppide jms kaasapanek.

Vastavate soovide avaldamine on iseloomulikum naistele: "On pandud mõnele ka kleidid, mida ei taha teistele jätta" (EA 203, 14), teine soovib kaasa päevapilte. Üks enesetapja jättis maha kirja: "Minule pange kirstu viiul poognaga, see on minu mees ja laps" (EA 203, 80). Vanemad inimesed palusid kirikulaulu-raamatuid: "Ema suri ära, panti lauluraamat ühes. Isale samuti. Sinu mehe isale ka panti. Ennemalt oli lauluraamatuid palju, nüüd pole neid enam jäänudki, kuna said kaasa pandud" (Estonia (18)). Mehed palusid viinapudelit. Lastele pandi kaasa mõni lemmikese.

Eri asundusi võrreldes selgub, et Sulevis sõltus kaasapanek rohkem lahkunu soovidest, mis tingis ka esemete mitmekesisuse. Estonias on see komme tavapärase ning panusteks on enamas-ti taskurätik, käterätik, seep ja kamm: "Paneme sinna tükikese seepi, käterätik, lõhnaõli. Ütlevad, seal ilmas kah hakkab silmi pesema. See on tühi komme muidugi, aga kord on võetud ju-ba" (Estonia (3))⁷⁰; "Siin mitte kaugel suri ära vananimine ja nad unustasid talle taskurätiku panna. Ja ta iga öösel näitas, et mul on nina nii märg et... Ja naised ütlesid, et pane sinna mul-la sisse. Ja kadus ära kõik." (Estonia (3).) Unustatud asjade mahamatmine on asunikel sagedasem kui eespool kirjeldatud tei-se surnuga järele saatmine. Et Estonias tasutakse surnupesijale

---

⁶⁹Näiteks Eestis Võrumaal loodeti raha kaasapanemisest perele ra-haõnne. Nii üks kui teine kujutelm on aga rahvusvaheliselt tuntud ning ka Eestis oli vanasti sel põhjusel paiguti keelatud, paiguti just soovitatud puusärki villu ja linu panna.

⁷⁰Lõhnaõli (eespool odekolonn) viitab idapoolsetele mõjutustele. Parfüümidel oli Idamaade kombestikis eriline tähtsus. Autor on näi-nud ka fotot ühe eestlasega abielus olnud türklastest, kellele samuti oli puusärki pandud parfüüm. Lõhnaõli panid kaasa ka mõned asunduste grusiinlased. Näiteks araablastel pandi naisele kaasa seep, kamm, nõel, niit, parfüümid ja menstruaatsioonisidemed (Granqvist 1965: 62).

naabrite mõjul käterätiku ja seebiga ja muudele matusetalitajatele taskurätikute ja käterätikutega, võib oletada, et ka nimetatud hauapanuste puhul on tegu võõrmõjudega. Kuid Eestiski olid seep ja peahari või kamm ühed tavapärasemad hauapanused (Luce 1827: 66; Hupel 1777: 155; Jung 1879: 112; Boecler—Kreutzwald 1854: 68; Selirand 1974: 100). Idaslaavlastele on iseloomulik veel käterätiku ja taskurätiku lisamine, mis olid õigeusklikel idaslaavlastel tavapärasemaid hauapanuseid. Neid peeti algselt raha aseaineks (Kotljarevskii 1891: 215; Smirnov 1920: 31; Maslova 1984: 96)⁷¹. Punase Lagedal räägiti, kuidas kreeklased ja venelased avaldavad survet eestlastele, jagades neile pidevalt nõuandeid. Kord oli keegi teisest rahvusest naaber eestlase puusärki taskurätiku pannud, mille peale üks omastest ütles: “Võtke ära sealt, mis see võõras asi seal on” (Punase Lageda (17)). Asunduste armeenlased panevad kadunule kaasa kõik tema uuemad riided, uue käterätiku (EA 207, 368), vahel ka püssi. Käterätik, taskurätik ja seep on iseloomulik ka kreeklastele. Teiste asunduste puhul on pilt ebaselgem kui Salmes ja Estonias.

*

Eesti rahvakultuuri iseloomustas möödunud sajandil feodaalkorra lagunemisega kaasnev pärimuslike tavade järkjärguline taandumine ning kihelkondlike erinevuste vähenemine. Samasugune areng toimus ka asundustes, kus eri kihelkondadest väljarännanute kombestik ja keel (Vilbaste 1960: 123; Väari 1960: 425, 428) ühtlustusid ühe küla piires. Ometi mäletavad asundustes üksikud vanemad naised tänini mitmesuguseid vanu kombeid, muu hulgas selliseid, mille vasteid Eestist autor ei tea, kuid mille kodumaises päritolus pole põhjust kahelda (surirõivaste õmblemise nõuded). Kodumaaga võrreldes ei saa aga täheldada kommete või uskumuste konserveerumist, pikemaajalist säilimist. Kui näiteks Eestis on üks alalhoidlikuma kombestikuga piirkondi Võrumaa, kus tänapäeval teavad ka noored inimesed pärimuslikke tavasid, siis Kaukaasias kaotasid Võrumaalt pärit asunike järglased nii oma keele kui kombed. Vanu usundikujutelmi mäletavad asundustes

⁷¹Näiteks ka soomlaste puhul on nimetatud kammi, seepi, taskurätikut jne (Talve 1979: 188), Eestist aga rätikute kohta teateid pole.

vaid vähesed eakamad naised. Varem Eestis märkimata või harva märgitud tavade puhul pole tegu nende kiirema ununemisega kodumaal, pigem näitab see siinset matusekombestiku alase kogumistöö taset. Enamasti pole seda tehtud põhjaliku küsitluskava alusel.

Kaukaasia eesti asunduste suletuse õigeusklike naabrite suhtes purustas nõukogude võim. Õigeusklikel rahvastel säilivad vanad tavad aga kauem kui luterlastel. 1940.–1950. aastail eesti küladesse saabunud mingreelidel ja svaanidel püsisid kuni ümberasumiseni tugevalt feodaalühiskonna jooned ning nad olid varasematest õigeusklikest asunistest veelgi alalhoidlikuma kombestikuga.

Konservatiivsema kombestikuga võõrrahvastest asunikonna teke mõjutas eestlaste rahvakultuuri arengut teises suunas. Teistest rahvastest naabrite ja sugulaste juures puutuvad eestlased kokku nähtustega, mida tunti Eestiski, kuid mis nüüdseks on enamasti ununenud (surnu öine valvamine, raha kogumine, ulatuslik surnut vaatamas käimine jne). Mõnesse naabrite kombesse, eriti itkemisse, suhtuvad eestlased sageli halvustavalt. Samaga vastavad nende naabrid. Põrkuvad õigeusklik ja luterlik maailmapilt ning erinevad kultuurid. Naabrite vastastikune halvustamine on aga üldinimlik, seda esineb lähedastelgi rahvastel ja ka ühe rahva hulgas eri piirkondade, külade ja perede tasandil (Oinas 1979: 114; Westermarck 1991: 83). Asundustes on tegu eri rahvuste, rasside ja usunditega. "Mustaverelistesse" inimestesse suhtuti aga vanasti ka Eestis umbusuga, neist kardeti kurja silma jne (Loorits 1990: 14; Eisen 1926: 96).

Asunduste õigeusku rahvad avaldavad eestlastele otsest survet, õpetades, kuidas on õigem toimida. Teiste rahvuste mõju sõltub eestlaste sugulussidemeist nendega ja sellest, kui palju osaleb mingis kombestiku järgus naabreid. Matusekombestiku eri etappidel osavõtjate arv üha suureneb. Inimese suremisega puutuvad kokku vaid haigele lähedased isikud, ent matustest võtab osa juba suurem hulk rahvast, sealhulgas ka teistest rahvustest külaelanikud. Seega suureneb ka nende mõju kombestikule (Mikkor 1992).

Naabrite mõjul on mitmed eestlastel ununenud või ununemas olnud tavad hakanud taas elustuma, seejuures eestlased ise peavad neid sageli kultuurilaenudeks (surnu öine valvamine, peeglite katmine, surnut vaatamas käimine, tasu matusetalitajaile). Ala-

ti ei selgu, kas asunike puhul on tegu vana kombe säilimisega või on see üle võetud naabritelt. Omavahel erinevad asundused praegu põhiliselt arengujärgu poolest. Sulevi küla tundus olevat valdavalt kommete unustamise staadiumis. Estonia külas oli valitsevaks tavade ülevõtmine naabritelt. Salme küla paigutaks autor nende kahe vahele. Punase Lagedalt on küll palju teateid naabrite surveavaldustest eestlaste kombestikule, teiste rahvaste mõju on aga eeldatust väiksem. Punase Lagedal puudub ka mägilastest asunikond. Vanu piirkondlikke erinevusi on asunduste vahel säilinud vähe (jalatsiteta matmine Punase Lagedal, kellade seiskamine Estonias). Vahepeal ühe küla piires ühtlustunud kombestik on taas mitmekesisunud, sõltudes nüüd eelkõige sugulussidemetest teiste rahvustega.

Eri rahvaste tavadid võrreldes ning üht või teist konkreetset kommet laiemal taustal vaadeldes ilmnes, et paljud toimingud ja nõuded, mida algselt peeti vajalikuks hingemineku eel või ajal, nihkusid hiljem surmajärgsele perioodile (sõlmede ja sulgpadja vältimine, surnu pesemine, peeglite katmine, surnu väljatõstmine elumajast jne).

Suhtumist surma ja surnusse mõjutavad kujutelmad inimese surmajärgsest eksistentsist. Usust hauatagusesse ellu annavad tunnistust unenäod kadunust ja talle esemete järelesaamine. Selleks maetakse need hauale, saadetakse järgmise surnuga, annetakse inimestele, mis osutab kujutelmade ebamäärasusele ja mitmekesisusele. Kadunu asupaika seostatakse haua, kalmistu või kõrgemate sfääridega, mis on üldinimlikud arusaamad (Paulson 1966: 168).

Uskudes elu kestmist pärast surma, peetakse kombestikus silmas eelkõige kadunu heaolu tagamist. Eesti rahvatraditsioonis tähtis elavate kaitse surnu eest pole tänapäeval tüüpiline. Seda kohtab vaid üksikutes tõrjemaagilistes toimingutes (laibaga kokkupuutunud esemetest vabanemine), kuid sedagi võib laiemal taustal vaadeldes tõlgendada kadunu eest hoolitsemisena (talle esemete järelesaamine).

Kui hauatagust elu ei usuta, on esikohal eetilised tõekspidamised ja kombeid täidetakse harjumuslikult. Suurema kaalu omandavad praktilised kaalutlused ja prestiiž: "Süda lõpetab töö ja süda ei tööta, ei ole enam hinge. Miljonid aastad on elu olnud,

siis peaks seal neid olema nii palju" (Suhhumi); "Noh, räägiti, et 40 päeva on hing maa peal. Pole seda hinge kuskil. Ei, lapsukene, seda küll ei ole. Miljonid aastad on inimesed surnud ja kuhu need hinged mahuvad" (Sulevi (5)).

Et aga paljud usuvad alateadlikult hauatagust elu, lähtutakse kord praktilistest kaalutlustest, kord usundilistest kujutelmadest. Kombetalitusi seletatakse enamasti leina- ja austuseväljendusena.

Vanadussurma suhtutakse kui normaalsesse ja ootuspärasesse nähtusse, selleks valmistatakse varakult. Valmis pannakse suririided ja jagatakse korraldusi matusteks.

Elu võimalikkus pärast surma on üldinimlik ja igivana küsimus: "Kui hinged püsima jäävad, kuidas siis igavesest ajast peale õhk neid mahutab? Aga kuidas mahutab maa terve igaviku jooksul maetute kehi? Just nagu muundumine ja lagunemine seal teevad mõningaseks püsimiseks ruumi teistele surnutele, nii ka õhku üle viidud hinged, mõnda aega säilunud, muunduvad ning valguvad laiali ja süttivad, võetuna terviku mõistusesseemnesse ning annavad sel viisil ruumi juurdetulevaile" (Marcus 1983: 31).

Kasutatud allikad ja materjalid

Kirjandusmuuseum:

E = M. J. Eiseni käsikirjaline rahvaluulekogu (1895–1983);

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline rahvaluulekogu (1927–1944);

H = J. Hurda käsikirjaline rahvaluulekogu (1910–1922);

RKM = ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjaline rahvaluulekogu (1945–).

Eesti Rahva Muuseum

EA = Etnograafiline Arhiiv;

EA 126 = H. Arst, "Kilde Suhhumi eestlaste olustikust" (1969), 68–134;

EAp = Etnograafilise Arhiivi päevik;

KV = Korrespondentide vastused;

KV 362 = A. Truupõld, "Kilde eestlaste elust endistes Kaukaasia asundustes (Etnograafiline kirjeldus)" (1980), 117–330.

Abhaasia ANSV Gagra rajooni Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee Perekonnaseisuaktide osakond.

Kirikuraamat = Salme Ewangeli Lutterusse Kogodusse Kirriku ramat 1885 aastast.

Välitöödel küsitletute nimekiri

1. Anette Angelštok, s. 1901;
2. Leonora German, s. 1925;
3. Elviina Jakobson, s. 1910;
4. Maria Jastreb, s. 1903;
5. Amalie Juhkum, s. 1909;
6. Maria Kask, s. 1910;
7. Liide Kinaš, s. 1905;
8. Leida Kovalenko, s. 1913;
9. Aršalus Kešebjan, s. 1928, armeenlane;
10. Liisi Kuldkepp, s. 1912;
11. Klara Kuutman, s. 1910;
12. Alma Leks, s. 1903, pärit Sulevist;
13. Leena Mustkivi, s. 1894;
14. Liide Puusta, s. 1910, pärit Salmest;
15. Maimo Pärnamägi, s. 1906;
16. Leena Rjabitš, s. 1914;
17. Alma Rootsi, pärit Siberist;
18. Renate Sahkar, s. 1923;
19. Erlande Sapoznikova, s. 1921;
20. Elfriede Tanvel, s. 1920;
21. Ellen Tint;
22. Meeta Tobias, s. 1905, pärit Narvast;

Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest

23. Elviina Toomasson, s. 1910, pärit Punase Lagedalt;
24. Maria Truumann, s. 1910;
25. Joanna Tšerjagina, s. 1904;
26. Vasemägi;
27. Leontine Veisman, s. 1928;
28. Mahta Vuurmann, s. 1901, pärit Sulevist.

Lühendeid

SMO MPK = *Sbornik' materialov dlja opisanija mestnostej i plemen' Kavkaza*

SORJAS = *Sbornik' Otdelenija Russkago Jazyka i Slovestnosti Imperatorskoj Akademii Nauk'*

Kirjandus

- Allik, E. 1970. Eesti surmaended. Tartu (Diplomitöö Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule kateedris)
- Ariste, P. 1974. *Vadjalane kätkist kalmuni*. Tartu
- Balov', A. 1898. Bolezni i ih' lečenie; smert', pohorony i pominki; zagrobnaja žisn'. — *Ėtnografičeskoe Obozrenie*, 4, s. 86–92
- Boecler, J. W., Fr. R. Kreuzwald 1854. *Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von J. W. Boecler. Mit auf die gegenwart Bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreuzwald*. St. Petersburg
- Bogoslavskii, P. 1924. Materialy po narodnomu bytu, folkloru i literaturnoj starine. — *Permiskij kraevedčeskij sbornik*, Perm', vyp. I, s. 70–83
- Clemen, C. 1920 *Das Leben nach dem Tode in Glauben der Menschheit*. Leipzig—Berlin
- Džanašvili, M. 1893. Kartvel'skija pover'ja. — SMO MPK, vyp. 17, s. 144–173
- Eisen, M. J. 1897. *Kodukäijät: Katse nende loomu seletuseks ja 40 juttu surnute hingede ilmumisest*. Narva
- Eisen, M. J. 1920. *Eesti uuem mütoologia*. Tallinn
- Eisen, M. J. 1926. *Eesti vana usk*. (Eesti mütoologia IV. EKS Toimetised, nr. 21.) Tartu

- Fedjanovič, T. 1990. Pohoronnye i pominal'nye obrjady Mordvy. — *Bytovaja kul'tura Mordvy*. (Trudy. Naučno-issledovatel'skij institut jazyka, literatury, istorii i èkonomiki pri Sovete Ministrov Mordovskoj ASSR. Vyp. 100.) Saransk, s. 96–125
- Frazer, J. G. 1974. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*.
- Frezer, D. 1985. *Fol'klor v Vethom zavete*. Moskva
- Fursova, È. 1983. Ženskaja pogrebal'naja odežda russkogo nase-lenija Altaja. — *Tradicii i innovacii v bytu i kul'ture narodov Sibiri*. Novosibirsk, s. 73–87
- Georgadze, D. 1977. Kul't mertvyh v gornoj Vostočnoj Gruzii (po ètnografičeskim materialam). Avtoreferat dissertacii na sosikanie učenog stepeni kandidata istoričeskikh nauk. Tbilisi
- Grahnqvist, H. 1965. *Muslim Death and Burial*. (Commentationes humanarum litterarum. Tomus XXXIV, Nr. 1.) Helsinki
- Gračeva, G. 1976. Čelovek, smert' i zemlja mertvyh u ngassan. — *Priroda i čelovek v religioznych predstavlenijah narodov Sibiri i Severa*. Leningrad, s. 44–46
- Grünthal, A. 1912. Surnute austus. — *Eesti Kirjandus*, 342–348
- Haavamae, A. 1934. Vatjalaisia kuolemaan ja hautaamisen liittyviä tapoja ja uskomuksia. — *Virittäjä*, 435–446
- Harva, U. 1935. *Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria*. (Varsinais-Suomen historia III:1.) Porvoo
- Harva, U. 1942. *Mordvalaisten muinaisusko*. (Suomensuvun uskonnot 6.) Porvoo—Helsinki
- Harva, U. 1948. *Suomalaisten muinaisusko*. (Suomensuvun uskonnot 6.) Porvoo—Helsinki
- Holmberg, U. 1914. *Tsheremissien uskonto*. (Suomensuvun uskonnot 5.) Porvoo
- Hupel, A. W. 1977. *Tophographische Nachrichten von Lief und Ehistland II*. Riga
- Hämäläinen, A. 1930. Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen. — *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikauskirja* XL:IV, 1. Helsinki, s. 1–160
- Jannsen, J. W. 1874. Mõned vanad Läti ja Eestimaa pruugid surnute matmise juures. — *Eesti Postimehe lisaleht*, nr 50, 51, 52
- Jung, J. 1879. Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. — *Kodumaalt*, nr 6. Tartu
- Juvas, M., A. Reponen 1939. Kuolemaan liittyviä tapoja ja uskomuksia: Kansantieteellisiä muistiinpanoja Ilomantsin itäkylästä. — *Kansantieteellinen arkisto III*. Forssa, s. 283–293
- Karely Karel'skoj ASSR. 1983. Petrozavodsk

Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest

- Kemppinen, I. 1967. *Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteän valossa*. (Karjalan Tutkimusseuran Julkaisuja 1.) Helsinki
- Konkka, U. 1985. *Ikuinen ikävä: Karjalaiset riitti-utkut*. (SKS Toimituksia 428.) Helsinki
- Kotljarevskii, A. 1891. O pogrebal'nyh' obyčajah' jazyčeskih' slavjan'. (Sočinenija A. A. Kotljarevskogo, t. III.) SORJAS, t. XLIX, s. 1–296
- Kremleva, I. 1980. Pohoronno-pominal'naja obrjadnost' ruskogo naselenija Permskoj obl. — *Polevye issledovanija instituta Ėtnografii* 1978. Moskva, s. 21–30
- Kreutzwald, Fr. R. 1953. *Maailm ja mõnda*. Tallinn
- Lang, M. 1981. Endisaegsed matusekombed Ida-Eestis. Tartu (Diplomitöö Tartu Ülikooli lähiajaloo kateedris)
- Lavi, A. 1975. Paganlike matmistraditsioonide püsimisest Eestis 13.–18. saj. — *Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuseumi XVII teaduslik konverents*. Tartu, lk 25–26
- Lenčevskij, L. 1899. Pohoronnye obrjady i pover'ja v' Starokonsantinovskom u. Volynskoj gub. — *Kievskaja Starina*, ijul', t. LXVI, s. 70–78
- Loorits, O. 1927. *Liivi rahva usund*. Tartu
- Loorits, O. 1932. Der Tod in der livischen Volksüberlieferung. (ÕESi Toimetised XXVI.) Tartu, lk 170–200
- Loorits, O. 1949. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens I*. Lund
- Loorits, O. 1990. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn
- Luce, J. W. L. 1827. *Wahrheit und Muthmassung: Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel*. Pernau
- Malija, Ė. 1982. Odežda abhazov. — *Odežda i žilišče abhazov (Materialy dlja istoriko-ėtnografičeskogo atlasa Gruzii)*. Tbilisi
- Manninen, 1924. Setude matusekometest. — *Eesti Keel*, III, lk 10–19
- Mamaldze, G. 1893. Narodnye obyčaji i pover'ja ggurijcev: V' dvuh' častjah'. — SMO MPK, vyp. 17, s. 15–123
- Marcus Aurelius 1983. *Iseendale*. Tallinn
- Maslova, G. 1984. *Narodnaja odežda v vostočno-slavjanskih tradicionnyh obyčajah i obrjadah XIX-načala XX v*. Moskva
- Maškin. 1862. Byt' krestjan' Kurskoj gubernii Obojanskago uezda. — *Ėtnografičeskii Sbornik*, vyp. V, s. 1–119
- Mašurko 1894. Iz oblasti narodnoj fantazii i byta Tiflisskoj i Kutaisskoj gub. — SMO MPK, vyp. 18, s. 228–410

- Mikkor, M. 1985. Abhaasia Sulevi küla eestlaste lapse sünniga seotud kombestik. Tartu (Kursusetöö Tartu Ülikooli lähiajaloo kateedris)
- Mikkor, M. 1986. Inimese surmaga seotud tavad ja uskumused Abhaasia eestlastel. Tartu (Kursusetöö Tartu Ülikooli lähiajaloo kateedris)
- Mikkor, M. 1988. Inimese surmaga seotud tavad ja uskumused Kaukaasia eestlastel. Tartu (Diplomitöö Tartu Ülikooli lähiajaloo kateedris)
- Mikkor, M. 1992. Kaukaasia eestlaste matusekombestikust. — *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXIX*. Tartu, lk 167–188
- Mikkor, M. 1993. Surmaga seotud kommetest ersamordva küla-des Sabajevo ja Povodimovos. — *Eksperimentaalne folkloristika*. Tartu, lk 32–35
- Mikkor, M. 1994a. Soikola poolsaare isurite matusekombestiku-st. — *Loomine*. (Pro folkloristika II.) Tartu, lk 17–22
- Mikkor, M. 1994b. Surmaga seotud tavadest ersamordva küla-des Sabajevo ja Povodinovos. — *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat 40*. Tartu. (Ilmumas)
- Moor, H. 1956. Eestlaste muistsest usundist. — *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*. Tallinn, lk 7–42
- Moor, A. 1976. Tavandi ja peotoitudest eesti külas. — *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIX*. Tallinn, lk 47–100
- Narody mira: *Ėtnografičeskie očerki. Narody Kavkaza, t. III*. 1962. Moskva
- Nenola, A. 1986. *Miessydäminen nainen: Naisnökökulmia kulttuurin*. (Tietolipas 102.) Helsinki
- Nenola-Kallio, A. 1981. Kuolema naisem maailmankuvas-sa. — *Suomen antropologi*, n:o 1, s. 4–28
- Oinas, F. J. 1979. *Kalevipoeg kütkeis*. Toronto
- Ollila, R. 1932. Kuolemaan liitnyvät tavat ja käsitykset entisajan Sammatissa. — *Kotiseutu*, s. 87–94
- Pajatusi põhjarannikult: *Valimik Emakeele Seltsi korrespondenti-de murdetekste II*. 1957. Tallinn
- Paulaharju, S. 1924. *Syntymä, lapsuus ja kuolema: Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. (Kalevalaseuran Julkaisuja 2.) Porvoo
- Paulson, I. 1966. *Vana eesti rahvausk*. Stockholm
- Päss, E. 1939. Death, burial and life beyond the grave with the Estonian Ingers and the Votes. — *ÕES Aastaraamat 1937, no. 11*. Tartu, pp. 193–259
- Raada, A. 1939. Eesti matusekommete ülevaade. I k. (Seminaritöö Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas)

Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest

- R a a d l a , A. 1940. *Küsimusi matmiskommetest*. (Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne.) Tartu
- R e i m a n , H. 1915. Eestlaste matusekombed. — *Eesti Kultura* IV. Jurjev, lk 123–163
- R i h t e r , Ë. 1979. Nekotorye osobennosti pogrebal'nogo obrjada setu. — *Sovetskaja Ètnografija*, nr 2, s. 116–128
- R i m p i l ä i n e n , O. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa*. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 84.) Helsinki
- R o m b a n d e e v a , Ë. 1980. Pogrebal'nyi obrjad syčvinskih Mansi. — *Semejnaja obrjadnost' narodov Sibiri*. Moskva, s. 232–238
- R o o s , A. *Jumalaga, Kars ja Erzurum: Türgi eestlaste ajalugu*. Tallinn
- R o s e n p l ä n t e r , J. H. 1823. *Ueber Kirchhöfe und Beerdigung der Todten, nebst einem Anhang den Pernauschen Kirchhof betreffend*. Perna
- R u s s w u r m , C. 1861. *Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö*. Reval
- R ä n k , G. 1949. *Die Heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens*. (FFC 137, vol. LVII.) Helsinki
- S a g a r a d z e , M. 1899. Obyčaj i verovanija v Imeretii. — SMO MPK, vyp. 26, s. 1–46
- S a l m i o , L. 1976. Kuolinhetken toimet Länsi-Suomessa. — *Koti-seutu*, s. 24–32
- S a r t o r i , P. 1910. Sitte und Brauch. — *Handbücher zur Volkskunde*. Bd. 5. Leipzig
- S e l i r a n d , J. 1974. *Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand)*. Tallinn
- S i r i j o s - G i r a i t e , D. 1971. Surnukultuse ühiseid jooni eesti, liivi, läti ja leedu rahvaluules ning mütoloogias. Tartu (Kursusetöö Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule kateedris)
- S m i r n o v , V. 1920. Narodnye pohorony i pričitanija v Kostromskom krae. — *Kostromskoe Naučnoe Obsčestvo po izučeniju mestnogo kraja*, vyp. XV. (Vtoroj ètnografičeskij sbornik.) Kostroma, s. 21–126
- S t r o g a l š č i k o v a , Z. 1986. Pogrebal'naja obrjadnost' vepsov. — *Ètnokul'turnye processy v Karelii*. Petrozavodsk, s. 65–85
- S u r h a s k o , J. 1985. *Semejnye obrjady i verovanija karel: Konec XIX–načalo XX v*. Leningrad
- Š e j n ' , P. 1890. Materialy dlja izučenija byta i jazyka russkago naselenija Severo-Zapadnago kraja. T. 51, č. 2. — SORJAS, t. 51, n. 3, s. 1–708

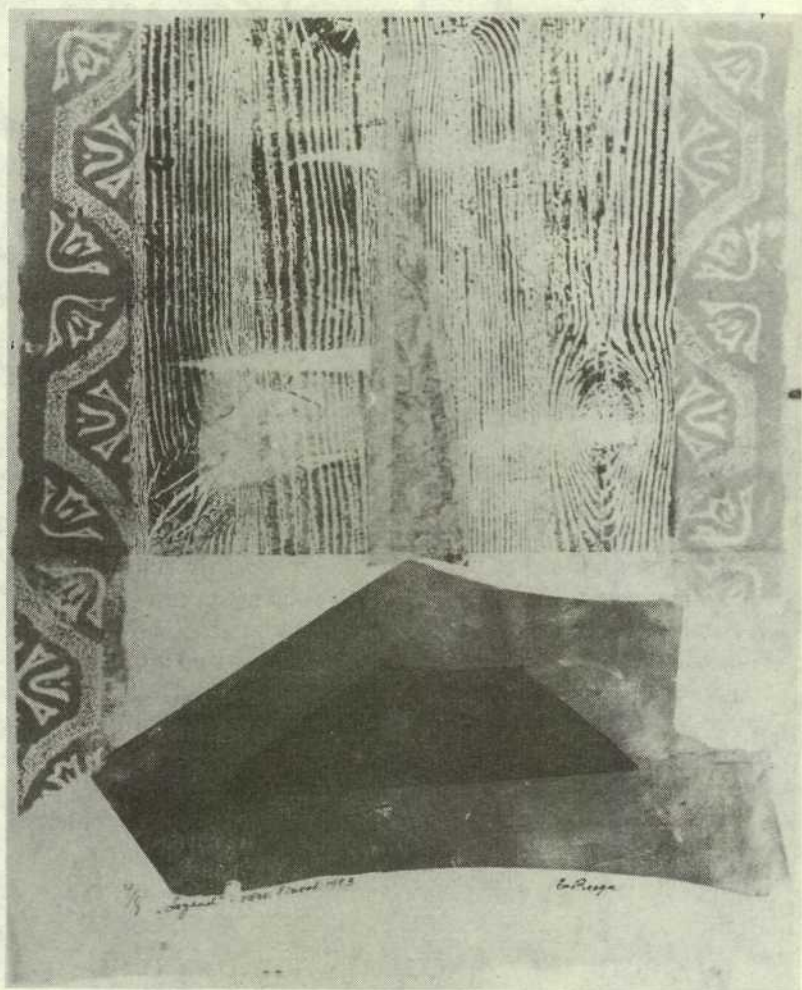

- Z a v o j k o, F. 1914. Verovanija, obrjady i obyčaj velikorossov' Vladimirskoj gubernii. — *Ėtnografičeskoe Obozrenie*, kn. CIII–CIV, n. 3–4, s. 81–178
- Z e l e n i n', D. 1914. *Opisanie rukopisej Učenago Arhiva Imperatorskago Geografičeskago Obščestva*. Vyp. I. Petrograd
- Z e l e n i n', D. 1915. *Opisanie rukopisej Učenago Arhiva Imperatorskago Geografičeskago Obščestva*. Vyp. II. Petrograd
- Z e l e n i n, D. 1927. *Russische (ostslavische) Volkskunde*. Berlin—Leipzig
- T a l v e, 1979. *Suomen Kansankulttuuri: Historiallisia päälinjoja*. Helsinki
- T a m m s a a r e, A. H. 1962.
- T e d r e, Ü. 1973. *Eesti pulmad: Lühiülevaade muistetetest kosja- ja pulmakommetest*. Tallinn
- T e d r e, Ü. 1985. Elutähtpäevadest ja nendega seotud kombed. — *Vanadest Eesti rahvakommetest kaasaegsete tavanditeni*. Tallinn, lk 37–80
- T e r j u k o v, A. 1979. Pogrebal'nyj obrjad pečorskikh komi. — *Polevye issledovanija Instituta Ėtnografii 1977*. s. 80–86
- Č u r s i n', G. 1905. *Narodnye obyčaji i verovanija Kahetii*. (Zapiski Kavkazskogo Otdela Imperatorskago Geografičeskago Obščestva, kn. XXV, vyp. 2.) Tiflis'
- Č u r s i n', G. 1956. *Materialy po Ėtnografii Abhazii*. Suhumi
- U s t i n o v a, M. 1980. *Semejnye obrjady latyšskogo gorodskogo naselenija v XX v. (po materialam gorodov Latgale i Kurzeme)*. Moskva
- V a r j o l a, P. 1971. Hautajaisrokka. — *Suomen Museo*, 78, s. 84–104
- V a r j o l a, P. 1980. Vainajan matkavarusteista. — *Kotiseutu*, n:o 4, s. 118–126
- W a r o n e n, M. 1898. *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. Helsinki
- V d o v i n, I. 1976. Priroda i čelovek v religioznych predstavlenijah čukčej. — *Priroda i čelovek v religioznych predstavlenijah narodov Sibiri i Severa (vtoraja polovina XIX–načalo XX v.)*. Leningrad, s. 217–253
- V e l e c k a j a, N. 1968. O nekotoryh ritual'nyh javlenijah jazyčeskog pogrebal'noj obrjadnosti (K analizu soobščeniya Ibn-Fadlača o pohoronah "Russa"). — *Istorija, kul'tura, fol'klor i Ėtnografija slavjanskikh narodov*. Moskva, s. 192–212
- W e s t e r m a r c k, E. 1991. *Tapojen historiaa: Kuusi akadeemista esitelmää pitänyt Turussa syksyllä 1911*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 545.) Helsinki—Jyväskylä

Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest

- Wiedemann, F. J. 1876. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg
- Vilbaste, G. 1960. Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest. — *Emakeele Seltsi Aastaraamat VI*. Tallinn, lk 121–131
- Viluoja, E. 1971. Surma kujutelmast eesti rahvauskumustes: Kodukäija tõrje. Tartu (Diplomitöö Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule kateedris)
- Winkler, R. 1909. *Der estländische Landkirchensvisitorator David Dubberch und seine Zeit (1584–1603): Ein Beitrag zur estländischen Kirchengeschichte*. Reval
- Virtaranta, 1958. *Vienan kansa muistele*. Porvoo—Helsinki
- Volkova, N. 1978. Ètničeskie processy v Gruzinskoj SSR. — *Ètničeskie i kul'turnobytovyje processy na Kavkaze*. Moskva, s. 3–61
- Volkova, N., G. Džavahišvili 1982. *Bytovaja kul'tura Gruzii XIX–XX vekov: Tradicii i innovacii*. Moskva
- Vuorela, T. 1977. *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo—Helsinki—Juva
- Võime, L. 1974. Eesti asustuse kujunemine Abhaasias (Salme ja Sulevi eesti asundused) XIX saj. 80-ndail aastail. — *Ajaloolaseid töid V*. (ÜTÜ ajalooringi kogumik.) Tartu, lk 108–121
- Võime, L. 1980. *Tee uude ellu: Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX saj. teisest poolest kuni 1929*. Tallinn
- Väisänen, A. O. 1924. Syntymä, lapsuus ja kuolema: Setukaisten tapoja ja uskomuksia. — *Kalevalaseuran Vuosikirja*, 4, s. 193–223
- Vääri, E. 1960. Kaukaasia eestlaste keelest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 425–429

MARIKA MIKKOR (sünd. 1963), lõpetanud 1988. aastal Tartu ülikooli ajaloo erialal. Töötab Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri ja võrdleva etnoloogia osakonna teadurina.

Eduard Rüga. LEGEND
(Segatechnika, 1983)

KEEDUSOOL JA MEIE

Urmas Kokassaar, Mihkel Zilmer

KEEDUSOOLA LÜHITUTVUSTUS

Keemiline valem — NaCl. Värvuseta, kristalne aine, mis on hügrokoopsete omadustega, tihedusega 2161 kg/m^3 . Sulamistemperatuur — 800°C , keemistemperatuur 1490°C . Lahustub hästi vees, kusjuures lahustumine sõltub temperatuurist: temperatuuril 20°C on lahustuvus 36%, vee keemistemperatuuril on lahustuvus 39,4%. NaCl lahustub veel glütseroolis, etanoolis ja metanoolis. Looduses leidub keedusoola nii maakooses, mineraal haliidina kui ka merevees. Keedusool on üldtarbitav maitseaine ja konserveerimisvahend, mida kasutatakse ka keemiatööstuse lähteainena ja meditsiinis. Aastane kogutoodang maailmas on käesoleval ajal ligikaudu $168 \cdot 10^6$ tonni. Edaspidises tekstis kasutatakse keedusoola ja NaCl tähenduses ka üldmõistet *sool*. Sõna *sool* on soome keeleteadlaste arvates kõigis soome-ugri keeltes indoeuroopa laen. Läänemeresoome keeltesse (soome *suola*, karjala *suola*, vadja *sola*, eesti *sool*, liivi *suol*) on see tulnud baltlaste kaudu, s.t lätlaste ja leedulaste eellastelt (läti *sals*, leedu *solymas*). Vanu balti laene on kõigis läänemeresoome keeltes.

KASUTAMISE AJALUGU JA TRADITSIOONID

Soola teadlik ja sihipärane kasutamine algas koos maaharimisega. Taimsete komponentide üha suurem osakaal toidus tingis organismis naatriumivaeguse, mida püüti keedusoola sihipärase tarbimisega vähendada. Siit ka traditsiooniline sõnapaar leib-sool. Teiseks põhjuseks, mis tingis soola kasutamise, oli toidu termiline töötlemine, mis samuti kahandas Na sisaldust (keedu- ja

küpsetusvedelikes on palju naatriumi). Kolmandaks, seoses maa-harimisega muutus elanikkond paiksemaks. Nomaadliku eluviisi kadumine muutis oluliselt ka toitumisharjumusi. Nii näiteks vähe-nes liha kasutamine esmatähtsa toiduainena. Eeltoodud põhjustel seostubki NaCl tarbimine otseselt põllumajanduse arenguga.

Lähis-Idas ja Aafrikas võeti sool kasutusele 9000–7000 aas-tat eKr, Lääne-Euroopa alade elanikud jõudsid selleni tunduvalt hiljem, umbes 4000 aastat eKr. Põhjamaade rahvaste soola-tarbimine algas veelgi hiljem, sest soolalademed ja soolajärvéd puudusid. Nii pärinevad esimesed teated soola valmistamisest merevee aurustamise teel Taani ja Norra aladelt esimesest aasta-tuhandest enne Kristust.

Sõltuvalt kultuurikeskkonnast kasutati soola algselt kui püha ainet, mis sümboliseeris võimu ja kestvust. Vastsündinud lapse huuli hõõruti soolaga, et ta vaimselt ja füüsiliselt hästi areneks. Samas on teada, et soolale omistati ka puhastavat ja desinfitsee-rivat toimet ning et soola on peetud sõpruse ja puhtuse sümboli-ks. Hiljem lisandusid tänapäeval tuntud kasutusala-d — sool kui maitse- ja säilitusaine. Soola kasutatigi algselt balsameerimiseks ja mumifitseerimiseks, alles hiljem hakati toiduaineid soolatult säilitama. NaCl-l kui levinud keemilisel ühendil oli palju kõrval-kasutusalasid. Ajaloolise lähenemise taustsüsteemis tuleb märki-da soola kui ravimit ja maksevahendit. Meile kõigile teadaolev mõiste *palk* tuleneb algselt ladinakeelsest soola nimetusest (*sal* — sool, *salarium* — palk). Põhjus on lihtne — nimelt maksti Roo-ma leegionäridele osa tasust soolas (soolakakud). Hiljem asendus naturaaltasu nn soolarahaga ja sellest ongi tänapäeva kandunud palga ja palgamaksmise mõisted. Soolaraha oli ajalooliselt kasu-tusel ka Tiibetis ja Aafrikas.

Inimese soolavajadust on rikastumiseks ära kasutanud ka riigi-valitsejad. Juba antiikajal kehtis Egiptuses soolamaks ja soola müük oli riigi monopol. Prantsusmaal säilis selline maks riigi-kassa täitmise eesmärgil aastani 1789. Samuti kehtis absolutismi-aegsel Prantsusmaal soolaaktsiis ehk gabell, mis oli seotud kohus-tusega osta soolamagasinist kindlaksmääratud hulk soola kehtiva hinna eest. Vahel aga pingutati maksustamisega üle. Näiteid pole vaja kaugelt otsida. 1646. aastal kehtestas bojaar B. Morozovi va-litsus Venemaal soolamaksu. Aasta möödudes asendati see veel

suuremate maksudega. Seetõttu puhkeski Moskvas 1648. aastal nn "soolamäss". Ülestõus algas 11. juunil ja selle käigus tapeiti mitu võimukandjat ning bojaar Morozov kõrvaldati võimult. Soola massilise ja liigkasutamiseni läks selle tarvitamise algusest veel kaua aega, sest hinna poolest oli see keemiline ühend kauges minevikus kättesaadav vaid vähestele valitutele. Näiteks XVI sajandi alguses oli hansalinnas Lüübekis sool kaks korda kallim kui leivavili.

Sool-leib on paljudel rahvastel (slaavlastel) toidu sümboliks. Soolaleival käimine on rahvusvaheliselt tuntud tava, mille eesmärgiks on soov, et uues kodus ei tuleks toidupuudust. Eestis on toidu sümboliks leib, soola on peetud kaitsevahendiks. Siit ka tava anda sünnitanule soolaga leiba, samuti kuulusid need katsikuandide hulka.

SOOLA TOOTMINE JA KAUBANDUS

Esimesed katsed soola toota tehti tõenäoliselt esiajaloolistel aegadel, kui NaCl saamiseks aurutati kõrge soolasisaldusega vett looduslikes tingimustes. Ajal umbes 100 a eKr oli tehnoloogia veidi edasiarenenum. Nimelt kasutati aurustitena lahtisi keedukoldeid. Vanasti saadi soola nii soolajärvede kui ka merevee aurustamisel, kasutati ka soolakaevandusi. Aurustamise meetodil saadud mereveesoola mõru maitse kaotamiseks uhuti sellest vihmaveega magneesium välja. Kaubaks muutus sool umbes 3000 aastat eKr ja see toimus Egiptuses. Tänu rikkalikele kättesaadavatele varudele hakkas soolaeksport kiiresti arenema. Nii on teateid Amoni soola väljaveost Egiptusest Pärsiasse juba ajal 2600 aastat eKr. Kesk-Euroopas alustati soolakaevandamisega aastatel 2000–1500 eKr, intensiivne tootmine tolelaegsete arusaamade järgi algas 800 kuni 400 aastat eKr.

Soolast ja sellega seotud kaubandusest on nime saanud paljud kohad. Antiikajal olid tuntumad soolakauplejad roomlased. Näiteks Ostia linnast Tiberi suudmealal, mis oli tähtis kaubanduskeskus, viis Soolatee ehk Via Salaria sabiinide maale Kesk-Itaaliasse, itali hõimu asualadele. Roomas oli Soolavärv ehk Porta Salaria. Võib kindlalt väita, et kaubanduse koidikul oli soolal oluline roll

nii peamiste kaubateede kujunemises, tähtsa müügiartikli, vahe-
tuskauba ja maksevahendina.

SOOLA KOOSTISELEMENTIDE BIOLOOGILINE ROLL MEIE ORGANISMIS

Naatrium ja kloor, mis meie organismis esinevadioonidena, on tüüpilised rakuvälised bioelemendid, see tähendab, et neid leidub rohkem rakkudevahelises vedelikus — vereplasmas, lümfis, liikvoris, sünoviaalvedelikus jne.

Naatriumi keskmine sisaldus litosfääris on 2,3–2,5%, mul-
las umbes 0,6%, ookeani- ja merevees ligikaudu 1% ja inimeses
0,10–0,15%. 70 kg kaaluvas inimeses on naatriumi keskmiselt
100 g. Inimorganismis leiduv naatrium jaotub üldjoontes järg-
miselt: umbes 50% asub rakuvälistes vedelikes, ligikaudu 40%
luudes ja kõhredes ning kõigest 10% rakkudes. Siit on ilmne, et
naatriumioonid jaotuvad ebavõrdselt raku sise- ja väliskeskonna
vahel. Väljaspool raku (arvestuse aluseks on nn keskmine rakk)
on Na^+ 15–20 korda rohkem kui raku sisekeskkonnas. Raku
elutegevuseks pumbatakse temast pidevalt naatriumioone välja
ja viiakse kaaliumioone raku. See protsess toimub vastu kon-
sentratsioonigradiendi ja nõuab energiat. Naatriumist rääkides
ei saa me tähelepanuta jätta kaaliumi. Need keemilised elemen-
did moodustavad elusorganismides lahutamatu paari. Mõõtmel
väiksemad kaaliumioonid läbivad hõlpsamini rakumembraane ja
nende sisaldus rakus ületab 30–35, mõnedel andmetel isegi 50 kor-
da vastava näitaja rakuvälises keskkonnas. Selline naatriumi ja
kaaliumi ebavõrdne jaotumine on aluseks rakkude normaalsele
talitlusele (näiteks närviimpulsi levikule jne) ja selle eest vastutab
kindel süsteem, mida nimetatakse Na-pumbaks. See paikneb raku
plasmamembraanis. Pump kindlustab ATP energia kasutamise
naatriumioonide pideva väljutamise rakust ning kaaliumioonide
sisestamise raku. Sellega luuakse rakus vajalik naatriumi ja
kaaliumi suhe (näiteks närviimpulsi levikuks).

Nüüd veidi konkreetsemalt naatriumi ülesannetest biosüs-
teemides. Naatrium on organismis **peamine veerežiimi regulee-
rija/säilitaja**. Seoses sellega kontrollivad Na ioonid ka osmootset
rõhku nii rakkudes kui ka väljaspool neid. Just Na^+ säilimisest or-

ganismis või selle väljutamisest sõltub veebilanss. Seda on lihtne mõista, kui arvestada, et üks naatriumioon suudab siduda kaudselt umbes 400 molekuli vett. Na^+ liikumine raku või kaotus organismist viib rakuvälise vedeliku mahu vähenemisele, mõjutades vereringet, neerude ja närvisüsteemi talitlust. Meie rakkudes on täpsel veerežiimi regulatsioonil eriline tähtsus, sest inimorganismi rakkudel kestad puuduvad ja vee kaotusest/kogunemisest tingitud tsütoplasma ruumala muutused purustaksid kergesti plasmamembraani. Sellega pole aga naatriumi bioroll kaugeltki ammen-datud. Koos kaaliumiga osaleb naatrium ka plasmamembraanil **elektriimpulsside tekkes ja edasikandes**. Plasmamembraani välispind on puhkeolekus rakul positiivse, sisepind negatiivse laenguga. Sellist potentsiaalide vahet loetakse puhkepotentsiaaliks. Pinnalaengu kujunemises osalevad peamiselt rakusisesed orgaanilised anioonid ja kaaliumioonid, rakuväliselt aga naatrium- ja kloriidioonid. Loomulikult toimub anorgaaniliste ionide pidev liikumine läbi membraani. Membraani elektrilisest polarisatsioonist ja selle muutusest oleneb membraani läbilaskvus; seal paiknevate ensüümide aktiivsus; ja kõige olulisem — võime tekitada, vastu võtta ja juhtida erutust. Viimane on eriti iseloomulik närvi- ja lihaskoe rakkudele.

Huvitava nüansina lisaksime, et on hüpoteese, milles Na^+ -ga seostatakse oluline roll lühiajalise mälu kujunemises. Unustada ei tohi **naatriumioonide osalemist transportprotsessides**. Näiteks vee imendumine soolestikust on otseses seoses naatrium- ja kloriidioonide liikumisega. Osmootselt aktiivsete Na^+ ja Cl^- omas-tamisel sooleepiteeli rakkude poolt liigub koos nendega ka vesi. Lisaks sellele koostranspordile (Na^+ ja vesi) on naatriumioonid tegevad ka teatud orgaaniliste molekulide (glükoos, aminohap-ped) kaasamises raku. Sellist orgaaniliste molekulide transporti raku nimetatakse kotranspordiks ehk sümpordiks ja see vajab energiat.

Nüüd lühidalt kloriidioonidest. Kloori sisaldus litosfääris on ligikaudu 0,013%, merevees ligikaudu 1,8% ja inimeses on seda elementi umbes 0,16%. 70 kg raskuses inimeses on kloori (iooni-dena ja sooladena) keskmiselt 95 g. Kloriidioone on väljaspool rakke umbes 50 korda rohkem kui rakkude sees ja nad läbivad plasmamembraani suhteliselt vabalt. Erinevalt positiivselt lae-

tud naatriumioonist, kannab kloriidioon negatiivset laengut, s.t ta on anioon, ja tasakaalustab sellega katioonide laenguid, luues teatava elektroneutraalsuse. Cl^- -del on organismis samuti hulk ülesandeid: nad osalevad organismi vee ja soolade ainevahetuses, happelis-aluselise tasakaalu stabiliseerimises, ehkki ei kuulu puhversüsteemi, samuti erinevate ainete ja ionide membraantranspordis, membraanide pinnalaengu tekkes ning on hädavajalikud mao soolhappe sünteesiks jne.

Erinevate biovedelike naatrium- ja kloriidioonide sisaldus on esitatud tabelis.

Biovedelik	$[\text{Na}^+]$ mekv/l	$[\text{Cl}^-]$ mekv/l
Vereplasma	136–145	96–106
Sülg	20–40	117
Pisarad	142	155
Higi	<85	<85
Maomahl näärmest	0	162
Mao sisaldis	20–60	145
Sapp sapipõiest	130	40–90
Sünoviaalvedelik	142	117

T a b e l 1. Na^+ ja Cl^- sisaldus rakuvälistes biovedelikes.

NB! Kõik tabelis esitatud väärtused võivad teatud piirides varieeruda. Iga näitaja korral on antud keskmine väärtus.

Naatriumioonide kaotus kehast uriiniga ilmneb neerupuudulikkuse (isotooniline mahu suurenemine) ja neerupealiste koore alatalitluse korral (aldosterooni vaegus), samuti kõhulahtisuse, põletushaavade, intensiivse higistamise, kestva veepuuduse ja nälgimise korral. Viimased põhjustavad hüpertoonilist mahu vähenemist. Vastupidine nähe, Na^+ osakaalu tõus organismis ja Na^+ sisalduse vähenemine uriinis, avaldub kudede veetustamis- ja ülemäärase aldosterooni olemasolul.

Naatriumioonide sisalduse peamine regulatsioon toimubki neerupealiste koore hormooni — mineralokortikoid aldosterooni abil. Aldosteroon stimuleerib naatriumioonide aktiivset transporti läbi membraani. Neerudes soodustab see hormoon Na^+ tagasi

imendumist, sama toime avaldub ka higi-; sülje- ja soolenäärmetes. Higi on NaCl sisaldus alati väiksem kui vereplasmas. Higiistamisega kaasneval termoregulatsioonil suureneb aldosterooni eritus ja see viib säästvale naatriumkloriidi eritusele. Hormooni sünteesi soodustavad vähemalt järgmised tingimused: 1) soola vähesus toidus või suurenenud kadu higiga, 2) rikkalik kaaliumi sissevool, 3) vere plasmamahu vähenemine, mis on tingitud vedeliku nappusest või verekaotusest. Teise hormoonina kontrollib naatriumi- ja veesisaldust meie organismis hüpopfüüsi antidiureetiline hormoon ehk ADH. ADH mõjub neerudele ja tema toimel vee eritumine organismist väheneb, samuti tõstab see hormoon vererõhku. ADH erituse käivitajaks on osmoretseptorite erutus, mis toimub esmajoones naatriumioonide toimel.

Kloriidioonide kujunemise liig organismis on seotud neerupuudulikkuse, organismi veetustamise ja soolaga liialdamisega. Cl-taseme langus ilmneb soole- ja maosisu aktiivsel väljutamisel, nt kroonilise kõhulahtisuse ja oksendamise korral. Na⁺ ja Cl⁻ ainevahetus pole organismi seisukohalt alati ekvivalentne, see tähendab, sissetulev hulk ei võrdu väljutatavaga. Soolavabal dieedil olevate inimeste uriin sisaldab neid ioone esimestel päevadel, hiljem leidub neid ioone uriinis minimaalselt, sest organism on üle läinud säästurežiimile.

Enamik organismis olevatest naatriumi- ja kloriidioonidest eritatakse uriiniga, teatav hulk higina ja vaid vähene osa rooja koostises.

MILLINE ON MEIE SOOLAVAJADUS?

Täiskasvanud inimese ööpäevase bioloogilise naatriumkloriidi vajaduse kohta esitatakse küllaltki erinevaid andmeid. Kõigepealt tuleb vahet teha, kas juttu on keedusoola- või naatriumivajadusest. Olgu siinkohal toodud mõned näited. Raamatus *Ravimid ja toit* väidetakse, et NaCl soovitatav päevane kogus on 2 g, täiskasvanule piisab täielikult 5 grammist ja suuremat hulka kui 10 grammi tuleb vältida (Otter 1992). Ometi väidab ukraina toitumisspetsialist Smoljar oma raamatus *Ratsionaalne toitumine* (1991), et keskmine NaCl päevanorm on 10 grammi. USA toitumisteadlased on täiskasvanule soovitanud ööpäevaseks normiks 2,8–8,4 g NaCl. Meneely ja Battarbee töös leitakse, et 70 kg kaaluvale

inimesele piisab ööpäevas 3 grammist keedusoolast, juhul kui vedelikutarbimine on samal ajal ligikaudu 3 liitrit. Ülemaailmse Tervishoiuorganisatsiooni ettekandes 1979. aastal seatakse soolatarbe piiriks täiskasvanule 6 grammi, edaspidise soovitusena vähendada seda poole võrra.

Ööpäevaselt tarvitava Na koguseks pakutakse erinevatel andmetel 1,1–4 g.

Soolatarbimine sõltub paljuski rahvuslikest toitumis- ja kultuuritraditsioonidest. Tänapäevalgi ei kasuta soola Amazonase xingu ja yanomami hõimude indiaanlased ning mõned hõimud Uus-Guineas ja Keenias. Veel üsna hiljuti ei tundnud soola ka Panama indiaanlased, Gröönimaa eskimod ja Austraalia pärismaalased. Teise vastandliku äärmuse soola tarbimises moodustavad jaapanlased. Meie maitse jaoks tulisoolane sojakaste on neil lausa rahvustoit ja selle pidev tarbimine tõstab paljudel ööpäevas saadava soolakoguse 20 kuni 25 grammini. Keskmise jaapanlase neerud peavad elu jooksul eritama üle poole tonni soola. Eri maade elanike keskmine toiduga saadav NaCl kogus on toodud tabelis 2, refereeritud Pietineni (1982) järgi.

Eestlaste soolatarbimine on traditsiooniliselt küllaltki suur ja me kasutame soola rohkem kui tervisele kasulik. Keskmiselt saavad eesti mehed ööpäevas kuni 15 grammi soola, vahel isegi enam, naistel on vastav näitaja veidi väiksem. Erinevus tuleneb sellest, et naised söövad koguselt vähem ja tarbivad suhteliselt rohkem taimseid toiduaineid, mis on kaaliumirikkamad. Kaalium aga kaitseb organismi ülemäärase Na⁺ eest, soodustades viimase ja liigse vee eritumist.

Meie igapäevasest soolakasutusest on suur osa varjatud iseloomuga. Nii saame piisavalt valmiskujul naatriumkloriidi tarvitavatest toiduainetest (pagaritooted, juust, vorst, margariin jne) ja toiduvalmistamiseks kasutatavatest poolfabrikaatidest (teatud liha- ja kalatooted). Sellele kogusele lisandub veel toiduvalmistamisel ja söömisel lisatav sool. Tavaliselt pärineb ca 60% toidule lisatud soolast toiduainetetööstusest ja ülejäänud lisab tarbija. Olgu siinkohal toodud meie põhjanaabrite soomlaste soolatarbe struktuur. Andmed väljendatakse protsentides ja need on järgmised: piimatooted — 9, pagaritooted — 22, rasvained — 7, lihatoo-

Maa	g NaCl ööpäevas
Soome	10,3–14,3
Rootsi	5,8–11,0
Belgia	8,6–11,7
Suurbritannia	10,6–12,8
Taani	9,8
Saksamaa	8,8–13,1
USA	6,0–10,5
Kanada	6,4–9,9
Jaapan	11–27
Korea	15–19
Iraan	8,2–10,9
India	6–15
Uus-Meremaa	8,2–10,1
Uus-Ginea	0,4–1,8
Austraalia	8,3–12
Polüneesia	2–6,7
Saalomoni saared	0,6–1,8
Bahama	15–30
Amazonas, yanomamo hõim	alla 0,6
Keenia, samburu hõim	5–8

T a b e l 2.

ted — 14, kalatooted — 8, kodune toiduvalmistamine — 30 ja einestamine väljaspool kodu — 10.

Keedusoolapuudust ei tarvitse tasakaalustatud segatoitu tarbimisel inimestel karta. See võib probleemiks kujuneda absoluutse taimtoitluse harrastajatele, sest taimedes on vähe naatriumi ja rohkesti kaaliumi. Samuti võib Na^+ ja Cl^- puudus tekkida organismi haigusliku seisundi korral, näiteks pärast suuremat vedelikukaotust (higistamine), kestvat oksendamist ja kõhulahtisust.

MIKS ON LIIGNE SOOL MEILE KAHJULIK?

Juba ligikaudu 2300 aastat eKr tõestasid hiina arstid, et sool kiirendab südametegevust, tõstab vererõhku ja soodustab ajurabanduse teket. Aastal 1700 väitis kuulus Uppsala loodusteadlane (erilalt arst) Karl von Linné, et sool teeb keha kangeks ja suurendab

kaalu. 1853. aastal väitis C. Lehman, et soola lisamine inimese toidule on tarbetu. Oma järelduse tegemisel lähtus ta loomade toitumisfüsioloogiast, kes saavad edukalt hakkama ilma toiduvälise naatriumkloriidita. Liigse naatriumkloriidi ja hüpertoonia seost taaskirjeldati 1904. aastal Ambard'i ja Beujard'i töös. Selle sajandi kuuekümnendatel aastatel tõestati, et populatsioonides, mis tarbivad rohkesti soola (näiteks jaapanlased) on ka hüpertoonia levinum. Seevastu minimaalse NaCl tarbega asurkondades (eskimod) esineb kõrgvererõhu all kannatavaid isikuid vähem. Jaapanis, kus kasutatakse ohtralt soola, ongi peamiseks surmapõhjuseks insult. Tänapäeval on tõestatud seos (kuigi mitte selgelt otsene) soola liigtarbimise ja kõrgeenenud vererõhu vahel.

Esitame siin ühe enamlevinud arusaama. Na-ioonide liig häirib Na-pumba tööd. See võib põhjustada Na⁺ kuhjumist rakkudesse. Liigne naatrium viib omakorda kaltsiumioonide kõrgeenenud sisaldusele. Viimased aga on lihasrakkude kontraktsiooni aktivaatoriteks. Nii tagataksegi veresoonte seinu vooderdavate silelihasrakkude kokkutõmme, soonte valendik aheneb ja vererõhk tõuseb. Selles mitmetasandilises protsessis osalevad erinevad regulaatorid, mis osal inimestest on pärilikult olemas, teistel aga puuduvad. See ongi põhjuseks, miks liigne soola tarbimine ei põhjusta vererõhu tõusu kõikidel inimestel. Siin avaldubki ilmekalt soola mõju ökogeneetiline iseloom. Selgitagem seda täpsemalt. Inimpopulatsioonid on väga suure päriliku muutlikkusega ja need tingimused, mis on ühtede jaoks normaalsed, on teistele neutraalsed ning kolmandatele hoopis halvad. Tingimuste all mõistetakse siin keskkonda kõige üldisemas tähenduses, meie näite korral on selleks toit ja selle NaCl sisaldus. Keskkonna kahjulikkuse/kasulikkuse esimesel tasandil määrab iga konkreetse indiviidi genotüüp, mis inimpopulatsioonides on kordumatu (erandiks on monosügootsed mitmikud). Selle, kas toime tegelikkuses realiseerub või mitte, määrab aga iga indiviidi konkreetne biokeemiline sisekeskkond (molekulaarsel tasandil) kokkupuutes vastavate väliskeskkonna teguritega. Geneetiline tundlikkus seostubki enam-vähem tervete inimeste biokeemilis-füsioloogiliste vastureaktsioonide eripäraga spetsiifilistele keskkonnamõjuritele. Võttes arvesse päriliku muutlikkuse faktori, saame teha teatud üldised järeldused:

- 1) kahjulike tegurite mõjul (pidevalt liigne NaCl toidus) kahjus-

tub ja haigestub (hüpertoonia) ainult teatav osa populatsioonist, kellel on vastav pärilik eelsoodumus; 2) muutuvates tingimustes (soolavaene või soolane toit) ei ole ideaalset genotüüpi, mis kindlustab alati bioloogilise edukuse; 3) ka kõikidele indiviididele ühetaoliselt sobiv keskkond puudub ehk teisisõnu ühetaoliselt tervislikult normeeritud soolatarbimine võib osadel isikutel samuti tervisehäireid tekitada. Need järeldused selgitavad ka teatud vasturääkivusi liigse NaCl ja hüpertoonia vahelise seose tõestamises. Rõhutagem siinjuures veelkord, et liigne keedusool pole loomulikult kõrgvererõhutõve ainus põhjustaja.

1976. aastal ilmunud töös jaotas Freis inimpopulatsioonid lähtuvalt naatriumkloriidi kasutamisest järgmistesse rühmadesse: I — kuni 0,6 g ööpäevas. Siia kuulusid yanomami indiaanlased, kelle toidust põhiosa moodustavad taimed. Neil vananedes vererõhk peaaegu ei muutu ja hüpertoonia on üliharv. II — 0,6–4 g ööpäevas. Uuritavatest kuulusid sellesse rühma masaid Tansaanias ja Keenia mõned nomaadihõimud. Vananedes neil vererõhk ei tõuse, üksikuid hüpertoonikuid siiski esineb. III — 4–20 g ööpäevas. Siia kuulub enamik inimpopulatsioone. Hüpertoonia sagedus populatsiooniti 15% ringis. IV — rohkem kui 20 g ööpäevas. Teatud piirkondade elanikud Põhja-Jaapanis. Neil on hüpertoonia sagedus kuni 30% populatsioonist.

Loomulikult on üleliigsel naatriumil meie organismis veel teisi võimalusi häirete tekitamiseks. Veeainevahetuses osalejana seob liigne naatrium meis ohtralt vett. Seetõttu on soolavaene dieet näidustatud tursetega neeruhaiguste, südamepuudulikkuse, rasedustoksikoosi ja muude haiguste korral. Ööpäevas suudavad meie neerud toime tulla umbes 30 g keedusoola eritamisega, suurem kogus muutub tervisele juba üliohtlikuks. Vaatamata soolase maitse tundmisele (vastavad retseptorid paiknevad keele esi- ja külgosadel) ei suuda me registreerida ööpäevaselt tarbitud soolakogust. Muide, ainult kloriidioonid annavadki koos naatriumioonidega kõige soolasema maitseaistingu. Teistel naatriumisooladel, näiteks fosfaadil, nitraadil, sulfaadil ja karbonaadil, selline toime puudub. Põhjuseks on see, et mõõtmetelt väiksed kloriidioonid, mis tungivad keele maitssibulate retseptorrakkudesse, vähendavad nende positiivset laengut. Selle kompenseerimiseks

toimub väliskeskonnast piiratult Na^+ omastamine, mida tajutaksegi soolase maitsena.

SOOL KUI RAVIM

Meditsiinis on soola ravimina kasutatud selle tarvitamise algusest peale. Juba 2000 aastat tagasi leidsid rooma arstid, et kaks tähtsamat asja inimkehale on päike ja sool. Ka tõbede hulk, mida soolaravi pidi leevendama, on ajaloolises tagasivaates läbi aegade aukartust äratavalt mitmekesine. Nii kasutati soola lahtistina ja sünnitusabivahendina; raskemeelsuse, ninaverejooksude, mädaste kurgupõletike ja hambavalu raviks; maokatarri, muljumiste ja isegi luumurdude arstimiseks ning oksendamise esilekutsumiseks. Igapäevane soola tarbimine pidi takistama hammaste lagunemist. Ammutuntud on ka NaCl liigkoguste kehatemperatuuri tõstev toime, mida kasutati palaviku esilekutsumiseks ja sellega seoses haiguse simuleerimiseks. Tänu soolaravile tekkis ka selline mõiste nagu soolapuhuja. See oli kasutusel rahvaarsti kohta, kes parandas haigusi nõiasõnu soolale peale lugedes.

Kaasaegne meditsiin ei ole naatriumkloriidi samuti hüljanud. Veenisiseseelt manustatav 0,9%-line naatriumkloriidi isotooniline lahus on kasutusel organismi suurte vedelikukaotuste korral, mille puhul seda viiakse veeni. Loomulikult on sellise lahuse toime lühiaegne ja sellele peab järgnema kas vere, vereplasma või plasmaasendaja ülekanne. 0,9%-line naatriumkloriidi lahus on kasutusel eeskätt veetustunud (suur vedelikukaotus) organismi hüdratatsiooniks. Isotoonilisel lahusel puudub kudesid ärritav toime ja seetõttu kasutatakse seda ka lahustiks paljudele ravipreparaatidele. Samuti leiab isotooniline lahus ka rakendamist haavade ja limaskestade loputamiseks. Naatriumkloriidi lahused (3-, 5- ja 10%-line) on kasutusel kompressidena ja mähistena mädaste haavade ravil. Hüpertoonilised lahused tõmbavad osmoosi tagajärjel vedeliku koos mädaga haavast välja, lisaks on neil osaliselt ka bakteritsiidne toime. 5%-list NaCl lahust tarvitatakse klistiiri tegemiseks. Sama kontsentratsiooniga lahus on vastuabinõuks ka hõbenitraadimürgituse korral. Nimelt moodustub NaCl ja AgNO_3 vahelise reaktsiooni tulemusena lahustumatu hõbekloriid. Väike kogus lahust (10–20 ml) viiakse veeni sisemiste verejooksude sul-

gemiseks, näiteks maos, soolestikus ja kopsudes. Ja soolavannidel nagu mereveelgi on organismile üldtoniseeriv toime.

SOOL KONSERVANDINA

lissetest aegadest on inimkond tundnud soolamist — toiduainete säilitamist keedusoola abil. Algselt soolati peamiselt kala, lihal oli soolakaubana teisejärguline roll. Soolata võib kuivalt või soolveega, kuid mõlemal juhul peab naatriumkloriidi olema sellises koguses, et see takistaks bakterite elutegevust. Kontsentreeritud soolalahuse osmootne rõhk on ligikaudu 400 atmosfääri ja selle toimel tõmmataksegi rakkudest vesi välja. Tulemuseks on niinimetatud füsioloogiliselt kuiv keskkond, kus enamik mikroorganisme areneda ei saa. Erandiks on siin osmotolerantsed ja halofiilsed mikroorganismid. Halofiilid kasvavad ja arenevad normaalselt ka 20%-lise ja kõrgema kontsentratsiooniga soolalahustes. Nende kasv ja paljunemine peatub, kui soolasisaldus keskkonnas langeb 10–13%-ni. Näited mikroorganismide soolaterantsuse kohta on toodud tabelis 3.

Mikroorganism	NaCl kontsentratsioon %
Bakterid	
1. <i>Streptococcus lactis</i>	2–5
2. <i>Escherichia coli</i>	6–8
3. <i>Clostridium botulinum</i>	5–10
4. <i>Sarcina flava</i>	8–10
Pärmid	
1. <i>Candida mycoderma</i>	10
2. <i>Torula rosei</i>	20
Mikroseened	
1. <i>Botrytis cinerea</i>	12
2. <i>Aspergillus niger</i>	17
3. <i>Penicillium glaucum</i>	20
4. <i>Oospora Nikitinskii</i>	küllastunud lahus

Tabel 3.

Kahjuks kaotavad soolatud toiduained palju neis sisalduvat vedelikku koos selles lahustunud ühenditega. Selle vähendamiseks

soovitatakse kuivsoolamine asendada märgsoolamisega, see tähendab, et säilitatavad ained valatakse soolveega üle.

KUIDAS MUUTA OMA SOOLATARBIMIST?

Esmalt tuleb lähtuda vajadusest. Kui organismil pole probleeme südame töö, kõrgenenud vererõhu ning vee ja mineraalsoolade ainevahetusega, siis on kõik korras. Häirete ilmnemisel nendes valdkondades, tuleb soola, s.t eeskätt Na^+ kasutamist piirata. Liigne soolatarbimine on tervisele samasugune riskitegur nagu ülemäärane suhkur ja ülemäärane rasv. Piiramiseks on üldiselt kaks võimalust.

Esiteks soolatarbe teadlik vähendamine toitumisel. Nii on paljudes riikides elanikkonnale kõrgenenud vererõhu vältimise profülaktikaks kasutusel järgmised soovitused.

1. Toiduvalmistamisel kasuta poolt esialgu kavatsatud (retseptides antud) NaCl kogusest. Kompenseeri sool muude maitseainetega, eeskätt maitsetaimedega. Lisa toidule algselt kõik muud maitseained ja alles viimasel järjekorras sool.
2. Ära kasuta soolaseid vürtsikastmeid, maitsestatud soolasegusid ja puljongikubikuid, neis on rohkesti soola.
3. Kontrolli ja piira soolatud toiduainete tarbimist, näiteks soolaliha, -kala, -seened jms.
4. Lauas üldjuhul ära toidule soola lisa. Kui siiski kasutad soola, lisa see söömise ajal. Toidu peal olevad NaCl kristallid on tugevama maitsega kui lahustunud sool. Nii saad hulga väiksema soolakogusega samaväärse maitseainetega.
5. Asenda keedusool mineraalsoolade seguga ($\text{NaCl} + \text{MgSO}_4 + \text{KCl}$). Selline segu maitseb vähem soolaselt ja seda ei tohiks liigselt tarbida, sest vastasel juhul on tulemus naatriumi seisukohast sama.
6. Harjuta ennast ja lapsi magedama toiduga. Arvesta, et maitsemisemeel kohaneb üpris kiiresti.
7. Suurenda taimsete komponentide osa toidus. Neis pole soola ja nad soodustavad liigse naatriumi eritamist.
8. Võimaluse korral tutvu pakendatud toiduainete ostmisel nende soolasisaldusega, sama kehtib ka mineraalvee kohta.

Teiseks variandiks on vastavate ravipreparaatide kasutamine, mis tõrjuvad organismist liigse naatriumi välja või on kasutusel soola asendajatena. Sellised ravimid peaksid ka korrastama organismi mineraalainevahetust, sest nad sisaldavad optimaalses vahekorras enamikku vajaminevatest elementidest. Ometi peitub

Keedusool ja meie

igasuguste ravimite kasutamises alati teatud risk ja nii on ohutum enda soolatarbimist reguleerida ennekõike ikkagi toitumisharjumusi korrigeerides.

Kirjandus

- Emsley, J. 1991. *The Elements*. Oxford: Clarendon Press
- International Dictionary of Medicine and Biology*. 1986. In three volumes, A Wiley Medical Publications
- Maškovski 1986 = Машковский М. Д. *Лекарственные средства*. Москва: Медицина
- Murray, Granner, Mayes, Rodwell 1993 = Марри Р., Греннер Д., Мейес П., Родуелл В. *Биохимия человека*. Москва: Мир
- Otter, M. 1992. *Ravimid ja toit*. Tartu
- Pietinen, P. 1982. Studies on estimating sodium intake and sodium content of the finnish diet: Academic dissertation. Helsinki
- Pietinen, P. 1992. Ruokasuola on turha tuttu. — *Tiede 2000*, nr. 2, s. 13–16
- Smoljar 1991 = Смоляр В. И. *Рациональное питание*. Киев: Наукова думка
- Suomen kielen etymologinen sanakirja, IV*. 1969. Helsinki
- Viiikmaa, M. 1992. Geenid ja keskkond: Inimese ökogeneetika. — *Eesti Loodus*, nr 9/10, lk 510–513; nr 11, lk 565–567
- White, Handler, Smith, Hill, Lehman 1981 = Уайт А., Хендлер Ф., Смит Э., Хилл Р., Леман И. *Основы биохимии*. Москва: Мир

URMAS KOKASSAAR (sünd. 1963) on Tartu Ülikooli lõpetanud bioloogina 1986. aastal. Kitsam eriala — biokeemia. Praegu on Tartu Ülikooli molekulaar- ja rakubioloogia instituudi evolutsioonilise bioloogia õppetooli lektor ja Hugo Treffneri Gümnaasiumi bioloogia süvaklassi õpetaja.

MIHKEL ZILMER (sünd. 1948) õppis Tartu Ülikoolis bioloogiat aastatel 1966–1971, aastast 1976 bioloogiakandidaat (biokeemia erialal), 1992. aastast meditsiinidoktor. Alates 1992. aastast professor, üldise biokeemia õppetooli juhataja.

Urmas Kokassar ja Mihkel Zilmer on varem *Akadeemias* avaldanud arvustuse Harald Nielsen'i raamatule *Mürktaimed* (1990, nr 12, lk 2646–2648).

TURU TASAKAAL JA TASAKAALUTUS

Jean-Pascal Benassy

Tõlkinud Alari Purju

SISSEJUHATUS

Probleemi olemus

Juba üle 40 aasta on majandusteadust lõhestanud kaks vastandliku käsitlust turumajanduse toimimisest. Üks neist, mida esindavad üldise tasakaalu mudelid, on seotud peamiselt tootmistegurite vahekorraga (eeldades, et need on täielikult ära kasutatud ning järelikult "napid") ja relatiivsete hindade määramisega. Teine, mida esindavad Keynesi traditsiooni järgivad makroökonomilised mudelid, tegeleb peamiselt tootmisressursside kasutamise agregeeritud taseme kindlakstegemisega (eriti tööhõivega) ning hindade määramisega. Arvukatele lepitamiskatsetele vaatamata saab üha selgemaks, et need kaks esitusviisi vastavad kahele täiesti erineva struktuuriga majandusmodelite klassile.

Market Equilibrium and Disequilibrium. — Jean-Pascal Benassy. *The Economics of Market Disequilibrium*. 1982. New York, London, Paris, San Diego, San Francisco, São Paulo, Sydney, Tokyo, Toronto: Academic Press. Introduction. Part I, Chapter 1, pp. 1–16.

©1982 by Academic Press, Inc.

Turutasakaalu majandus

Juba Adam Smithist alates on klassikalises ning hiljem neoklassikalises majandusteoorias domineerinud lähenemine, mida me kutsume **turutasakaalumajanduseks** ehk lühemalt **tasakaalumajanduseks**. Sellesse kategooriasse kuuluvate mudelite peamised ühisjooned on järgmised:

1) kõigil vaadeldavatel turgudel esineb nõudluse ning pakkumise tasakaal; 2) tasakaal saavutatakse peamiselt hindade kohanemisega; 3) majandusagendid reageerivad ainult hinnasignaalidele.

Loetletud tunnused on iseloomulikud suurele hulga mudelitele, alates Marshalli osalise tasakaalu meetoditest kuni üldise pideva tasakaaluni Walrasi—Arrow—Debreu' laadis, sealhulgas ka Hicksi arendatud ajutise tasakaalu kontseptsioon. Kahjuks on sellised nähtused nagu sundtööpuudus või üldisemalt majandusressursside alakasutus, mis moodustavad Keynesi makroökonomilise teooria tuuma, siin definitsiooni kohaselt kõrvale jäetud. Seetõttu ei tohiks olla üllatuseks, et tekkinud on suur hulk majandusteoreetilisi töid, milles mõned tasakaaluteooria põhieeldused on otseselt või kaudselt kõrvale jäetud.

Keynesi mõistatus

Isegi põgus pilguheit Keynesi makroökonomilistele mudelitele näitab, et neis tõesti rikutakse tasakaaluteooria põhieeldusi: 1) et tööjõuturul võib esineda mõningat tööpuudust, siis ei ole vähemalt ühel turul tasakaalu; 2) mõningad kohanemised pole põhjustatud ainult hindade muutumisest, näiteks tasakaalustatakse kaubaturg tulude muutmise kaudu; 3) majandusagendid ei reageeri mitte ainult hinnasignaalidele, näiteks sõltub Keynesi tarbimisfunktsioon tulude tasemest.

Neist eeldustest kõrvalekaldumisi võiks vaadelda kui teatud tüüpi formaliseerimisega kaasnevaid kõrvalnähtusi. Antud juhul pole see aga nii, sest Keynes käsitles neid olulise osana rünnakus sel ajal valitsenud klassikalise majandusteooria vastu (Keynes 1937: 250): "Nagu mainisin eespool, on minu väites uudne see, et säästude ning investeringute vahelist tasakaalu ei taga mitte intressimäär, vaid tulude tase."

Kahjuks ei läinud makroökonomiline teooria pika aja jook-sul kaugemale tulude taseme lisamisest tasakaalumudelisse endo-geense muutujana, võttes niiviisi arvesse võimalikku tööpuudust. Tähelepanu keskendamine kauba- ja rahaturgude "tasakaalule" ähmastab mudeli tegelikku tasakaalutut olemust. Tuli ära ooda-ta Cloweri (1965) ja Leijonhufvudi tööd, selleks et anda Keynesi majandusteooriale uus tõlgendus turutasakaalutuse teooriana ning avada sellega tee üldisematele teooriatele.

Turutasakaalutuse majandus

Käesoleva raamatu eesmärgiks on arendada tasakaalutuse seisun-dite teooriat, mille põhijooned on järgmised: 1) mõnel turul võib tasakaal puududa; 2) kohanemine võib toimuda nii koguse kui hindade kaudu; 3) majandusagendid reageerivad signaalidele nii koguste kui hindade kohta. Traditsioonilistele mikroökonomi-ka ja Keynesi laadis makroökonomilistele mudelitele eespool antud iseloomustusest on selge, et niisugune uus teooria on tu-lemuslikuks sammuks nende ühendamise suunas. Veelgi enam, mõlemad saavad sellega seoses üldisema iseloomu: mikroöko-noomika sel teel, et on võimalik käsitleda tasakaalutuse seisundeid samal disagegreeritud tasemel ning signaalide "ruum" laieneb ko-guste kohta käivate signaalidega; makroökonomika aga sel teel, et võimaldab uurida paljusid turge (mitte ainult tööjõuturgu) tasa-kaalutuse tingimustes.

Vaadeldav teooria annab meile võimaluse kirjeldada nii turul võistlevaid süsteeme, mille puhul ei kehti üldine tasakaal, kui ka mittetäieliku konkurentsiga ning palga ja hinna piirangutega süsteeme. Kaasaegses kapitalistlikus majanduses on viimastel üha suurem osa. See võimaldab meil saada ka mõninga pildi niisuguse majanduse funktsioneerimisest, kus hinnad määratakse keskviimu poolt.

Tasakaalu kaks tähendust

Enne kui asume konkreetsemate küsimuste juurde, oleks kasulik täpsustada mõistet "tasakaal", sest majandusteaduses kasutatakse seda kahes tähenduses. Esimene neist viitab turu tasakaalule,

Turu tasakaal ja tasakaalutus

s.t nõudluse ja pakkumise tasakaalule turul. Selles tähenduses kasutasid seda sõna Marshall, Walras ning enamik neoklassikalisse koolkonda kuuluvaist autoreist. Selle tähenduse juurde jääme ka meie, rääkides tasakaalu- ja tasakaalutusemajandusest.

Tasakaalu teine tähendus on laenatud füüsikast ning kirjeldab süsteemi "rahulikku seisundit". Machlup (1958) defineerib täpsemalt tasakaalu kui "väljavalitud, omavahel seotud muutujate kogumit, mis on üksteisest sellises sõltuvuses, et mudelis, mille koostisosadeks nad on, ei saavuta ülekaalu ükski muutumisele suunatud sisemine tendents".

Kahjuks aetakse need kaks tähendust omavahel sageli segi, eriti mikroökonomika teooriates, kus enamiku mudelite puhul ei saaks tasakaalu teises tähenduses pidada saavutatuks, ilma et kõigil vaadeldavatel turgudel kehtiks nõudluse ning pakkumise tasakaal. Siin ei tohi neid segi ajada, eriti seepärast, et edaspidi käsitleme seisundeid, mis on tasakaalus teises tähenduses, kuid kus domineerib turutasakaalutus esimeses mõttes. Et mõiste nendel kahel tähendusel on pikaajaline traditsioon, siis kasutame mõlemat, kuid nii, et kontekstist oleks alati selge, kummast on jutt.

TURU TASAKAAL JA TASAKAALUTUS

Turutasakaalu paradigma

Turumajanduses toimub suurem osa kauba ringlusest ja jaotamisest turgudel vahetuse kaudu. Veelgi enam, need vahetustehingud suunavad otseselt või kaudselt enamikku tootmisalaseid otsuseid. Seetõttu on vahetatavate kaupade hindade ja koguste taseme määramine majandusteooria keskne ülesanne. Majandusteadlased on selle teostamisel tuginenud traditsiooniliselt **turutasakaalu** mudelitele. Nende mudelite puhul on lähtunud ideest, et teatud (tasakaalu)hinnad on piisavad turusignaalid, andmaks täpselt edasi informatsiooni turul esinevast kaupade nappusest. Tüüpiline mudel sisaldab hinnasignaalidest sõltuvate nõudluse ja pakkumise seoste kogumit. Nõudluse ja pakkumise tasakaalu tingimus määrab ära niihästi igal turul vahetatavate kaupade hinna kui ka koguse.

Suurema täpsuse huvides alustame "osalise tasakaaluga", mis seostub eelkõige Marshalli nimega ja kirjeldab üksiku turu funktsioneerimist. Sel juhul toimub kaupade raha vastu vahetamine üksteisest eraldatud turgudel. Vaatame üht turgu ja olgu seal kauba hind p . Ostjate ja müüjate järjekorranumbrid on $i = 1, \dots, n$. Nende nõudlust ja pakkumist väljendab funktsioon hinnast p , mis on vastavalt $d_i(p)$ ja $s_i(p)$. Nõudluse ja pakkumise funktsioonid on Cloweri (1965) terminoloogiat kasutades "mõttelised", s.t nad on loodud eeldusel, et majandusagendid võivad pakutud hindadega osta ja müüa nii palju, kui nad soovivad — seetõttu puuduvad ka kogusesignaaliid. Nendest funktsioonidest tuletame kogunõudluse ja -pakkumise kõverad:

$$D(p) = \sum_{i=1}^n d_i(p)$$

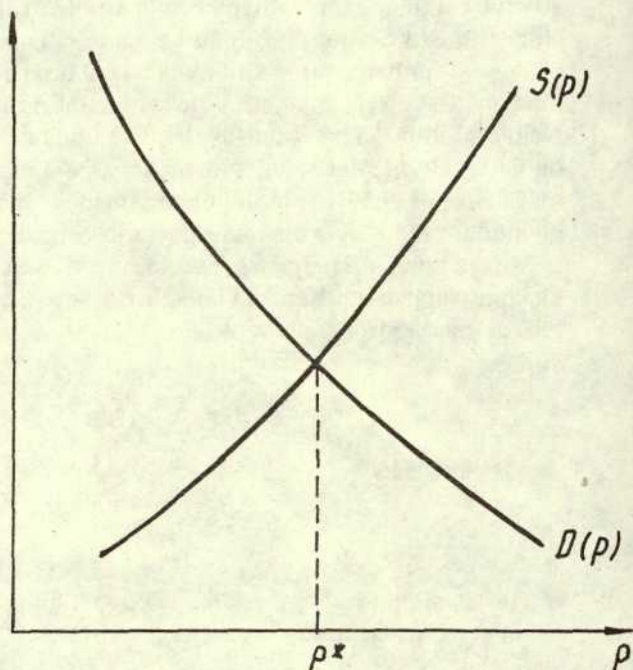
$$S(p) = \sum_{i=1}^n s_i(p)$$

Tasakaaluhind p^* on määratud kogunõudluse ja -pakkumise vahelise võrdsuse tingimusega (joonis 1. 1).

$$D(p^*) = S(p^*)$$

Sooritatud tehingud võrduvad nõudluse ning pakkumisega tasakaaluhinna juures, mis on vastavalt $d_i(p^*)$ ja $s_i(p^*)$. Tasakaaluhinna korral vahetab iga majandusagent nii palju, kui ta soovib, kinnitades *ex post* eeldust, et tema jaoks on see võimalik.

Agregeeritud
nõudlus ning
pakkumine

Joonis 1. 1

Tasakaalu paradigma sobivus

Peame nüüd küsima, kas tasakaalu paradigma vastab reaalsele turgudele. Selge on see, et tasakaalutingimus on väga range ja sellele vastavad vaid väga vähesed turud. Paradigma on täie rangusega rakendatav vaid näiteks oksjonite või väärtpaberiturgude suhtes, kus spetsiaalne majandusagent, oksjonipidaja, selgitab tasakaaluhinna ja alles pärast seda sooritatakse vastavad tehingud. Niisuguste turgude osa on aga väga väike.

Isegi siis, kui tasakaalu kujul esitamine ei vasta täpselt väga lühiajalisele turu funktsioneerimisele, võib siiski rahulduda sellega,

et tegemist on piisava lähendiga reaalsusele. Niisugune olukord võib olla mõnel väga intensiivse konkurentsiga turul — näiteks põllumajandussaaduste või tooraine turgudel, kus hinnad on väga paindlikud ja reageerivad kiiresti kõigile nõudluse ja pakkumise muutustele. Tänapäeval on aga needki turud pigem erand kui reegel. Paljudel turgudel on “nõudluse ja pakkumise jõud” niivõrd tõkestatud teiste jõudude poolt, et tasakaalu kujul esitamine ei vasta tegelikkusele isegi mitte lähendina. Selleks on arvukalt põhjusi:

1. Mõned hinnad võivad olla institutsionaalselt piiratud. Valitsused võivad kehtestada hindade ülemmäära (hinnaregulatsioon) või alammäära (mõnedele põllumajandussaadustele on tagatud miinimumhind). Hinnad võivad olla kindlaks määratud ametiühinguorganisatsioonide või valitsuse poolt (mõnede teenustööde puhul).

2. Ebapiisav konkurents võib aeglustada hindadega kohanemist. Toodangu diferentseerimine või müügi soodustamine asendavad osaliselt hinnakonkurentsi. Selle punkti alla kuulub ka kulutuste poolt määratud hindade (*cost determined prices*) üha laiem levik.

3. Mõningate kaupade eriline iseloom võib muuta täieliku kohanemise nõudluse ja pakkumise tingimustega sotsiaalselt vastuvõetamatuks. Nii on lugu tööjõuturuga, kus palku mõjutavad teised, sotsiaalse päritoluga jõud.

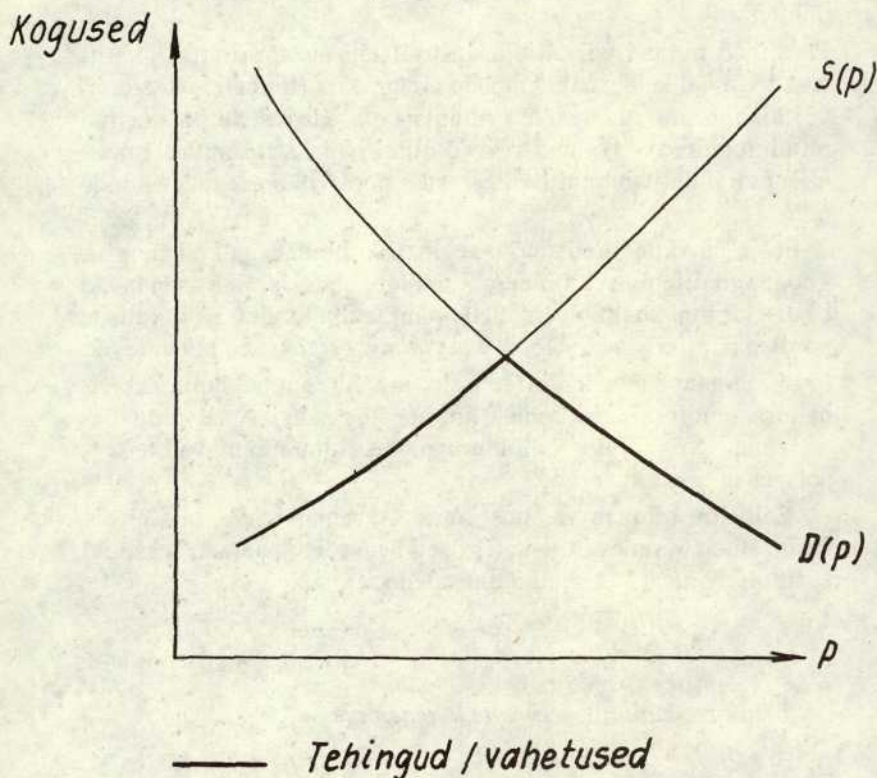
Eelöeldu rõhutab vajadust uurida turumajandust, mis ei ole tasakaalus. Järgnevalt asumegi selle juurde, kasutades eespool käsitletud lihtsat Marshalli kontseptsiooni.

Turu tasakaalutus: esimene lähenemine

Vaatame veel kord eespool kirjeldatud isoleeritud turgu ja eeldame, et hind ei pea tingimata olema tasakaaluhind. Milliseid tehinguid niisugusel juhul sooritatakse? Kirjandusest võib kahjuks leida väga vähe materjali üksikagentide poolt sooritatavate tehingute kohta. Agregeeritud tasemel on aga olemas “traditsiooniline” vastus, mis ütleb, et huvide kokkupõrke puudu-

Turu tasakaal ja tasakaalutus

misel sooritavad agendid turu napimal poolel¹ soovitud tehinguid ja agregeeritud tehingute hulk jääb pidama kogunõudluse ja -pakkumise miinimumtasemel (joonis 1. 2). See on enamiku Keynesist inspireeritud mudelite implitsiitseks eelduseks. Nagu märgib Clower (1960), rahuldab see vahetuse vabatahtlikkuse tingimust (keegi pole sunnitud kauplema suuremas mahus, kui ta seda soovib) ja efektiivsuse tingimust (kumbki pool ei saa täiendavast kauplemisest kasu).

Joonis 1. 2

¹Turu napim pool on see, kus soovitud tehingute koguhulk on väiksem. Kui see on nõudluse pool, siis esineb liigpakkumine, kui see on pakkumise pool, siis esineb liignõudlus. Teine pool on sel juhul "liiast".

Isoleeritud turgude käsitlemine ei vii meid aga kuigivõrd edasi makroökonomiliste mudelite mõistmise poole, sest Keynesi teooria üheks peateemaks on tasakaalutuse ülekandumine ühelt turult teisele. Seetõttu peame edasi minema nende mudelite käsitlemisele, mis tunnistavad kõigi majanduses esinevate turgude sõltuvust üksteisest. Et see on alati olnud Walrasi traditsioonis üldise tasakaalu mudelite keskne teema, siis asumegi nüüd nende mudelite juurde.

Walrasi paradigma: tasakaal ja tasakaalutus

Niihästi pideva kui ka ajutise tasakaaluga olukordi hõlmavate Walrasi tüüpi mudelite eripäraks on see, et eksplitsiitselt peetakse kõiki kaubavahetusi üksteisest sõltuvaks. Institutsionaalseks raamiks pole mitte sõltumatuina organiseeritud turud nagu Marshalli paradigmas. Selle asemel vahetavad majandusagendid otse, mingi kujutletava "arvelduskoja" kaudu, erinevate kaupade koguseid, mida kirjeldavad kaubavektorid,

Olgu r kaupa, tähistame kaubad $h = 1, \dots, r$. Tingimused nende üksteise vastu vahetamiseks on esitatud hinnavektoriga p , mille elementide tähiseks on p_h . Majandusagendi i vahetussoov, mis on hinnavektori funktsioon, esitatakse vektoriga nõudluse ja pakkumise funktsioonidest $d_i(p)$ ja $s_i(p)$. Nende elemendid $d_{ih}(p)$ ja $s_{ih}(p)$ vastavad kauba h kogusele, mida vastavalt nõuab või pakub majandusagent i . Tihti tuleb kokku puutuda majandusagendi i liigse puhasnõudluse (*net excess demand*) funktsiooniga, mis on $d_{ih}(p) - s_{ih}(p)$. Kõik need funktsioonid on jällegi "mõttelised", s.t nad vastavad eeldusele, et kõigi kaupade osas on soovitud tehinguid võimalik sooritada. Agregeerides üle n kaupleja, saame iga kauba kogunõudluse ja -pakkumise:

$$D_h(p) = \sum_{i=1}^n d_{ih}(p)$$

$$S_h(p) = \sum_{i=1}^n s_{ih}(p)$$

Walrasi tasakaaluhinna vektor $p^{\#}$ defineeritakse tingimuse kaudu, et kõigi kaupade kogunõudlus võrdub kogupakkumisega, s.t

$$D_h(p^{\#}) = S_h(p^{\#}) \text{ iga } h \text{ korral.}$$

Majandusagendi i poolt teostatud kauba h ost või müük hinnavektori $p^{\#}$ korral on $d_{ih}(p^{\#})$ või $s_{ih}(p^{\#})$.

Tasakaalutus

Eeldame nüüd, et hinnasüsteem pole tasakaalulise iseloomuga. Millised tehingud hakkavad nüüd aset leidma? Siiani pole me üksikagendi tasemel vastust leidnud, kuid meil võib tekkida kiutsatus kasutada agregeeritud tasemel "napima poole reeglit", mida alapeatükis esimesest lähenemisest tasakaalutusele kasutasime üksiku turu puhul, ja rakendada seda nõudluse ja pakkumise vektorile. Sel juhul võiks eeldada, et iga kauba puhul on agregeeritud tehingute maht võrdne kogunõudluse ja -pakkumise miinimumiga. Kahjuks võib üsna kergesti leida näiteid, mis veenavad, et see võib viia ebaloomulike vahetusteni, mis pole kooskõlas majandusagendi tootmisvõimalustega või rikuvad eelarvekitsendusi.

Võtame näiteks firma, mis puutub kokku nii oma tootmisteggevuse sisendi kui ka väljundi liignõudlusega. Et tootmisressursside turgudel valitseb liignõudlus, siis ostab firma vähem ressursse kui vastavate turgude Walrasi tasakaalus asumise korral. Samal ajal valitseb toodete turul liignõudlus. Sama firma puhul, mis esineb nüüd müüja rollis, peab väljund võrduma vastava suurusega Walrasi tasakaalu tingimustes. Napima poole reegli rakendamine peaks seega esile kutsuma Walrasi tasakaalule vastava toodanguhulga valmistamise ressursidega, mida on vähem kui Walrasi tasakaalu tingimustes. Tehnoloogiliselt on see teostamatu.

Samamoodi võib ette kujutada kodumajapidamist, millel on tegemist liigpakkumisega nii kaupade osas, mida ta ostab, kui ka kaupade osas, mida ta müüb. "Napima poole" reegli põhjal peaks sellise kodumajapidamise müüdüd kaupade maksumus olema allpool Walrasi tasakaalule vastavat maksumust. Samal ajal peaksid selle kodumajapidamise ostud võrduma Walrasi tasakaalule vastava maksumusega. Tulemuseks oleks see, et antud kodumajapidamine rikub oma eelarvekitsendust.

Sellistest näidetest, mida võib tuua lõputult, järeldub, et traditsioonilise Walrasi nõudluse ja pakkumise korral mitmeturulise majanduse tingimustes napima poole reegel ei kehti. Järeldused siit on ilmselt üsna kaugeleulatuvad — ümber tuleb töötada kogu nõudluse, pakkumise ja turuvahetuse teooria. Kõigepealt on aga vaja selgust tuua meie käsitletavasse turustruktuuri.

Turu struktuur: raha või kaup-kauba-vastu vahetus

Enamikus majandust tervikuna hõlmavates mitme turuga mudelites on ebapiisavalt käsitletud tegelikult vahetust teostavaid institutsioone. Kui majandust vaadeldakse üksikute turgude kogumina, pole mingil juhul iseenesest selge, millist tüüpi turgude toimimist eeldatakse. Walras (1874) ise viitab oma esialgses mitme turuga vahetuse mudelis sellele, et igal turul vahetatava kaubapaari jaoks on olemas vastav vahetuskaubanduse organisatsioon. Teised autorid eeldavad vastupidi, et vahetus toimub raha vahendusel.

Enamikus neist mudelitest pole sel probleemil erilist tähtsust, sest vaatluse all on iga majandusagendi kõigi vahetuste puhastulemi vektor. Implitsiitselt eeldatakse, nagu korraldaks kaubaringlust mingi tsentraliseeritud arvelduskoda, mis saadab kauba vahetult esmahankijalt lõpptarbijale. Kui me aga tahame uurida tegelikku detsentraliseeritud majandust, eriti veel tasakaalutuse olukorras, etendab vahetuse organiseerimine olulist osa. Vahetuse puhastulemi vektor ei läbi tervikuna kujutletavat arvelduskoda, selleni tuleb jõuda individuaalsetel turgudel üksteisele järgnevate vahetuste kaudu. Neid vahetusi võib teostada kaup-kauba vastu, ainult raha vahendusel või mingil vahepealsel kujul. Asume nüüd vaatlema seda küsimust niisugusel viisil, et sellele saaks ehitada meid huvitava analüüsi.

Kõigepealt tuleb meil täpsemalt defineerida, mida me mõtleme vahetusmajanduse, rahamajanduse või teiste formuleeringute all. Järgime siin Cloweri (1967) määratlust, kes esitas vahetussuhete põhikontseptina majanduses mingil turul vastastikku vahetatavate kaupade nimekirja. Iga sellise kaubapaari vahetamiseks on omaette turg. Vahetussuhteid väljendab maatriks, milles kahe kauba vahetuskoht on märgitud ristiga vastavas lahtris. Joonisel 1.3 on

Turu tasakaal ja tasakaalutus

kaajastatud kolme kaubaga majanduses niihästi raha vahendusel kui ka kaup-kauba-vastu toimuvaid vahetusi. Kaubad on tähistatud c_1 , c_2 ja c_3 . Diagonaalil asuvad lahtrid on elimineeritud, sest puuduvad sellised turud, kus vahetataks mingit kaupa sama kauba vastu.

	c_1	c_2	c_3
c_1		X	X
c_2	X		
c_3	X		

Raha

Raha vahendusel

	c_1	c_2	c_3
c_1		X	X
c_2	X		X
c_3	X	X	

Vahetuskaubandus

Kaup-kauba vastu

Joonis 1. 3

Vahetusmajandus vastab "maksimaalsetele" vahetussuhetele: iga kaupa on võimalik vahetada iga teise kauba vastu. Kui majanduses on r kaupa, siis peab seal olema $r(r-1)/2$ turgu. Puhtas rahamajanduses saab aga kõigi teiste kaupade vastu vahetada ainult üht kaupa — raha. Kaupu, mis ei esine raha kujul, saab vahetada ainult raha vastu. Rahamajanduses on seega sama palju turgusid kui mitterahalisi kaupu. Nende kahe äärmuse vahel on muidugi arvukalt teisi vahetussuhteid, kuid lihtsuse huvides keskendume eelkõige ainult raha vahendusel ja kaup-kauba-vastu vahetusele.

Rahamajandus

Peame niisiis tegema valiku nende alternatiivsete vahetusvormide vahel, pidades samal ajal meeles, et meil on vaja käsitlust, mis ületaks mikro- ja makroökonomiliste mudelite vahelise lõhe. Sellest seisukohast lähtudes ning ka majanduslikku tegelikkust silmas pidades osutub raha kaudu toimuv vahetus meie teoreetilisele käsitlusele igati loomulikuks aluseks. Tõepoolest, selline põhiline mõiste nagu nõudlus kauba järele omab tähendust ainult rahamajanduses, kus seda kaupa vahetatakse ainult ühel turul rahalise

ekvivalendi vastu. Vahetusmajanduses on aga hoopis spetsiifiline nõudlus — kaup iga teise kauba vastu. Erinevate kaupade võrdlemise probleemile lisaks on täiendavaid raskusi vahetusmajanduse funktsioneerimises, sest ei pruugi esineda kahepoolset soovi vahetuse teostamiseks. Edaspidi käsitleme üksnes rahamajandust, kus seaduse või kombe kohaselt vahendaja rollis funktsioneerib ainult üks kaup, ja kaupu, mis ei esine raha kujul, vahetatakse ainult raha vastu. Raha on ka väärtuse mõõt ja kogumisvahend. Eeldame, et analüüsitaval perioodil tegutseb r turgu. Igal turul vahetatakse kaupa, mis ei esine raha kujul ning mis on tähistatud $h = 1, \dots, r$ raha vastu. Tähistame kauba h hinna rahas p_h -ga.

Iga majandusagent i külastab järjest eri turgusid. Turul h võib ta sooritada ostu $d_{ih} > 0$, makstes $p_h d_{ih}$ ühikut raha või müües $s_{ih} > 0$, saades selle eest $p_h s_{ih}$ ühikut raha. Siit võib järeldada, et d_{ih} ja s_{ih} väljendavad kauba h vahetuse mahtu (s.t ostu või müüki) raha vastu. Elementaar tehing koosneb ühe ühiku kauba h vahetamisest p_h ühiku raha vastu. Järelikult sõltub r turgu vaadeldes majandusagendi i säästude m_i puhasjuurdekasv tema poolt r turul sooritatud tehingutest.

$$\Delta m_i = \sum_{h=1}^r p_h s_{ih} - \sum_{h=1}^r p_h d_{ih}$$

Nõudlus või tehingud

Pärast turu struktuuri selgitamist tuleb meil nüüd selgepiirilisel eristada **nõudlust** ja **tehinguid**, mida tasakaalumudelites ei tehta. Tehingud, s.t turul toimuv ost ja müük, on turul tegelikult teostatavad vahetused. Seetõttu on nad aluseks kõigile traditsioonilistele materiaalsele ja arvestuslikele samasustele. Vastupidiselt sellele tähendavad aga nõudlus ja pakkumine signaale, mida iga majandusagent saadab turule enne tehingut ning mis on esimene lähend nende poolt soovitud kaubandustehingule. Pole muidugi mingit tagatist, et majandusagendid on võimelised neid väljapakutud tehinguid tegelikult teostama.

Selleks et nende mõistete vahel vahet teha, kasutame ka erinevaid tähistusi: d_{ih}^* ja s_{ih}^* on majandusagendi i tegelik ost ja müük

Turu tasakaal ja tasakaalutus

turul h ning $d_{ih}^{\sim}$ ja $s_{ih}^{\sim}$ on tema nõudlus ja pakkumine. Peame siin rõhutama, et $d_{ih}^{\sim}$ ja $s_{ih}^{\sim}$ erinevad põhimõtteliselt Walrasi nõudlusest ja pakkumisest. Kui majanduses on n agenti, siis võib kõigi ostude ja müükide võrdsust väljendada järgmiselt:

$$\sum_{i=1}^n d_{ih}^* = \sum_{i=1}^n s_{ih}^*$$

Samasugune võrdus ei pea tingimata kehtima kogunõudluse ja -pakkumise kohta:

$$\sum d_{ih}^{\sim} \neq \sum s_{ih}^{\sim}$$

Olgu siiski märgitud, et iga majandusagendi ostu ja nõudluse ning müügi ja pakkumise võrdsuse tingimuseks on see, et kogunõudlus võrduks kogupakkumisega:

kui $d_{ih}^* = d_{ih}^{\sim}$ ja $s_{ih}^* = s_{ih}^{\sim}$ kõigi i -de korral, siis

$$\sum_{i=1}^n d_{ih}^{\sim} = \sum_{i=1}^n s_{ih}^{\sim}$$

Mõte sellest, et iga kaupleja võiks kaubelda täpselt nõnda palju, kui ta soovib, on seega otseselt seotud turu tasakaalu eeldusega.

Järeldused

Oleme esitanud seisukohad, mille alusel on võimalik asuda käsitlema majandust tasakaalu tingimustes. Käesolevas peatükis esitatu on meile näidanud, et selleks on vaja täielikult loobuda hindade, nõudluse ning vahetuse tavateooriast, sest turu tasakaalu tingimus sekkub kõigis teooria olulistest punktides. Esiteks määrab nõudluse ja pakkumise tasakaalu tingimus hinnad ja tehingud endogeenselt üheaegse nõudluse ja pakkumise funktsioonina. Teiseks on nõudluse ja pakkumise funktsioonid ise määratud eeldusega, et tehingud võrduvad nõudluse ja pakkumisega — see eeldus on lähedalt seotud tasakaalutingimusega.

Ilma tasakaalutingimuseeta pole tavateooria suuteline kindlaks määrama hindu ja vahetusi ning nõudluse ja pakkumise traditsiooniliste funktsioonide valiku teoreetiline alus variseb kokku.

Visandame nüüd sammud, mis meil tuleb ette võtta, et tööta-da teooria ümber vastavalt üldisema iseloomuga eeldustele. Et kogunõudlus ja -pakkumine ei pruugi olla võrdsed, siis tuleb meil esiteks kindlaks määrata, kuidas leiavad aset turutehingud tasakaalutuse tingimustes ning kuidas selles protsessis tekivad kogusesignaalid. Teiseks tuleb nõudlus ja pakkumine uuesti defi-neerida, selleks et oleks võimalik arvestada koguselisi kitsendusi. Tegelik nõudlus ja pakkumine kujundatakse seega nii koguse- kui hinnasignaale arvestades. Lõpuks tuleb meil näidata seda, kuidas kujunevad hinnad, kui tasakaalutingimus neid kaudselt ei määra.

Kirjandus

- Clo w e r, Robert W. 1960. Keynes and the classics: A dynamical perspective. — *Quarterly Journal of Economics*, 74, pp. 318–323
- Clo w e r, Robert W. 1965. The Keynesian counterrevolution: A theoretical appraisal. — *The Theory of Interest Rates*. Eds F. H. Hahn, F. P. R. Brechling. London: McMillan
- Clo w e r, Robert W. 1967. A reconsideration of the microfoundations of monetary theory. — *Western Economic Journal*, 6, pp. 1–9
- Ke y n e s, John Maynard 1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt Brace
- Ma c h l u p, Fritz 1958. Equilibrium and disequilibrium misplaced concreteness and disguised politics. — *Economic Journal*, 58, pp. 1–24
- Wa l r a s, Leon 1874. *Eléments d'économie politique pure*. Lausanne: Corbaz

Eelnev tõlge sisaldab sissejuhatuse ja I peatüki Jean-Pascal Benassy monograafiast “Tasakaalutuse majandusteooria” (*The Economics of Disequilibrium*). Võrreldes siin esitatut tavaliste õpikumudelitega, võime tuvastada intriigi. Klassikalises majandusteoorias, millel põhinevad “ühe turu mudelid”, ei pöörata suurt tähelepanu sellele, kuidas turul toimub nõudmise ja pakkumise kohanemine. Eeldatakse, et vastava hinnasüsteemi olemasolu korral kujuneb teatud tasakaaluhind, mis automaatselt rahuldab niihästi nõudmist kui ka pakkumist ja puhastab turu (Walrasi tasakaal, aastail 1834–1910 elanud Šveitsi majandusteadlase järgi). Benassy näitab, et realses majanduses eksisteerib hulk olukor-

di, kus kohanemine toimub teisiti. Ajalooliselt viib see tagasi Keynesi juurde. Benassy eesmärgiks oli viia põhiliselt klassikalisel lähenemisel põhinev mikroökoonoomika vastavusse Keynesi paradigma eeldusi sisaldava makroökoonoomikaga.

Tasakaalutuse majandusteooria peaks hästi haakuma ka üleminekumajanduse probleemidega. Kuigi tolle eesmärgiks on Walrasi tüüpi tururegulatsiooni valdavaks muutmine, on sellele majanduse n-ö vahetasemele iseloomulikud väga erineva regulatsiooni ja kohanemisega turud. Neil turgudel toimuvate tehingute kirjeldamiseks on vaja vastavat teoreetilist aparatuuri. Seetõttu peaks selline klassikalise teooriaga võrreldes laiem varieerumisega eeldustest lähtuv teooria olema igati ajakohane. Ühtlasi peaks see põgus pilguheit andma ka üldisema ettekujutuse sellest, kuidas majandusteooria eksaktsetes käsitlustes mõisteid defineeritakse.

JEAN-PASCAL BENASSY (sünd. 1948.a) elab ja töötab Prantsusmaal, kuid teda võib pidada ka rahvusvaheliseks või USA majandusteadlaste hulka kuuluvaks õpetlaseks. Teise kuulsa USAs elava prantslasest majandusteadlase Gerald Debreu (Nobeli majanduspreemia 1983. a) õpilase ja doktorandina on ka Benassy töötanud mitu aastat USAs Kalifornia ülikoolis Berkeleys ja mujal. Viimastel aastatel on ta olnud hõivatud Pariisi ülikoolis professorina ja Prantsusmaa Riigi Majandusuuringute Keskuse direktorina.

Alari Purju

ARVUSTUS

KOOLA SAAMID — "PUNASE RAAMATU" RAHVAS

Margus Kolga, Igor Tõnurist, Lembit Vaba, Jüri Viikberg. *Vene impeeriumi rahvaste punane raamat*. Väljaandja AS Nyman & Nyman LNT. [Tallinn:] Vagabund, 1993. XI, 371 lk.

Vene impeeriumi rahvaste punase raamatu autorid on teinud tänuväärse töö, registreerides endise Nõukogude Liidu territooriumil elavaid nn ohustatud rahvaid ning kirjeldades neid protsesse, mis on viinud rahvaste hääbumisele ja/või ümberrahvustumisele, identiteedi kadumisele ja põliskultuuride hävimisele.

"Ohustatuse" kriteeriumiks on autorid valinud järgmised näitajad: rahvaarv on väiksem kui 30 000, vähene emakeeleoskus (emakeelt peab emakeeleks alla 70% rahvast), vähemussejäämine oma põliskodus, haajasustus, kaasaegse emakeelse kultuuri puudumine või vaegus (puudub emakeelne haridus, trükisõna jm).

Üksikartiklites vaadeldakse ohustatud rahva etnogeneesi, ajalugu ja keelesuhteid. Tuuakse ära rahva enesenimetus, asuala, rahvaarv, usutunnistus jne. Vahel tundub, et vaid ühel (või koguni poolel) leheküljel antavast ülevaatest rahva kohta jääb väheks. Siiski on asjast huvitatud lugejal iga artikli lõpust võimalik leida kirjanduse loetelu, mida ise edasi uurida. Raamatu kasutamist hõlbustavad rahvaste nimeloend ning asualakaardid. Teose lõpus leidub ka rahvaste loend keelkonnniti.

Raamatut uurides tuleb peagi esile autorite tööjaotus. Iberokaukaasia rahvaste kohta käivad artiklid on kirjutanud Margus Kolga, indoeuroopa ning tunguusi-mandžu rahvaste asjatundja on Igor Tõnurist, pamiiri rahvastest on kirjutanud Lembit Vaba, uurali rahvastest peamiselt Jüri Viikberg, turgi rahvaid on käsitletud nii Lembit Vaba, Jüri Viikberg kui Igor Tõnurist. Võib-olla oleks töö sellist jaotust võinud mainida juba raamatu sissejuhatuses? Ootuspäraselt on ajaloolased-etnograafid rohkem tähelepanu pööranud ohustatud rahva kultuurile. Keeleteadlased Lembit Vaba ja Jüri Viikberg on enam käsitletud keelesuhteid ning keele uurimise ajalugu, jätmata kõrvale rahvaste etnogeneesi ning aja-

lugu. Seetõttu tundub, et keeleteadlastest autorite artiklite põhjal saab käsitletavast rahvast mitmekülgsema ettekujutuse. Kuid ka teiste endise Nõukogude Liidu territooriumil elavate rahvaste tutvustamine etnograafide poolt on väga oluline. Teadvustatakse nende rahvaste olukorda, kellest meil seni ei olnud võib-olla nii head ülevaadet kui soome-ugri rahvaist.

Autorid on teinud suure töö põlisrahvaste kohta käiva andmestiku kogumisel kirjalikest allikaist ning selle eestikeelse entsüklopeedilise kogumikuna lugejani toonud. Olekski vist palju nõuda, et üks autor oleks ühtviisi hästi kursis kõigi rahvastega, keda tal on tulnud kirjeldada. Uurija, kes teatud rahva keelt või kultuuri uurides on ajapikku selle rahvaga kohapeal tutvunud, tahaks aga kindlasti näha mõnes valdkonnas põhjalikumat käsitlust, erinevate hüpoteeside väljatoomist või teha täiendusi ja parandusi.

1984. aastast alates olen iga-aastastel ekspeditsioonidel nii Koola poolsaarel kui Skandinaavia saamide juures murdekeelt kogudes nende kultuuriga päris mitme külje pealt kokku puutunud. Et kuuldavasti on kavas teos välja anda ka vene ja inglise keeles, siis teen siinkohal mõne märkuse raamatu Koola saame käsitleva artikli kohta (artikli autor on Jüri Viikberg).

Leheküljel 185 saamide omakeelse enesenimetuse puhul on ära jäänud üksikisiku nimetus *сáммьленч* 'saamlane' (on ainult mitmuslik vorm *сáммьля*). Lk 187 mainitud murretele lisaks on nn nõukogude keeleteaduses eristatud veel ka Babinski (Babino) ehk Akkala (omanimetus *Ahkel*) murre (vt nt P. Zaikov 1987, *Бабинский диалект саамского языка*).

Lk 186–187 saamide antropoloogilise päritolu puhul on ehk liialt rõhutatud läänemeresoomlaste ja saamide rassilist erinevust (nt lk 187: "Lõplikult on aga selgitamata, miks ja kuidas sai läänemereselaste keelesugulaseks rassiliselt *v õ õ r a s* rahvas.") Nii Skandinaavia saamide seas kui ka Koola poolsaarel esineb laponiidsete (mitte mongoliidsete) tunnustega ning blondide või punakate juustega inimtüüpi, mis pole läänemeresoomlastest kuigi erinev. Teisalt võiks küsimuse asetada ka nii: missugused on soomeugrilaste algselt iseloomulikud ning missugused neile võõrad rassitunnused? Võib-olla on saamid hoopis paremini säilitanud algseid rassitunnuseid? Saamide ja läänemeresoomlaste suhteid on peaaegu viimase ajani ikka vaadeldud läänemeresoome seisukohalt. Kui vaatenuurka muuta ja asetada saamlase seisukohale, siis võiks vahet ka küsida: "Mis küll toimus läänemeresoomlastega, et nad sedavõrd erinevad teistest soomeugrilastest?" ehk "Kuidas sai saamide keelesugulaseks rassiliselt võõras rahvas?"

Lk 187 paneb autor võrdusmärgi *tšuudi* ja karjalase ning *ruts'i* ehk venelase vahele. Ajalooandmete põhjal on teada, et saamide asuala on ulatunud palju kaugemale lõunasse kui tänapäeval. Vanavene üri-
kud (näiteks püha Lazari kroonika) annavad teada saami asulatest Äänis-
järve ümbruses, kus neil peale karjalaste oli arvatavasti võimalik kokku
puutuda ka teiste, niisama sõjakate läänemeresoome hõimudega. Saami
sõna etümoloogiline vaste vene keeles on *чудь*, millega venelased tä-
histasid vepslasti, vadjalasi, eestlasi ja teisi läänemeresoome hõime. On
arvatud, et tegemist on saami keelest vene keelde laenatud sõnaga ning
et laenamine pidi toimuma nii varasel ajal, mil venelased ei liikunud veel
saamide praeguste asualade läheduseski, seega ajal, mil saamid elasid
kusagil Äänisjärve ja Laadoga lähistel (Korhonen 1981: 45, *Johdatus
lapin kielen historiaan*). Niisiis pole põhjendatud *tšuudi* tõlgendamine
üksnes tähenduses 'karjalane'. Pigem võiks selle sõnaga tähistatu olla
vaenlase, röövli üldnimeks. *Tšuudid* müütiliste vaenlastena on pärimus-
tes ning kohanimedes tuntud kogu saami alal.

Sõnal *rühII* (eesti keeles võiks see ehk olla 'roots') on tänapäe-
val kildini murdes kaks tähendust: 'vaenlane' ja 'soomlane'. Sõna on
arvatud pärinevat soome substantiivist *ruotsi*, mis omakorda tuleneb
muinasrootsi keele sõnast *rōb(r)s-*, vrd *rōbsmæn*, *rōbskarlar* 'sõudjad,
meresõitjad'. Läänemeresoome keeltes on see sõna tähistanud viiking-
eid ehk varjaage. Saami keelde laenatuna on see saanud uue tähenduse
'venelane'. Tähenduse muutus on seletatav, kui oletada, et saamid ela-
sid veel peale 9. sajandit Laadoga lähistel ning puutusid seal kokku
viikingitest valitsejarahvaga. Viikingite venestudes on sõna saanud uue
tähenduse (Korhonen 1981: 45).

Lk 187: migratsioonitüüpe on Koola saamid olnud mitu. Mere-
rannikul elanud saamide migratsiooni on uurinud ja kirjeldanud Kalevi
Rikkinen (1983, *Nordia* 17:1), vt ka Karl Nickul 1970: 189, *Saamelaiset
kansana ja kansalaisina*. Sisemaalt pärit saami informantide andmete
põhjal on teada, et peale suve- ja talvekülade on mõnel pool olnud veel
kolmas, sügisene ja kevadine peatuskoht suguvõsa kalajärve lähedal.

Lk 188: "Uue ideoloogia teenistusse osati rakendada saami kool" —
artiklist ei selgu, et koolid tegutsesid Koola poolsaarel ka varem, enne
1917. aastat.

Asjaolu, et artiklis ei ole käsitletud militariseerituse kõrget astet
Koola poolsaarel, on mõistetav, sest artikli koostamisel kasutatud nõu-
kogude autorite teosed ei käsitle seda teemat ning tõepäraseid andmeid
on ilmselt olnud väga raske kätte saada. Mõningaid andmeid Koola
poolsaare saastusest ning aatomienergia kasutamisest sõjalisel otstarbel
on leida ajakirja *Ekonord Magasin* 1991. aasta oktoobrikuu numbrist.

Destruktiivsete tendentside kirjeldamisel on autor kohati kahjuks loobunud talle muidu omasest asjalikust laadist. Teksti on sisse lipsanud paar lauset, mis võimaldavad väärtõlgendusi. Näiteks leheküljel 189: "Seoses eluviisi muutumisega on saamidil tekkinud raskusi töö leidmisega ja suurel määral nad ongi ülalpeetav rahvas" — jääb ebaselgeks, kes neid ülal peab. Koola poolsaarel viibides pole olnud juhust tõdeda, et enamusrahvuse esindajad oleksid põlisrahvuse saatusest eriti huvitunud, või et saame oleks näiteks töötusjäämise korral riigi poolt toetatud. Väidetavalt (tekstist see ei selgu) olevat autor silmas pidanud asjaolu, et põlisrahvas pole suuteline maksma oma kultuuriliste vajaduste eest ning ootab selleks rahalist tuge teiste rahvuste esindajatelt. Kuid kelle pooltel on faktide sellise tõlgenduse korral artikli autor? Kas muretseb ta rohkem muulaste rahakoti või õigusteta põlisrahvuse säilimise pärast? Saamidelt saaks nõuda kultuurilist ja majanduslikku toimetulekut juhul, kui neilgi oleks oma riik või kui domineeriva rahvuse esindajad neile vähemalt nende maad ja seal leiduvad maavarad tagasi annaksid ning loodusele ja saami rahvale tekitatud kahju hüvitaksid. Seni aga saab neid pidada samavõrra ülalpeetavaks kui lähimineviku eestlasi Nõukogude Liidus.

Leheküljel 189 toodud andmete kohaselt on 208 abielualisest saami mehest vallalisi 119 ehk ligi 60%. Väidetavalt on üheks selle ilmingu põhjuseks alkoholism. Autori järgmiseks tõdemuseks on: "Saami naised eelistavad abielluda mittesaami (*ent suguvõimelise*) mehega." Nii julgel otsustusel peaks olema mingi uurimuslik alus, vastasel korral jääb arusaamatuks, mille põhjal seda väidetakse. Jüri Viikberg on abielualiste meeste vallalisuse suurt osakaalu kirjeldanud ka manside ning tšuktšide puhul. Nähtus, mis sisuliselt on sama ning äärealade ja nn mitteperspektiivsete külade puhul tuttav mitmelt poolt maailmast, on millegipärast eri rahvaste puhul saanud erineva selgituse. Manside puhul sedastab autor, et rahvuse taastootmine on tõsiselt häiritud, sest "nooremad naised püüvad mujale (uneldes näit. maalriametist Moskvas), mis põhjustab soolist disproportsiooni ja segaabiellusid" (lk 223). Tšuktšide (nagu ka saamide puhul) leiab autor: "selles, et tšuktši naised abielluvad vene meestega, võib mh. kaasa mängida ka tervislikkuse tegur, st. rahvuskaaslasele eelistatakse suguvõimelist võõrast" (lk 321). Isiklike muljete põhjal võin öelda, et Koola poolsaarel on vastava nähtuse põhjuseks pigem vahe haridustasemes (linnadesse edasi õppima lähevad peamiselt tüdrukud) ning saamide kui rahvuse, saami keele ja kultuuri madal prestiiž. Ühe põhjusena on saamide poolt esile toodud ka põdrakasvataja rasket elu — tuleb ju neil suur osa aastast kodust emal viibida.

Kaks eelnimetatud väidet tuleb põhjenduse puudumisel liigitada nn teaduslike kuulujuttude kilda (millest saami kirjandusteadlase Veli-Pekka Lehtola järgi varasemad saame kirjeldavad eurooplaste ajalooteosed kubisevat). Jääb üle loota, et raamatu tõlkimisel teistesse keeltesse jätab autor sedasorti eesti uurijaid diskrediteerivad väited välja (või otsib kaalukamat tõendusmaterjali).

Artiklis on teiste (ja vähem oluliste) soome uurijate kõrval mainimata jäänud teenekaim idalapi murrete uurija ning etnograaf T. I. Itkonen ning tema suurteos, kolta- ja koolalapi murrete sõnaraamat. Äramärkimist pole leidnud ka eesti uurija Karl Kondi pikaajaline töö väga väikese kõnelejade arvuga turja murde kogumisel ja uurimisel. Selle töö tulemusena on Keele ja Kirjanduse Instituudi fonoteegis ligi sada tundi turja murdenäiteid, muinasjutte ja pajatusi, mis on 1960. aastatel Karl Kondi poolt lindistatud.

Järgmistes väljaannetes võiks autor võimaluse korral kasutada ka viimastel aastatel ajakirjanduses ilmunud A. Kisseljovi artikleid 1930. aastate lõpu nn saami mässust ja sellele järgnenud puhastusest Koola poolsaare saamide hulgas. Saame süüdistati eraldumispuüdes ja salasobingus piiritaguste imperialistidega ning paljude suhtes rakendati karme repressioone.

Tunnustades teose autorite suurt tööd ja häid kavatsusi, ei saa päris nõus olla pealkirjaga, mille autorid on raamatule valinud. Ühest küljest viitab pealkiri propagandistlikele eesmärkidele, mida teose sisu enamasti ei kajasta. Teisest küljest kätkeb praegune pealkiri ohtu, et parimatele kavatsustele vaatamata solvatakse nn ohustatud rahvaid juba sellega, et neid üldse peetakse võimeliseks hääbuma. Kujutagem ette, et kuskil (näiteks Saksamaal, Inglismaal, Ameerika Ühendriikides) antakse välja teos endisesse Nõukogude Liitu kuulunud rahvastest, kelle kestmine rahvusena on pandud kahtluse alla. Kriteeriumiks on valitud põliselanike ja muude rahvuste protsentuaalne suhe, võib-olla ka teatud demograafilised protsessid. Mis tunne oleks, kui leiaksime punasest raamatust näiteks eestlased ja lätlased?

Siinkohal jätkan saami kirjaniku Nils-Aslak Valkeapää sõnadega pamfletist "Tervisi Lapimaalt":

"Saamid — see on ju väljasurev rahvas."

Tõesti, nende väljasuremist on kuulutatud juba väga pikka aega. Aga juhtub ju vahel ka nii, et surm ei koristagi just sel päeval, kui maailmalõpp peaks saabuma. Mis siis sellest. Olgugi nad emakeeletud ja isamaatud."

Marju Sarv

EDITORIAL NOTE

One can see from recent experience that an individualist style of living has neither solved fundamental social problems nor made human beings happier. The basic idea of the article by Vello Sermat, professor emeritus of psychology at York University, Toronto, and guest professor at Tartu University is that if we want to survive both as a nation and as individuals we need to revive and strengthen social bonds and community spirit. The author shares with us his observations of people's behaviour in small groups with which he has been concerned during the last three decades in the USA, Canada, Finland and Estonia. Small groups act as an important link between the individual and society, thus in a sense providing a laboratory where individuals' fundamental necessities can be studied. He scrutinizes the potentiality and techniques of group work, special approaches towards problematic group members, the basic rules of group work activities, the optimum efficient size of a group, the stages of development, typical problems concerning group work and the termination phase of a group.

From Thomas of Aquino's *Contra Gentiles* those chapters presenting arguments of God's existence are published in our issue. Professor of metaphysics at Rheims University Michel Piclin observes St. Thomas's metaphysical arguments for God's existence in the light of the philosopher's following treatises: *Summa Theologica*, *Contra Gentiles*, *Questiones Disputatae* and *Comments on Aristotle's Metaphysics*. Thomas of Aquino used the notion "way" in his arguments. The first way is based on acknowledging chains of movement according to which it is claimed that a mover and the object it is moving must necessarily be simultaneous. The second way is very similar to the first one — it is sufficient to substitute the word "cause" for the word "mover". The basis of the third argument is provided by the ideas of potentiality and

necessity. The fourth way which is the most metaphysical is a path via degrees of existence and the fifth one concerns governing the world.

In 1938 a circle of acquainted young authors issued a collection of their works *Arbujad*. The authors presented in the book Heiti Talvik, Paul Viiding, Betti Alver, Uku Masing, Bernard Kangro, Kersti Merilaas, August Sang, Mart Raud and several of their closer acquaintances became known in Estonian cultural history as a literary generation called as "arbujad". A selection of poems by a member of that circle, Laur Tamm, whose poetry due to the twists and turns of Estonian history can only be found either in magazines or as manuscripts is published in our present issue. The poet's life and literary work is introduced by Urmas Tõnisson, student of Estonian philology at Tartu University.

Insofar as cultural history is concerned the next interesting material to be published is provided by the letters of Eduard Rüga, a graphic artist and painter, born in Estonia in 1903 and now living in Elmwood Park in the USA. His works have earned acknowledgement and attention in the USA, particularly in the last decade. They have been exhibited every now and then and in 1987 a permanent exhibition was opened in the restaurant-gallery "Rüga" in Oakland. The artist has played an innovatory role in the development of Estonian polychromatic graphics and abstract painting centered on colours. The letters published here were sent to his schoolfriend from his days in the higher art school "Pallas" (founded in 1924) — the artist and poet Arno Vihalemm (1911–1990), to a member of the then Group of Estonian Artists Juhan Raudsepp (1896–1984); to his tutor in "Pallas" Aleksander Vardi (1901–1983). Reading these lines, fresh and imaginative in style, written with fiery and passionate spirit, we can learn more about Eduard Rüga's beliefs and interests as a man and as an artist.

In the mid-19th century Estonian peasants who found themselves in economic hardships under burgeoning capitalism began to emigrate. Sometimes emigration was also connected with sectarian movements. Estonian settlements were founded in the Caucasus, in the regions that Abkhasians and Circassians had abandoned in Russian—Turkish wars in the 1860s–1870s. The Tsarist government settled the conquered areas with Orthodox refugees of

Russian—Turkish wars — Bulgarians, Romanians (Moldavians), Greeks and Armenians — and Lutheran economic refugees — Estonians, Latvians and Germans. In the 1930s the influx of Turkish Armenians into Estonian villages began. In the 1940s–1950s the whole of Georgia was swept by a campaign of resettling the Georgian mountain tribes to flatlands, and in this connection also many Mingrelians and Svans arrived in Estonian settlements. Neighbours of different ethnic origin also influenced each others' customs. We can follow changes in the settlers' customs which were caused, on the one hand, by material, ideological and social conditions, and on the other hand, by ethnic factors (mutual influence of Estonians descended from different regions of Estonia, neighbours of other nationalities). Marika Mikkor, researcher at the department of Finno-Ugric and comparative ethnology at the Estonian Folk Museum, tries to observe the mutual cultural influences in the villages of Caucasian Estonians. In her article she concentrates mainly on funeral rites.

The biochemists, lecturer at Tartu University Urmas Kokassaar and Professor Mihkel Zilmer, Dr. Med., describe the history and the present of the manufacture and the use and consumption of table salt and give some recommendations for sodium and chlorine intake.

Thereafter we present the introduction to and Chapter 1 of the monograph *The Economics of Market Disequilibrium* by Jean-Pascal Benassy, professor at Paris University and the director of the Centre of State Economic Studies of France. When comparing the standard (or textbook) model with the account here one will soon discover a wide gap between the economic frameworks concerned. In terms of the classical economic theory which the "single market models" are based on, too little attention has been paid to the problem of how adjustments in demand and supply actually take place in the market. It is assumed that once a corresponding price system has been formed an equilibrium price will emerge and that the equilibrium price will satisfy both demand and supply automatically and will clear up the market (Walrasian equilibrium, named after the Swiss economist who lived in the years 1834–1910). Benassy points out that in real life economies there are a number of situations where adjustments would take

place in another way. Historically this takes us back to John Maynard Keynes's theory. Benassy aims to bring into correspondence microeconomics, based mainly on classical approach, on the one hand and macroeconomics, including the assumptions of Keynes's paradigm, on the other hand. In his book Benassy develops a theory of disequilibrium conditions the main features of which are the following: (1) some markets may lack equilibrium; (2) adjustment may take place via both quantities and prices; (3) agents respond to both quantity and price signals.

Marju Sarv gives her analysis of a book written by Margus Kolga, Igor Tõnurist, Lembit Vaba and Jüri Viikberg presenting a serious report on the endangered peoples living on the former territory of the Soviet Union. It describes the processes which have brought about the decay of nationalities, changes of national characteristics, the loss of identities and the devastation of traditional cultures.

The final pages of the issue are filled with the last part, the third one, of Sigmund Freud's *Civilization and its Discontents*.

Small groups in society

Vello Sermat

In Western countries, the interests and rights of the individual have priority over the interests and rights of the community. There has been a world-wide decline of social support systems, concern for the well-being of others and public safety. For more than a century, social theorists and sociologists have voiced concern over the viability of the democratic systems in view of the decline of a sense of community and the rise of self-seeking individualism.

In the post-communist world, countries which have declared independence after the collapse of the Soviet Union are experiencing severe social problems and threatened by a possible backslide toward authoritarianism. In the author's opinion, an effective, free, democratic society depends on viable face-to-face social units which freely choose their values and join forces in the pursuit of the objectives. The article reviews the growth in the use of small group methodology in promoting personal growth and social change.

The pioneering work of Kurt Lewin, Carl Rogers and others demonstrated the power of small groups in influencing people's attitudes and behavior. In spite of an unprecedented economic growth and rise in living standard in Amer-

ica, a widespread discontent with the quality of life, and a yearning for a satisfying human relationships continued. This contributed to a massive interest in sensitivity and encounter groups in the 1960-ies. The popularity of this moment was short-lived, but the development of group work methodology, professional standards for group leaders and guidelines for ethical conduct in groups has continued. Today, millions of individuals in North America participate in a wide variety of group experiences and the phenomenon is gaining strength in Europe.

This author draws upon his experience with group work in several countries. He distinguishes between three major types of groups: 1) personal growth and problem-solving groups, 2) self-help and mutual support groups and 3) training groups which promote special social (e.g., assertiveness) training. The principal users of small group method have been psychologists, psychiatrists, social workers and the clergy, but the practice is likely to spread into additional professional domains.

The groups discussed here are intended for non-psychiatric populations. The distinction between group work and group psychotherapy is briefly discussed, together with criteria for selecting members for groups.

The article reviews various preconditions for effective group work,

such as privacy and confidentiality, avoidance of subgroup formation, intimate relationships between members and unhealthy group norms, which would impede the progress of the group. Types of "problematic group members" and ways of dealing with them are examined. Ruth Cohn's guidelines for theme-centered interaction groups are reviewed and issues related to the termination of a group are discussed.

Short-term groups are in many cases effective in alleviating distress and loneliness, although not suitable for all kinds of problems or individuals. In order to influence the prevailing social conditions, a way must be found to integrate small groups into daily life and to use their problem-solving potential to influence the larger society. The strong interpersonal bonds and mutual support systems found in collectivistic societies are needed in order to revitalise the democratic system. On the other hand, economic progress is stimulated by competitiveness and striving toward excellence, typical on individualistic societies. The survival of democracy may depend on finding a way of combining these two social forces.

Table salt and us

Urmas Kokassaar, Mihkel Zilmer

Salt, also called sodium chloride, common salt or table salt is a clear, brittle mineral, that has been used to flavour and preserve food since ancient times. Today salt is also used for the production of a large number of chemicals and chemical products. Salt consists of sodium and chlorine. The mineral name of it is halite and its formula is NaCl.

Salt has always been one of man's most highly prized mineral resources mainly because of its preservative and seasoning qualities. The manufacture of salt is one of the oldest chemical industries, and salt has also been used as currency in ancient times. Salt is valued not only as a condiment and preservative, but also because it is essential to health. Salt is an essential part of human and animal diet, and it aids digestion. But at the same time over-consumption of salt is considered to be a cause of hypertension and heart disease. Some studies have suggested that too much salt or other sodium compounds in one's diet can lead to high blood pressure. Human blood contains salt and body cells need salt to function properly. Besides being essential to health, salt has many other uses. Salt is a most important food adjunct and it is used

Summaries

for flavouring and preserving meat and fish.

The history of salt consumption is described in the paper. Physiological requirements and recommended intake of sodium and chlo-

rine; sodium intake in different populations and sources of sodium in an Estonian diet are discussed in the paper. The paper is concluded with a brief discussion of the possibilities for reducing sodium intake.

AHISTUS KULTUURIS

Sigmund Freud

Tõlkinud Krista Läänemets

III

VI

Mind ei ole veel ühegi mu varasema töö juures nii tugevasti vallanud tunne, et panen kirja seda, mis on kõigile niigi teada, et võtan appi paberi ja tindi, edasi ladumistöö ja trükimusta, et pajatada õigust-õelda iseenesestmõistetavaist asjust. See pärast haaran ma heal meelel kinni sellest, kui tekib mulje, et erilise, iseseisva agressioonitungi olemasolu tunnistamine tähendab muudatust psühhoanalüütilises tungideõpetuses.

Ilmneb, et see ei ole nii, et tegu on vaid ammuugi toimunud muutuste parema mõistmisega ning oskusega tähele panna neist tulenevaid tagajärgi. Analüütilise teooria kõigist aeglaselt arenevatest osadest on tungideõpetus kõige vaevalisemalt edasi liikunud. Ja ometi oli ta ju tervikule nii hädavajalik, et midagi tuli seada tema asemele. Alustamise täielikus nõutuses andis luuletajast filosoofi Schilleri lause mulle esimese toetuspunkti, et "nälj ja armastus" hoiavad koos maailma masinavärgi.²⁹ Nälj võis olla nende tungide esindajaks, mis peavad indiviidi alal hoidma, armastus püüdleb objektide poole ja tema põhifunktsiooniks, mida loodus igal moel soodustab, on liigi säilitamine. Nii vastandusid kõigepealt *ego*-tungid ja objektitungid. Viimaste energia, ja üksnes selle tähistamiseks võtsin ma kasutusele libiido nimetuse; sellega sai vastuolu *ego*-tungide ja objektile suunatud armastuse "libidinoossete" tungide vahel kõige laiemal tähenduse. Üks neist objektile suunatud tungidest, sadistlik nimelt, paistab küll silma selle poolest, et tema eesmärk polnud sugugi nii armastusrohke, ka liitus ta mõnes osas silmanähtavalt *ego*-tungidega, ei suutnud varjata oma lähedast sugulust libidinoossete kavatsusteta vallutamistungidega, kuid sellest ebakõlast saadi üle; sadism kuulus ju ilmselgelt suguelu juurde, julm mäng võis õrna asendada. Neuroos näis olevat enesesäilitamise huvi ja libiido nõudmisteh vahelise võitluse lõpptulemuseks — võitlus, milles võitis *ego*, kuid seda raskete kannatuste ja loobumiste hinnaga.

Iga analüütik nõustub sellega, et see ei kõla tänapäevalgi eksiarvamusena, millest on juba ammu lahti saadud. Ometi osutus muudatuse tegemine möödapääsmatuks, kui meie uurimus liikus väljatõrjutult väljatõrjuvale, objektitungidelt

²⁹"Die Weltweisen" (Maailmatargad). *Orig. toim.*

ego'le. Otsustavaks sai siin nartsissismi mõiste kasutuselevõtt, s.t arusaam, et *ego* ise on libiidoga hõivatud, on koguni selle algne kodupaik ja teatud määral jääbki tema peakorteriks. See nartsissistlik libiido võtab suuna objektidele, muutub nõnda objektilibiidoks ja võib muutuda tagasi nartsissistlikuks libiidoks. Nartsissismi mõiste võimaldas käsitleda analüütiliselt traumaatilist neuroosi ja ka paljusid psühhoosilähedasi afektsioone ja psühhoose endidki. Ei pruukinud loobuda käsitlemast ülekanedeneuroose kui *ego* katseid kaitsta end seksuaalsuse eest, ent libiido mõiste sattus ohtu. Et ka *ego*-tungid olid libidinoossed, näis mõnda aega vältimatuna lasta libiidol kattuda tungienergiaga üldse, nagu C. G. Jung juba varem oli tahtnud teha. Ometi jäi midagi sellist nagu veel põhjendamata kindel veendumus, et kõik tungid ei saa olla ühte laadi. Järgmise sammu tegin ma oma töös *Sealpool löbuprintsiipi*³⁰, kui mulle hakkas esmakordselt silma tungielu kordumissund ja tema konservatiivne iseloom. Lähtudes spekulatsioonidest elu alguse kohta ja bioloogilistest paralleelidest järeldasin ma, et peale tungi säilitada elusollust ja koondada seda kokku järjest suuremateks tervikuteks³¹ peab olema üks teine, sellele vastandlik tung, mis püüab neid tervikuid lagundada ja viia tagasi ürgalgsesse anorgaanilisse olekusse. Niisiis lisaks *eros*'ele surmatung; nende kahe koos- ja vastastikuse mõjuga saab seletada elu fenomene. Nüüd ei olnud lihtne tuua välja selle oletatava surmatungi toimet. *Eros* väljendus piisavalt silmatorkavalt ja häälekalt; võis oletada, et surmatung töötab tummalt elusolendi sisemuses selle lagundamise kallal, kuid see ei olnud loomulikult mingi tõestus. Edasi jõuti sellest ideest lähtudes selleni, et üks osa tungist pöördub välismaailma vastu ning avaldub siis tungina agressiivsusele ja destruktiivsusele. See tung suunatakse nõnda vägisi *eros*'e teenistusse, kusjuures elusolend hävitab iseenda asemel midagi muud, olgu siis elavat või elutut. Vastupidiselt suurendaks selle agressiooni väljapoole suunatud piiramine niigi pidevalt toimuvat enesehävitamist. Samal ajal võis selle näite põhjal mõista, et mõlemat liiki tungid avalduvad

³⁰*Jenseits des Lustprinzips* (Sealpool löbuprintsiipi) (1920). Orig. toim.

³¹Vastuolu, millesse siin *eros*'e lakkamatu levikutendents satub tungide üldise konservatiivse loomusega, on hämmastav ja võib saada edasiste probleemiasetuste lähtepunktiks.

harva või ei avaldu koguni kunagi eraldi, vaid sulavad omavahel kokku erinevates, väga muutuvates segunemisvahekordades ning seetõttu on meil raske neid ära tunda. Ammugi seksuaalsuse partiaalseks tungiks kuulutatud sadismi näol saaksime täheldada sellise armuihaluse eriliselt tugevat liitsulatist, nagu selle vastandis, masohhismis, sissepoole suunatud destruktiivsuse seotust seksuaalsusega, mis läbi muidu tajumatu püüdlus muutub silmatorkavaks ja märgatavaks.

Surma- ja destruktioonitungi olemasolu tunnistamine leidis isegi analüütilistes ringkondades vastuseisu; ma tean, et sageli kaldutakse kõike, mis armastuses ohtlikku ja vaenulikku leitakse, kirjutama tema olemuse algse bipolaarsuse arvele. Esindasin siinkohal arendatud käsitlusi algul vaid katse korras,³² ent aja jooksul saavutasid nad minu üle sellise võimu, et ma ei saagi enam teisiti mõelda. Arvan, et nad on teoreetiliselt võrratult kasutamiskõlblikumad kui mis tahes teised, nad saavutavad selle lihtsustamise, mille poole me oma teaduslikus töös püüdleme, ilma hooletu või vägivaldse suhtumiseta faktidesse. Ma mõistan, et me nägime sadismi ja masohhismi puhul enda ees ühe välja- ja sissepoole suunatud destruktioonitungi tugevasti erootikaga segunenud väljendusi, kuid me ei saa enam aru, kuidas võisime jätta tähele panemata erootikavaba agressiooni ja destruktiooni üleüldist levikut ega omistanud talle väärilist positsiooni elu lahtimõtestamisel. (Sissepoole suunatud destruktioonitung ei ole ju enamasti tajutav, kui tal pole just erootilist värvingut). Ma mäletan omaenese tõrjuvat hoiakut, kui destruktioonitungi idee esmakordselt psühhoanalüütilises kirjanduses esile kerkis, ja sedagi, kui kaua mul aega läks, kuni olin valmis seda omaks võtma. Et teised näitasid ja näitavad veelgi üles samasugust vastuseisu, hämmastab mind vähem. Sest lapsukestele ei meeldi kuulda,³³ kui mainitakse inimese sünnipärast kalduvust "kurjale", agressioonile, destruktioonile ja seega ka julmusele. Jumal löi ta ju omaenese täiuslikkuse võrdkujuks, ei taheta, et meenutataks, kui raske on — vaatamata *christian science*'i kinnitustele — ühendada kurja vastuvaidlematut ek-

---

³²Vrd *Jenseits des Lustprinzips* (Sealpool lõbuprintsiipi) (1920). *Orig. toim.*

³³Tsitaat Goethe teosest "Die Ballade vom vertriebenen und heimgekehrten Grafen" (Ballaad minemakihutatud ja koju tagasi pöördunud krahvist). *Orig. toim.*

sistentsi tema kõikvõimsuse või tema kõikevõitva headusega. Kurat oleks Jumala väljavabandamiseks parim lahendus, ta võtaks enda peale samasuguse ökonoomiliselt vabastava rolli nagu juut aarialiku ideaali maailmas. Ent isegi siis: Jumalalt võib ju sama hästi aru pärida nii kuradi eksistentsi kui ka kurjuse kohta, mida ta kehastab. Neid raskusi arvesse võttes on igaühel mõistlik sobivas kohas teha sügav kummardus inimese sügavalt kombelise loomuse ees; see aitab saavutada üldist populaarsust, ja selle eest vaadatakse nii mõneleegi asjale läbi sõrmede.³⁴

Libiido nimetust seevastu võib kasutada *eros*'e jõuavalduste tähistamiseks, et eristada neid surmatungi energiast.³⁵ Tuleb tunnistada, et viimast on meil seda raskem käsitada, teatud mõttes võimalik ainult aimata *eros*'e ülejäägina, ja et ta meil käest libiseb, kus teda ei reeda *eros*'ega ühtesulamine. Sadismi puhul, kus ta erootilise eesmärgi omal moel ümber

---

³⁴Iscäranis veenvalt mõjub kurjuse printsiibi samastamine destruktioonitunnetega Goethe Mephistophelese kujus:

*Kõik see, mis sünnib iga tund
on otsast peale äpardund
ja väärt, et jälle saada olematuks.
Seepärast on mu eluring
kõik, mida hüüab paheks, patuks
ja hävituseks inimhing.*

Oma vastaseks ei pea kurat ise pühadust, headust, vaid looduse jõudu sigitada, elu edasi viia, seega *eros*'t.

*... kõik jätkub: maa peal, õhus, vees
eod puhkavad, ei pea neid miski ega keegi,
põud ega uputus, külm ega kuum.
Hea veel, et endale ma jätsin tuleleegi —
mul muidu hoopis puuduks eluruum.*

(*Faust*, I osa, 3. stseen; e.k. *Faust*. Tallinn: Eesti Raamat, 1983, lk 39, 40. Tlk August Sang).

³⁵Meie praegust käsitust võib umbkaudu väljendada lausega, et libiido on osaline igas tungiväljenduses, kuid et mitte kõik selles ei ole libiido.

pöörab, sealjuures ometi seksuaalseid püüdlusi täiel määral rahuldades, õnnestub meil ka saada kõige selgem ülevaade tema olemusest ja tema suhtest *eros*'ega. Kuid ka seal, kus ta esineb seksuaalse sihita, isegi kõige pimedamas purustusihas pole võimalik märkamata jätta, et tema rahuldamine on seotud erakordselt suure nartsissistliku naudinguga, sest ta osutub *ego* vanade kõikvõimsussoovide täidminekuks. Talitsetu ja ohjeldatuna, samal ajal oma eesmärgi osas pärsituna, peab objektidele suunatud destruktsioonitug võimaldama *ego*'le tema eluliste vajaduste rahuldamise ning looduse üle valitsemise. Et selle oletamine põhineb peamiselt teoreetilistel alustel, tuleb tunnistada, et ta ei ole täiesti kaitstud ka teoreetiliste vastuväidete eest. Aga nõnda näib see meile just praegu meie arusaamade hetkeseisu juures; edasised uurinud ja kaalutlused toovad kindlasti otsustava selguse.

Kõige edasise suhtes võtan niisiis lähtepunktiks, et agressioonikaldumus on inimese ürgne iseseisev tungialge ja ma jõuan tagasi selle juurde, et ta saab kultuurile suurimaks takistuseks. Selle uurimuse käigus tekkis meil juba arusaam, et kultuur on eriline protsess, mis haarab kogu inimkonda, ja me oleme ikka veel selle idee lummuses. Lisagem, et see on *eros*'e teenistuses olev protsess, mis tahab üksikuid inimindiviide, hiljem perekondi, siis suguharusid, rahvaid, rahvusi liita üheks suureks tervikuks, inimkonnaks. Miks see nõnda sündima peab, seda me ei tea; see just ongi *eros*'e töö. Need inimhulgad tuleb libidinoosselt üksteisega siduda; vajadus ja ühise töö eelised üksi neid koos ei hoi. Sellele kultuuri programmile seisab aga vastu inimese loomulik agressioonitug, ühe vaenulikkus kõigi suhtes ja kõigi vaen ühe vastu. See agressioonitug on surmatungi järglane ja peamine esindaja, mille me avastasime *eros*'e kõrval, jagades temaga võimu kogu maailma üle. Ja nüüd, arvan ma, ei ole meile kultuurilise arengu mõte enam nii hämar. Ta peab meile näitama võitlust *eros*'e ja surma, elu- ja destruktsioonitungi vahel, nii nagu ta toimib inimsoo suhtes. See võitlus on elu peamiseks sisuks üleüldse, ja seepärast tuleks kultuuri arengut lühidalt nimetada inimsoo eluvõitluseks.³⁶ Ja seda gigantide võitlust

---

³⁶Ilmselt lähema eesmärgiga: kuidas ta peaks kujunema mingist teatud kindlast sündmusest alates, mis tuleb veel ära aimata.

tahavad meie lapsehoidjad vaigistada "taevaga lohutava loobumislaulu abil".³⁷

VII

Miks ei ole selline kultuurivõitlus täheldatav meie sugulaste loomade juures? Oo, seda me ei tea. On väga võimalik, et mõned nende hulgast — mesilased, sipelgad, termiidid — võitlesid aastatuhandeid, kuni avastasid need riiklikud institutsioonid, selle funktsioonide jaotuse, need indiviididele tehtavad kitsendused, mida me nende juures imetleme. Meie praegusele seisundile on iseloomulik, et tunne ütleb meile: mitte üheski sellises loomariigis ega üheski rollis, mis seal üksikisendeile on määratud, ei saaks meie end õnnelikuks pidada. Võib-olla on teised loomaliigid jõudnud ajutise tasakaalustumiseni keskkonnamõjude ja neis võitlevate tungide vahel, seega arenguseisakuni. Ürginimese puhul võis libiido uus rünnak ohutada destruktioonitungi uut vastuseisu. Selles vallas on väga palju küsimusi, millele veel vastust ei leidu.

Üks teine küsimus puudutab meid lähemalt. Milliseid vahendeid kasutab kultuur, et pärssida talle vastu töötavat agressiooni, seda kahjutuks teha või välja lülitada? Mõningaid selliseid meetodeid me juba õppisime tundma, ilmselt kõige tähtsamat aga veel mitte. Meil on seda võimalik uurida üksikisiku arenguloo najal. Mis temaga agressioonihimu kahjutustamisel toimub? Midagi väga kummalist, mida me ei oleks osanud ära arvata ja mis on ometi nii ilmne. Toimub see, et agressioon pööratakse sissepoole, õigupoolest suunatakse tagasi sinna, kust ta tulnud on, niisiis pööratakse omaenese *ego* vastu. Seal võtab selle üle üks osa *ego*'st, mis ülejäänule *super-ego*'na vastandub, ja nüüd, "südametunnistusena" ilmutab *ego* suhtes sedasama karmi agressioonivalmidust, mida *ego* oleks meelsasti rahuldanud teiste, võõraste indiviidide kallal. Pinget valjult karmi *superego* ja talle allutatud *ego* vahel nime-tame süütundeks; see avaldub vajadusena karistuse järele. Kultuur saab niisiis indiviidi ohtlikust agressioonihimust võitu seda nõrgestades, relvituks tehes ja lastes selle üle valvata

³⁷Tsitaat Heine luuletusest *Deutschland. Orig. toim.* ("Saksamaa; Talvemuinasjutt." 1. ptk. (H. Heine. *Luuletused: Saksamaa*. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk 104. Tlk A. Sang)).

ühel instantsil tema enda sees, nagu okupatsioonivägedel valutatud linnas.

Süütunde tekkimise asjus on analüütik teistsugusel seisukohal kui ülejäänud psühholoogid; ka temal ei ole kerge seda ära seletada. Kõigepealt, kui küsida, kuidas inimesel süütunne tekib, saadakse vastus, millele ei ole võimalik vastu vaielda: tuntakse end süüdi (vagad inimesed ütlevad: patusena), kui on tehtud midagi sellist, mida peetakse "halvaks". Siis märkate, kui vähe see vastus ütleb. Ehk mõningase kõhkluse järel lisatakse, et ka siis, kui seda halba ei olegi tehtud, vaid tajutakse endas ainult kavatsust seda teha, võib end süüdlasena tunda, ja siis püstitatakse küsimus, miks peetakse siin kavatsust samaväärseks tehtud teoga. Mõlemad juhtumid eeldavad aga, et on juba eelnevalt tõdetud, et kõik halb on hukkamõistu väärt ning tuleb välistada selle teostumine. Kuidas sellise otsuseni jõutakse? Tuleb jätta kõrvale algne, nii-öelda loomulik võime eristada head ja kurja. Kuri ei ole sageli üldse mitte *ego*'le kahjulik või ohtlik, vastupidi — ka midagi sellist, mis on talle väga meeltemööda, talle naudingut valmistab. Niisiis ilmneb siin võõras mõju; see määrabki kindlaks, mis on hea, mis halb. Et inimene ise selle äratundmiseni ei jõudnud, peab tal olema motiiv sellele võõrale mõjule alistumiseks. Seda on kerge märgata tema abituses ja sõltuvuses teistest, kõige õigem on seda nimetada hirmuks armastusest ilma jääda. Kui ta kaotab teise inimese armastuse, kellest ta sõltub, siis jääb ta ilma ka kaitstusest mõningate ohtude suhtes, satub ohtu, et see kõikvõimas demonstreerib talle oma üleolekut karistuse kujul. Kuri on seega algselt seesama, mis ähvardab armastusest ilmajäämisega; hirmust kaotada armastust tuleb kurjusest hoiduda. Seepärast ongi nii vähe tähtsust sellel, kas see halb on juba tehtud või seda alles kavatsetakse; mõlemal juhul tekib oht alles siis, kui autoriteet selle avastab, ja viimane käituks mõlemal juhul ühtmoodi.

Seda seisundit nimetatakse "mustaks südametunnistuseks", aga õigupoolest ei ole ta seda nime ära teeninud, sest sel astmel on süütunne ilmselgelt ainult hirm armastusest ilma jääda, "sotsiaalne" hirm. Väikese lapse puhul ei saa see iial olla midagi muud, kuid ka paljude täiskasvanute puhul ei muutu selles muud, kui et isa või mõlemate vanemate kohale asub suurem inimühendus. Seepärast lubavad nad endale regulaarselt teha seda kurja, mis töötab neile mõnused, kui

nad on vaid kindlad, et autoriteet sellest midagi teada ei saa või neile midagi teha ei saa, ja hirmu tunnevad nad ainult asja ilmsikstuleku ees.³⁸ Selle seisundiga tuleb kaasaegsel ühiskonnal üldiselt arvestada.

Suur muudatus toimub alles siis, kui autoriteet muutub seemiseks seoses *superego* kehtestamisega. Sellega tõstetakse süüme fenomenid uuele tasandile, põhimõtteliselt tuleks alles nüüd kõnelda südametunnistusest ja süütundest.³⁹ Nüüd langeb ära ka hirm avastatuse ees ja täielikult vahe halba-de tegude ja soovi vahel neid korda saata, sest *superego* eest ei saa miski varjatuks jääda, isegi mitte mõttet. Situatsiooni tegelik tõsidus on siiski kadunud, sest uuel autoriteedil, *superego*l, ei ole meie arvates motiivi kohelda halvasti *ego*’t, millega ta tihedalt kokku kuulub. Kuid geneesi mõju, mis labseb edasi elada sellel, mis on möödunud ja ületatud, avaldub selles, et see jääb põhimõtteliselt nii, nagu oli alguses. *Superego* piinab patust *ego*’t nendesamade hirmuaistingutega ning varitseb silmapilku, et lasta välismaailmal teda karistada.

Sellel teisel arenguastmel ilmneb üks südametunnistuse iseärasus, mis esimesele astmele oli võõras ja mida ei ole enam nii lihtne seletada. Ta käitub nimelt seda rangemalt ja umbusklikumalt, mida vooruslikum inimene on, nii et lõpuks süüdistavad just need, kes on oma pühaduses jõudnud kõige kaugemale, end suures patususes. Voorus minetab sealjuures osakese talle tootatud tasust, järeleandlik ja mõõdukas *ego* ei saa nautida oma mentori usaldust ja tundub, et pingutab seda ära teenimaks asjatult. Nüüd ollakse valmis vastu vaidlema: need olla kunstlikult loodud raskused. Rangem ja valvsam süüme olevat just kombelisele inimesele iseloomulik joon, ja kui pühakud esinevad patustena, siis ei tee nad sellega endale ülekohut, tuginedes kiusatusele oma tunde rahuldada, mille võimuses nad iseäranis suurel määral on, sest kiusatus muutub teatavasti pideva loobumise tulemusena üha suuremaks,

³⁸Mõelgem Rousseau kuulsale mandariinile!

³⁹Iga tark inimene saab aru ja võtab arvesse, et selles ülevaatlikus käsitluses eristatakse selgesti neid asju, mis tegelikkuses toimuvad sujuvate üleminekutega, et jutt ei ole mitte üksi *superego* olemasolust, vaid ka tema suhtelisest tugevusest ja mõjusfäärist. Kõik seniõeldu südametunnistuse ja süü kohta on ju üldteada ja õigupoolest väljaspool kahtlust.

kuna ta siis, kui teda vahetevahel rahuldatakse, vähemasti ajutiselt järele annab. Üks teine tõsiasi selle probleemideküllase eetikavaldkonna juures on see, et äpardumine, seega väline toimetulematus süüme mõjuvõimu *superego*'s niivõrd soodustab. Kuni inimesel kõik hästi läheb, on ka tema südametunnistus leebe ja lubab *ego*'le nii mõndagi; kui talle on osaks saanud ebaõnn, tõmbub iseendasse, tunnetab oma patust, suurendab oma nõudmisi südametunnistusele, seab endale piiranguid ning karistab end patukahetsusega.⁴⁰ Terved rahvad on nõnda käitunud ja teevad seda praegugi veel. Kuid seda on mugav seletada südametunnistuse algselt infantiilse tasemega, millest niisiis pärast introjektsiooni *superego*'sse ei vabaneta, vaid mis selle kõrval ja taga edasi kestab. Saastust vaadeldakse vanemliku instantsi aseainena; kui tabab ebaõnn, tähendab see, et kõrgeima võimu silmis ei olda enam armastust väärt, ja ähvardatuna sellest armastusest ilmajäämisest, kummardutakse uuesti vanemaid esindava elemendi ees *superego*'s, mis õnnelik olles kippus unarusse jääma. See saab eriti ilmsiks siis, kui rangelt religioosnes mõttes nähakse saatuses vaid jumaliku tahte väljendust. Iisraeli rahvas pidas end Jumala soositud lapseks, ja kui suur Isa laskis sellele oma rahvale kaela sadada õnnetuse õnnetuse järel, ei läinud ta sellise vahekorra pärast segaseks ega lõõnud Jumala väes ja õigluses kahtlema, vaid sünnitas prohvetid, kes heitsid talle ette tema patust, ja lõi oma süütunde najal oma preestri-religiooni üliranged eeskirjad. On kummaline, kui erinevalt sellest käitub primitiivne inimene! Kui tal on juhtunud õnnetus, ei pea ta süüdlaseks ennast, vaid fetišit, mis ilmselt ei täitnud oma kohust, ja nüpeldab seda, selle asemel et karistada iseennast.

---

⁴⁰Seda moraali edendamist ebaedu kaudu käsitleb Mark Twain oma oivalises lühijutus "The First Melon I Ever Stole". Esimene melon on juhuslikult toores. Kuulsin seda lühijuttu Mark Twaini enda esituses. Kui ta oli lausunud pealkirja, peatus ta hetkeks ja küsis endalt nagu kõheldes: "Was it the first?" Sellega oli kõik öeldud. Esimene ei jäänud seega ainukeseks.

[Viimane lause lisandus aastal 1931 — 9. veebruari 1898 kirjas Flies-sile jutustab Freud, et kuulas paari päeva eest Mark Twaini esinemist. *Orig. toim.*]

Me teame niisiis kahte süütunde allikat: üks tekib hirmust autoriteedi ees, ja teine ning hilisem sünnib hirmust *superego* ees. Esimene sünnib loobuma tungide rahuldamisest, teine kihutab tagant, ja kuna keelatud soovide püsimist *superego* eest varjata ei saa, viib pealegi välja karistuseni. Oleme ka kuulnud, kuidas saab mõista *superego* rangust, seega südametunnistuse nõudmisi. Ta lihtsalt jätkab välise autoriteedi rangust, mille ta välja vahetab ja mida ta osaliselt asendab. Näeme nüüd, millises seoses on tungidest lahtiütlemine süütundega. Algselt on ju tungidest lahtiütlemine välise autoriteedi ees tuntava hirmu tagajärg; loobutakse rahuldamisest, et mitte kaotada tole armastust. Kui selle loobumisega on toime tulnud, ollakse temaga nii-öelda tasa, järele ei peaks jääma mingit süütunnet. Teisiti on lugu siis, kui tuntakse hirmu *superego* ees. Siin ei ole tungidest lahtiütlemisest piisavalt abi, sest soov jääb alles ja seda ei ole *superego* eest võimalik varjata. Seega tekib teokssaanud loobumisest hoolimata süütunne, ja see on *superego* rakendumise, võib ka öelda süüme kujunemise suur ökonoomiline puudujääk. Tungidest lahtiütlemisel ei ole nüüd enam täielikult vabastavat toimet, vooruslik kasinus ei saa enam tasutud armastuse garantiiga, ähvardava välise õnnetuse — armastuse kadumise ja välise autoriteedi käest karistadasaamise — vahetab välja pidev seesmine õnnetuolek, pingestatud süütunne.

Need seosed on nii keerukad ja samal ajal nii olulised, et hoolimata ohust end korrata tahaksin neid puudutada ka teisest küljest. Ajaline järjekord oleks seega järgmine: kõigepealt tungidest lahtiütlemine hirmust *välise* autoriteedi agressiooni ees — siia viib ju välja hirm kaotada armastus, armastus kaitseb selle karistusagressiooni eest —, siis *seesmise* autoriteedi kehtestamine, tungidest lahtiütlemine hirmust selle ees, süümehirm. Teisel juhtumil halva teo ja halva kavatsuse võrdseks pidamine, sellest süütunne, vajadus karistuse järele. Süüme agressioon konserveerib autoriteedi agressiooni. Sinnamaani on kõik küll selge, kuid kuhu jääb koht südametunnistust tugevdava õnnetuse mõju (väljastpoolt pealesunnitud loobumise) jaoks, südametunnistuse erilise ranguse jaoks kõige paremate ja kuulekamate inimeste puhul? Me seletasime ära mõlemad südametunnistuse iseärasused, kuid ilmselt jätnud mulje, et need selgitused ei ulatu põhjani, jätsime ülejäänud seletamata. Ja sellega haakub lõ-

puks idee, mis on täiesti omane psühhoanalüüsile ning võõras inimeste tavapärasele mõtlemisele. See on midagi niisugust, mis laseb meil mõista, miks kogu asi pidigi meile tunduma nii segane ja läbipaistmatu. Selle järgi nimelt oli alguses südametunnistus (õigemini: hirm, millest hiljem saab südametunnistus) tungidest lahtiütlemise põhjuseks, kuid hiljem pöördub suhe ümber. Iga tungidest lahtiütlemine saab nüüd süüme dünaamiliseks allikaks, iga uus loobumine suurendab selle rangust ja intolerantsi, ja kui me suudaksime selle viia paremasse kooskõlla meile teadaoleva südametunnistuse tekkelooga, oleks meil kiusatus tunnistada omaks paradoksaalne lause: Südametunnistus on tungidest lahtiütlemise tagajärg, või: (meile väljastpoolt pealesunnitud) tungidest lahtiütlemine loob südametunnistuse, mis nõuab siis edasist tungidest lahtiütlemist.

Õigupoolest ei olegi selle lause vastuolu süüme antud geneesiga kuigi suur, ja me näeme teed, kuidas seda veel väiksemaks muuta. Valigem lihtsama esituse huvides agressioonitungi näide ja oletagem, et neis tingimustes on alati tegu loobumisega agressioonist. Loomulikult olgu see vaid esialgne oletus. Tungist lahtiütlemise mõju südametunnistusele toimib siis nõnda, et iga agressiooniosakese, mille me rahuldamata jätame, võtab üle *superego*, ja suurendab selle agressiivsust (*ego* suhtes). Ei ole niisiis päris õige, et südametunnistuse algne agressioon on välise autoriteedi ranguse jätkuks, et tal ei ole niisiis midagi pistmist loobumisega. See ebakõla kaob aga kohe, kui oletame, et see *superego* agressiivsusega täitumise lähtekoht on teine. Selle autoriteedi suhtes, mis takistab lapsel saamast esimesi, kuid ka väga olulisi rahuldusi, peab sel juhul olema välja arenenud olulisel määral agressioonikalduvust, ükskõik mis laadi see temalt nõutud tungidest lahtiütlemine oli. Laps oli sunnitud loobuma selle kättemaksumulise agressiivsuse rahuldamisest. Ta aitab end sellest keerukast ökonoomilisest olukorrast välja tuntud mehhanismide abiga, kandes selle autoriteedi, mida ei ole võimalik rünnata, identifitseerimise teel üle iseendasse, seega saab sellest *superego* ja ta saab kogu selle agressiooni peremeheks, mida lapsena oleks meeleldi tema vastu rakendanud. Lapse *ego* peab rahulduma nõnda alandatud autoriteedi — isa oma — kurva rolliga. See on [reaalse] situatsiooni ümberpöördumine, nagu seda nii tihti ette tuleb. "Kui mina oleksin isa ja sina laps, siis ma kohtlek-

sin sind halvasti.” Suhe *superego* ja *ego* vahel on reaalse suhete soovi tõttu moonutatud kordumine veel jagunemata *ego* ja välise objekti vahel. Ka see on tüüpiline. Oluline vahe on aga selles, et *superego*, algne rangus ei ole — või ei ole niivõrd — see, mida tema [isa] poolt kogeti või mida talt oodata võiks, vaid kehastab omaenda agressiooni tema vastu. Kui see paika peab, võib tõepoolest väita, et südametunnistus on algselt tekkinud agressiivsuse allasurumisest ning tugevneb edaspidi uute samasuguste allasurumiste mõjul.

Kumb neist kahest käsitlusest on nüüd see õige? Varasem, mis tundus meile geneetiliselt nii vaieldamatuna, või uuem, mis teooriat nii tervitataval moel viimistleb? Ilmselt, nagu ka otsene vaatlus kinnitab, on mõlemad õigustatud; nad ei räägi teineteisele vastu, ühes asjas langevad nad koguni kokku, sest lapse kättemaksuhimulise agressiooni määrab ära karistatava agressiooni määr, mida tal on oodata isalt. Kogemus aga õpetab, et *superego* rangus, mis lapsel välja kujuneb, ei anna mingil määral edasi selle kohtlemise rangust, mis talle endale osaks sai.⁴¹ See kujuneb sellest sõltumatult, väga leebe kasvatus korral võib laps omandada väga range südametunnistuse. Ometi ei oleks õige seda sõltumatust üle tähtsustada; ei ole raske veenduda selles, et kasvatusel on lapse *superego* kujunemisele tugev mõju. Asi jõuab välja selleni, et *superego* kujunemisel ja südametunnistuse tekkimisel avaldavad koosmõju kaasatoodud konstitutsioonilised faktorid ja reaalse keskkonna miljöö mõjutused, ja see ei ole sugugi hämmastav, vaid on kõigi selliste protsesside üldine etioloogiline tingimus.⁴²

⁴¹Nagu on õigesti rõhutanud Melanie Klein ja teised, inglise autorid.

⁴²Fr. Alexander on teoses *Psychoanalyse der Gesamtpersönlichkeit* (Tervikisiksuse psühhoanalüüs) (1927) seoses Aichhorni uurimusega hoolitsuse puudumisest õigesti hinnanud patogeensete kasvatusmeetodite mõlemat prototüüpi, ülemäärast rangust ja ärahellitamist. “Ülemäärane järeleandlik ja leebe” isa põhjustab lapsel ülearu range *superego* kujunemist, kuna sel lapsel ei jää kogu talle osaks saava armastuse juures oma agressiivsusele ühtegi teist väljapääsu peale sissepoole pööramise. Hooletusse jäetud lapse puhul, kes on üles kasvanud ilma armastuseta, langeb ära pinge *ego* ja *superego* vahel, kogu tema agressiivsus võib pöörduda väljapoole. Jättes seega kõrvale oletatava konstitutsioonilise faktori, võib öelda, et range südametunnistus tekib kahe elumõjutuse

Võib ka öelda, et kui laps reageerib esimestele suurematele tungide rahuldamisest loobumisele ülitugeva agressiivsusega ja sellele vastava *superego* rangusega, järgib ta seejuures fülogeneetilist eeskujut ning annab end momendil õigustanud reaktsiooni meeleva, sest ürgisa oli kindlasti kohutav, ja temalt võis oodata agressiivsuse äärmuslikku määra. Erinevused kahe käsitluse vahel südametunnistuse geneesist vähenevad seega veelt, kui läheme individuaalse arenguloo juurest üle fülogeneetilise juurde. See-eest tuleb nende kahe protsessi juures ilmsiks uus, tähendusrikas erinevus. Me ei saa mööda seisukohast, et inimkonna süütunne pärineb Oidipuse kompleksist ning tekkis isa tapmisel vendade liidu poolt. Toona ei surutud agressiooni alla, vaid elati välja, see on sama agressioon, mille allasurumine peab lapsel olema süütunde allikaks. Nüüd ma ei imestaks, kui mõni lugeja pahandatult hüüaks: "Niisiis on täiesti ükskõik, kas isa tapetakse või ei, süütunne tekib igal juhul! Selles võiks mõneti kahelda. See kas on vale, et süütunne tuleneb allasurutud agressioonist, või on kogu lugu isatapmisest väljamõeldis, ja ürginimeste lapsed ei tapnud oma isasid sagedamini, kui seda tehakse tänapäeval. Muide, kui see ei ole väljamõeldis, vaid tõepärane lugu, siis oleks tegu juhtumiga, kus sünnib see, mida kogu maailm ootab, nimelt et tuntakse end süüdi, kuna on tõepoolest tehtud midagi sellist, mida ei saa õigustada. Ja selle juhtumi korral, mida ometi päevast päeva ette tuleb, on psühhoanalüüs meile vastuse võlg jäänud."

See on tõsi ning see tuleb tasa teha. Ka pole see eriline saladus. Kui kedagi vaevab süütunne pärast seda, kui on tehtud midagi kurja, ja sellepärast, et on tehtud midagi kurja, peaks seda tunnet nimetama pigem *kahetsuseks*. See seondub ainult ühe teoga ja eeldab loomulikult, et *südametunnistus*, valmidus end süüdi tunda oli olemas juba enne teo sooritamist. Selline kahetsus ei saa meil seega iialgi aidata mõista südametunnistuse ja üldisemalt süütunde päritolu. Nende igapäevaste juhtumite kulg on tavaliselt selline, et mõni tungiv vajadus on omandanud jõu suruda oma rahuldamine läbi oma tugevuses ka ainult piiratud südametunnistuse suhtes, ja et loomuliku vajaduse leevendamisega tema rahuldamise

---

koostoimest: need on tungide rahuldamisest loobumine, mis vallandab agressiooni, ja armastuskogemus, mis pöörab selle agressiooni sissepoole ning kannab üle *superego*'le.

teel taastub varasem jõudude vahekord. Psühhoanalüüs teeb niisiis õigesti, kui välistab nende arutluste puhul kahetsusest tuleneva süütunde, kui sageli seda ka ette tuleks ja kui suur selle praktiline tähtsus ka oleks.

Kuid kui inimlik süütunne viib tagasi ürgisa tapmise juurde, see oli ju ometi "kahetsuse" juhtum, ja toona ei eksisteerinud kõigi eelduste kohaselt südametunnistust ja süütunnet enne teo sooritamist? Kust tuli sel juhul kahetsus? Selge on see, et see juhtum peab meile ära seletama süütunde saladuse, tegema lõpu meie kõhklustele. Ja ma usun, et ta seda teebki. See kahetsus oli ürgalgse tundeambivalentsi tulemus isa suhtes, pojad vihkasid teda, kuid nad ka armastasid teda; kui viha oli agressiooni teel rahuldatud, sündis kahetsusest tehtud teo pärast armastus, kujunes isaga identifitseerumises välja *superego*, andis talle isa võimu otsekui karistamaks tema vastu toime pandud agressiooniakti eest, lõi piirangud, mis pidid ära hoidma teo kordumise. Ja et kalduvus agressiooniks isa vastu järgnevate sugupõlvete jooksul kordus, jäi püsima ka süütunne ning tugevnes üha uuesti iga allasurutud ja *superego* ülekantud agressiooniga. Nüüd, arvan ma, mõistame lõpuks täie selgusega kahte asja: armastuse osa südametunnistuse kujunemisel ja süütunde saatuslikku vältimatust. Pole tõesti oluline, kas isa tapeti või hoiduti sellest teost, mõlemal juhul tuleb end süüdi tunda, sest süütunne on ambivalentssikonflikt, igavese võitluse väljenduseks *eros*'e ja destruktsiooni- või surmatungi vahel. See konflikt kerkib päevakorda niipea, kui inimestele seatakse ülesanne koos elada, seni kui see ühendus tunneb vaid perekonna vormi, peab ta leidma väljenduse Oidipuse kompleksis, rakendama südametunnistust, looma esmase süütunde. Kui seda ühendust püütakse laiendada, jätkub seesama konflikt vormides, mis on sõltuvuses minevikust, tugevneb, ja tagajärjeks on süütunde edasine suurenemine. Et kultuur kuuletub seesmisele erootilisele ajele, mis annab talle korralduse ühendada inimesed omavahel tihedasti seotud massiks, võib ta selle eesmärgi saavutada ainult üha suureneva süütunde abiga. See, mis algas isast, jõuab lõpule massi juures. Kui kultuur on paratamatu arengukäik perekonna juurest inimkonna juurde jõudmiseks, on kaasasündinud ambivalentssiskonfliktiga pideva vastuolu tagajärjena armastuse ja surmaiha vahel temaga lahutamatult seotud süütunde suurenemine kuni astmeni, mis on üksikisikule raskesti talutav.

Meenutagem suure poeedi haaravat kurtmist "taevaste jõude" üle:

*Meid läkitate ellu siin,
vaest samas süüde küüsi jättes,
ja osaks talle teilt on piin,
sest iga süü end maksab maapeal kätte.*⁴³

Ja võib vaid ohata, jõudes äratundmiseni, et vaid üksikutele inimestele on antud tuua omaenese tunnete segadusest õigupoolest vaevata esile sügavaimad arusaamad, mille ni meie teised peame rajama teed läbi piinarikka ebakindluse ja väsimatu otsingu.

VIII

Jõudnud sellise tee lõppu, peab autor oma lugejate ees vabandama, et ta polnud neile osav teejuht säästmaks neid üksluiste teelõikude ja vaevaliste kõrvalteede elamusest. Ei ole mingit kahtlust, et seda kõike on võimalik teha paremini. Tahan püüda tagantjärele midagi veel heaks teha.

Kõigepealt eeldan ma, et lugejatele jäi mulje, et arutlused süütunde kohta ei mahu selle kirjatöö raamesse, kuna võtavad enda alla liiga palju ruumi ning suruvad kõrvale selle ülejäänud sisu, millega nad ei ole sugugi alati tihedalt seotud. See võis küll osutada segavaks käsitlemise ülesehitusele, on aga täies vastavuses kavatsusega käsitleda süütunnet kui kultuurilise arengu tähtsaimat küsimust ja näidata, et kultuurilise edenemise hinnaks on õnne kaotamine ja süütunde suurenemine.⁴⁴ Mis selles lauses, meie uurimuse lõpptulemuses,

---

⁴³Goethe, harfimängija laulud "Wilhelm Meisteris". (Goethe. *Wilhelm Meisteri õpiaastad*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958, lk 113. Tlk L. Kibuvits.

⁴⁴"Nii kaalutlus teeb pelgureiks meid kõiki..." [*Thus conscience does make cowards of us all*] (*Hamlet*, III vaatus, 1. stseen. — W. Shakespeare. *Kogutud teosed*. Tallinn: Eesti raamat, 1966, kd 5, lk 332. Tlk G. Meri). See, et ta noore inimese eest varjab, millist osa hakkab tema elus etendama seksuaalsus, ei ole ainus asi, mida tuleb tänapäeva kasvatusel ette heita. Ta patustab peale selle ka ses osas, et ei val-

veel võõrastavalt kõlab, seda saab ilmselt seletada süütunde ning meie teadvuse üsna kummalise, veel täiesti mõistetamatu suhtega meie teadvusega. Üldistel, meie mõttes normaalseks peetavatel kahetsuse juhtumitel on see teadvuses piisavalt selgesti tajutav; me oleme ju harjunud süütunde asemel ütleva "süüteadvus". Neurooside uurimisest, millele oleme ju tänu võlgu kõige väärtuslikumate näpunäidete eest normaalsuse mõistmisel, ilmnevad vastuolulised suhted. Ühe puhul neist afektsioonidest, sundneuroosi korral tungib süütunne ülekaalukalt teadvusele peale, ta domineerib nii haiguspildis kui haigete elus, nii et tema kõrval ei jää eriti kohta millelegi muule. Kuid enamiku teiste neuroosijuhtumite ja -vormide puhul jääb ta täiesti teadvustamata [unbewußt], ehk ta küll seepärast vähem mõju ei avalda. Haiged ei usu meid, kui meie arvates on tegu nende "teadvustamata süütundega"; et nad meid natukenegi mõistaksid, jutustame neile teadvustamata karistusvajadusest, mis on süütunde väljenduseks. Ent seotust neuroosivormiga ei tohi üle hinnata; ka sundneuroosi puhul esineb seda tüüpi haigeid, kes oma süütunnet ei taju või tajuvad seda piinava ahistusena, teatud liiki hirmuna ning alles siis, kui see takistab neid sooritamast teatud manipulatsioonid. Neid asju peaks lõpuks ometi kord olema võimalik mõista, ent seda ei suudeta ikka veel. Ehk on siin omal kohal märkus, et süütunne ei ole midagi muud kui hirmu paikne teisend, mis oma hilisemates faasides langeb kokku *hirmuga superego ees*. Ja hirmu puhul ilmnevad suhtes teadvusega needsamad ebatavalised variatsioonid. Hirm on mingil viisil kõigi sümptomite taga, kord hõivates lärmakalt kogu teadvust, kord end niivõrd täiuslikult varjates, et oleme sunnitud kõnelema teadvustamata hirmust või — kui tahame, et meie südametunnistus oleks psühholoogiliselt puhtam, sest hirm on

---

mista teda ette agressiooni vastu, mille objektiks ta on määratud saama. Saates nooruse ellu nii ebaõige psühholoogilise orientatsiooniga, käitub kasvatus just nii, nagu varustataks polaarekspeditsioonile suunduvad inimesed suverõivate ja Ülem-Itaalia järvede kaardiga. Sealjuures tuleb ilmsiks teatav eetiliste nõudmiste kuritarvitamine. Nende rangus ei teeks palju paha, kui kasvatus ütleks: "Sellised peavad inimesed olema, et õnnelikuks saada ja teisi õnnelikuks teha; ent tuleb arvestada sellega, et nad sellised ei ole." Selle asemel lastakse noortel uskuda, et kõik teised täidavad eetilisi ettekirjutusi ja on seega vooruslikud. Sellega põhjendatakse nõudmist, et ka tema selliseks saaks.

ju eeskätt ainult aisting — ka hirmu võimalustest. Ja seepärast on vägagi mõeldav, et ka kultuuri sünnitatud süütunnet ei tajuta sellisena, et see jääb suurelt osalt teadvustamata või tuleb ilmsiks ahistuse ja rahulolematuseks, millele otsitakse teistsugust motivatsiooni. Vähemasti religioonid on alati mõistnud süütunde rolli kultuuris. Nad ju esinevad ka küll nõudmisega, mida ma mõnel muul juhul millekski ei peaks,⁴⁵ nimelt lunastada inimkond sellest süütundest, mida nad nimetavad patuks. Lähtudes viisist, kuidas kristluses selle lunastuseni jõutakse — üksikisiku ohvrisurmaga, kes sellega võtab enda peale kõigi ühise süü — jõudsime selleni, mis võiks olla esimeseks ajendiks selle ürgse süü omandamisel, millega ju ka kultuur alguse sai.⁴⁶

Ei pruugi küll olla hirmus tähtis, ent pole ilmselt ka ülearu- ne selgitada mõningate selliste sõnade tähendust nagu *super-ego*, südametunnistus, süütunne, karistusvajadus, kahetsus, mida oleme ehk sageli kasutanud liiga vabalt ja üksiteisega segi ajanud. Nad kõik käivad ühe ja sama suhte kohta, ent tähistavad selle eri külgi. *Superego* on meie poolt kasutusele võetud instants, südametunnistusfunktsioon, mille me talle muude hulgas omistame ja mille ülesandeks on kontrollida ning hinnata *ego* tegusid ning kavatsusi, mis tegutseb tsensorina. Süütunne, *superego* karmus, on niisiis seesama mis südametunnistuse rangus, on *ego*'le tundaandmine, et teda sellisel moel valvatakse, pinge hindamine tema püüdluste ja *superego* nõudmistega vahel, ja kogu suhtele aluseks olev hirm selle kriitilise instantsi ees, vajadus karistuse järele, on *ego* tungiväljendus, mis sadistliku *superego* mõjul on muutunud masohhistlikuks, s.t kasutab ühte osa temas peituvast tungist erootilise sideme seemiseks lõhkumiseks *superego*'ga. Südametunnistusest ei tohikski kõnelda, enne kui on võimalik tõestada *superego* olemasolu; süütunde kohta peab mõnna, et see on olemas varem kui *superego*, seega ka südametunnistus. See on niisiis välise autoriteedi ees tuntava hirmu vahetu väljendus, pinge olemasolu tunnistamine *ego* ja viimase vahel, otsene järg konfliktile, mis eksisteerib vajaduse vahel tema armastuse järele ja soovi vahel rahuldada tunde, mille takistamine tekitab agressioonikalduvust. Nende kahe

⁴⁵Ma pean silmas: *Die Zukunft einer Illusion* (Ühe illusiooni tulevik) (1927).

⁴⁶*Totem und Tabu* (Tootem ja tabu) (1912–1913).

süütundekihistuse kohakuti asetumine — hirmust välise ja seesmise autoriteedi ees — on meil nii mõnigi kord raskendanud pilguheitu südametunnistusega seonduvasse. Kahetsus on üldnimetus *ego* reaktsioonile süütunde olemasolu korral, ta sisaldab endas väikeste muutustega selle taga toimiva hirmu- aistingute materjali, on ise karistus ja võib hõlmata vajadust karistuse järele; ka tema võib seega olla vanem kui südame- tunnistus.

Ka sellest ei või kahju sündida, kui toome veel kord välja vastuolud, mis meid meie uurimuse juures veidi segadusse ajasid. Kord pidi süütunne olema väljaelamata agressiivsuse tagajärg, kord jälle, ja just oma ajaloolise alguse, isatapu puhul, täideviidud agressiooni tagajärg. Me leidsime ka sellest keerukast olukorrast väljapääsu. Seesmise autoriteedi, *super-ego* rakendamine on just vahekordi põhjalikult muutnud. Varem langes süütunne ühte kahetsusega; me panime sealjuures tähele, et kahetsuse nimetus tuleb reserveerida reaktsioonile, mis järgneb agressiooni tegelikule väljaelamisele. Seejärel kaotas *superego* kõiketeadmise tagajärjel erinevus kavatsetud ja väljaelatud agressiooni vahel oma jõu; nüüd võis süütunnet tekitada niihästi tööpoolest sooritatud vägivallaakt — nagu kogu maailm hästi teab — kui ka ainult kavatsetud tegu — nagu tegi kindlaks psühhoanalüüs. Psühholoogilise situatsiooni muutumise kaudu tekib mõlema ürgtungi ambivalentseksikonflikti tagajärjel sama efekt. Arusaadavalt tekib kiusatus otsida siit lahendust mõistatusele süütunde sageli muutuvast suhtest teadvusega. Kahetsustundest halva teo üle sugenev süütunne peaks olema alati teadlik, halva impulsi tajumisest tekkiv aga võiks jääda ka teadvustamata. Nii lihtne see siiski ei ole, sundneuroos räägib sellele energiliselt vastu. Teine vastuolu oli selles, et agressiivne energia, millega *superego* arvatakse varustatud olevat, on ühe käsitlemise järgi vaid välise autoriteedi karistava energia jätk ning säilitab seda hinge- elu tarvis, kuna teine käsitus on arvamusel, et pigem on see omaenese rakendamata agressiivsus, mis selle pidurdava autoriteedi vastu käiku lastakse. Esimene õpetus näib olevat paremini kooskõlas ajaloo- ga, teine teooriaga süütundest. Põhjalikum kaalutlemine on näiliselt lepitamatut vastuolu ju- ba vaat et liigagi ähmastanud; olulise ja mõlemale ühisena on üle jäänud teadmine, et tegu on sissepoole kandunud agres- siivsusega. Kliiniline vaatlus lubab seevastu tööpoolest teha

vahet kahe *superego* arvele kirjutatud agressiooni allika vahel, millest üksikjuhtumil kas ühel või teisel on tugevam mõju, mis üldiselt aga korraga oma mõju avaldavad.

Mulle tundub, et siin on õige koht tõsiselt võtta aluseks see käsitlus, mida ma eespool soovitasin esialgsete oletuste tegemiseks. Uusimas analüütilises kirjanduses ilmneb eelistus õpetuse suhtes, mille kohaselt igat laadi äpardumise, iga häiritud tungide rahuldamise tagajärjeks on või võib olla süütunde kasv.⁴⁷ Ma usun, et on suureks teoreetiliseks kergenduseks, kui see arvatakse kehtivat *agressiivsete* tungide kohta, ja ega olegi leida palju materjali, mis sellele oletusele vastu räägiks. Kuidas seletada siis dünaamiliselt ja ökonoomiliselt, et täitumata *erootiliste* pretensioonide asemele astub suurenenud süütunne? See tundub võimalikuna ainult sel kaudsel teel, et erootilise rahulduse saamise takistamine kutsub esile teatud *agressiivsuse* selle isiku suhtes, kes rahulduse saamist takistab, ja et see *agressioon* tuleb omakorda jälle alla suruda. Kuid siis on see ometi vaid süütundeks muutunud *agressiivsus*, kuna ta alla surutakse ja *superego*'le omistatakse. Olen veendunud, et paljusid protsesse on meil võimalik kujutada hoopis lihtsamalt ja arusaadavamalt, kui mõõname, et psühhoanalüüsi tehtud avastus süütunde ülekandumisest käib vaid *agressiivsete* tungide kohta. Kliinilise materjali uurimine ei anna siin ühest vastust, kuna meie eeldustele vastavalt ei ilmne kumbagi liiki tungid peaaegu kunagi puhtal kujul, teineteisest isoleerituna; kuid ekstreemsete juhtude vaagimine osutab ilmselt suunda, mida silmas peangi. Mul on kiusatus sellest rangemast käsitlusest esmast kasu lõigata, kasutades seda väljatõrjumisprotsessi lahtimõtestamiseks. Neurooside sümptomiteks on, nagu oleme õppinud, põhiliselt täitumata seksuaalsete soovide kompensatoorne rahuldamine. Analüütilise töö käigus on meie üllatuseks selgunud, et peaaegu kõigis neuroosides on varjul teatud annus teadvustamata süütunnet, mis omakorda sümptomeid kinnitab, rakendades neid karistamisel. Nüüd on võimalik juba formuleerida lause: kui püüd tungi rahuldada välja tõrjutakse, siis muutuvad tema libidinoossed koostisosad sümptomiteks, tema *agressiivsed* komponendid süütundeks. Ka siis, kui see

---

⁴⁷Iseäranis E. Jonesi, Susan Isaaci, Melanie Kleini käsitlustes; minu arusaamist mööda aga ka Reiki ja Alexanderi omades.

lause vaid ligikaudu tõeale vastab, on ta väärt, et talle tähelepanu pöörata.

Mõnel selle traktaadi lugejal võib olla jäänud ka mulje, et ta on liiga sageli kuulnud ütlust: võitlus *eros*'e ja surmatungi vahel. See peaks iseloomustama kultuuriprotsessi, mis hõlmab kogu inimkonda, ent mis käib ka üksikisiku arengu kohta ja peaks lisaks sellele paljastama meie orgaanilise elu saladuse üleüldse. Tundub edasilükkamatu tööna uurida nende kolme protsessi omavahelisi suhteid. Nüüd on sellesama ütluse kordamine õigustatud kaalutlusel, et nii inimkonna kultuuriprotsess kui indiviidi areng on samuti eluprotsessid, seega peavad nad kõige üldisemalt osalema elus. Teiselt poolt ei anna just seepärast selle üldise joone tõestamine midagi juurde [protsesside] eristamisele, kuni see ei ole piiratud teatud eritingimustega. Me võime seega rahule jääda alles väitega, et kultuuriprotsess on eluprotsessi see modifikatsioon, mida ta kogeb *Erose* poolt püstitatud ja Ananke, reaalse häda poolt ajendatud ülesande mõju all, ja see ülesanne on üksikinimeste ühendamine omavahel libidinoosselt seotud ühenduseks. Kui aga võtame vaatluse alla seose inimkonna kultuuriprotsessi ja üksikinimese arengu- või kasvatusprotsessi vahel, siis otsustame ilma eriliste kõhklusteta, et need on loomult väga sarnased või isegi üks ja sama protsess eri liiki objektide puhul. Inimsoo kultuuriprotsess on loomulikult kõrgema astme abstraktsioon kui üksikisiku areng, seepärast on seda raskem näitlikult käsitleda, ja analoogiate avastamisega ei tohiks oma suva järgi liialdada; kuid eesmärkide sarnasuse puhul — siin üksiku lülitamine inimmassi; seal massiterviku moodustamine paljudest üksikutest — ei ole selleks kasutatud vahendite ja toimivate fenomenide sarnasus kuigi üllatav. Üks neid kaht protsessi eristav joon ei tohiks oma erilise tähenduse tõttu kauem mainimata jääda. Üksikindiviidi arenguprotsessis peetakse põhieesmärgina kinni lõbuprintsiipi programmist — leida õnne ja rahuldust — lülitumine või kohanemine inimühiskonnaga näib vaevalt välditava tingimusest, mis tuleb täita teel selle õnnetoova eesmärgini. Kui saaks läbi selle tingimusest, oleks ehk parem. Teisiti väljendudes: individuaalne areng näib meile kahe püüdluse interferentsi tulemusena. Need on õnneihalus, mida me tavaliselt nimetame egoistlikuks ja püüdlus teistega ühineda, mida me nimetame altruistlikuks. Mõlemad nimetused on üsna

gi pinnapealsed. Individuaalse arengu puhul, nagu öeldud, langeb põhirõhk enamasti egoistlikele taotlustele või õnnihalusele, teine, mida nimetatakse kultuuriliseks, rahuldub üldjuhul piirangu rolliga. Teisiti on lugu kultuuriprotsessi puhul; siin on inimindiviididest koosneva terviku loomise eesmärk igal juhul põhiline, õnnelikuks tegemise eesmärk on küll veel päevakorral, kuid surutud tagaplaanile; näib peaaegu nii, nagu õnnestuks suure inimühenduse loomine kõige paremini siis, kui ei oleks tarvis muretseda üksikisiku õnne pärast. Indiviidi arenguprotsessil võivad seega olla oma erijooned, mis ei kajastu inimkonna kultuuriprotsessis; esimene protsess peab viimasega kokku langema ainult niivõrd, kui ta eesmärgiks on seos ühendusega.

Nii nagu planeet peale selle, et ta pöörleb ümber omaenese telje, tiirleb ka ümber päikesesüsteemi keskme, nii osaleb ka inimene omaenese eluteed käies inimkonna arengukäigus. Kuid meie nõdrale silmale näib, nagu oleks taevane jõudude mäng igaveseks ajaks tardunud ühesuguse korra järgi; orgaanilistes sündmustes näeme veel, kuidas jõud üksteisega võitlevad ja konflikti tulemused pidevalt muutuvad. Nii peavad ka mõlemad püüdlused — isikliku õnne ning inimliku kontakti püüdlus iga indiviidi puhul teineteisega võitlema, nii tuleb mõlemal nii individuaalse kui kultuurilise arengu protsessil vaenlastena teineteisele vastu astuda ja püüda teineteist seljatada. Kuid see võitlus indiviidi ja ühiskonna vahel ei ole ürgsete tungide, *eros'*e ja surma vahel valitseva tõenäoliselt lepitamatu vastuolu järeltulija, see tähendab lahkeli libiidomajapidamises [Haushalt der Libido], mis on võrreldav tüluga libiido jagunemise pärast *ego* ja objektide vahel, ja ta teeb indiviidi puhul võimalikuks lõpliku lepitamise, nagu see loodetavasti tulevikus on ka kultuuris, ehk ta küll hetkel veel üksikisiku elu vägagi raskendada võib.

Analoogiat kultuuriprotsessi ja indiviidi arengutee vahel saab oluliselt laiendada. Võib nimelt väita, et ka inimeste ühendus kujundab välja *superego*, mille mõju all toimub kultuuriline areng. Inimkultuuride tundjale võib olla meelitatav ülesanne jälgida seda võrdsustamist üksikasjadeni. Ma piirduksin mõnede üksikute silmatorkavate punktide esiletõstmisega. Ühe kultuuriepohhi *superego*'l on indiviidi omaga sarnane päritolu, see põhineb muljel, mille on jätnud suured juhtidest isiksused, tohutu vaimujõuga inimesed või sellised, kelles

mõni inimlik püüdlus on kõige tugevamini ja puhtamal kujul, seepärast sageli küll ka väga ühekülgsest välja arenenud. Analooogia ulatub paljudel juhtudel veel kaugemale, kuna neid isikuid — küllalt sageli või isegi alati — nende eluajal teiste poolt pilgatakse, halvasti koheldakse või koguni julmal moel kõrvaldatakse, nagu ka ürgisa alles pikka aega pärast tema vägivaldset tapmist jumaluseks tõusis. Kõige liigutavam näide nende saatuslike seoste kohta on just Jeesus Kristuse isik, isegi kui ta ei kuulu selle müüdi juurde, mis ta ellu kutsus hämarates meenutustes sellest ammu jäänud juhtumist. Kokkulangemise teine punkt on see, et kultuuri-*superego* esitab just nii nagu üksikisiku omagi rangeid ideaalinõudeid, mille täitmatajätmise eest karistatakse "süüme hirmuga". Jah, siin on tegu selle iseäraliku juhtumiga, mille puhul hingelised protsessid on neile massi poolt lähedasemad, teadvusele ligipääsetavamad, kui nad võivad seda olla üksikinimesele. Viimase puhul on pingeolukorras valjude etteheidetena tajutavad vaid *superego* agressioonid, kuna nõudmised ise jäävad tagaplaanile ja sageli teadvustamata. Kui nad täiesti teadvustada, siis ilmneb, et nad langevad kokku antud kultuuri-*superego* ettekirjutustega. Siin võib öelda, et mõlemad protsessid, hulkade kultuuriline arenguprotsess ja indiviidi isiklik arenguprotsess, on omavahel korrapäraselt kokku kleepunud. Mõningaid *superego* väljendusvorme ja omadusi on seepärast lihtsam ära tunda tema käitumises kultuuriühiskonnas kui üksikisiku juures.

Kultuuri-*superego* on oma ideaalid välja arendanud ning suurendab oma nõudmisi. Viimaste hulgas koondatakse need, mis puudutavad inimeste omavahelisi suhteid, kokku eetika mõiste alla. Kõigil aegadel on seda eetikat kõige kõrgemalt hinnatud, just nagu oodataks nimelt temalt eriti tähtsaid saavutusi. Ja eetika pöördub tõepoolest selle punkti poole, mis on kergesti äratuntav iga kultuuri kõige haavatavama paigana. Eetikat tuleb seega käsitleda terapeutilise katsena, püüdlusena saavutada *superego* käsu kaudu seda, mis seni muu kultuuritööga ei olnud saavutatav. Me teame juba, et küsimus ei ole selles, kuidas kõrvaldada kultuuri suurim takistaja, inimeste konstitutsiooniline agressioonikaldumus, ja just seepärast pakub ilmselt uusim kultuurilistest *superego*-käskudest meile iseäranis suurt huvi, nimelt käsk: "Armasta oma ligimest nagu iseennast". Neurooside uurimisel ja neuroositeraapias jõuame välja selleni, et heidame indiviidi *superego*'le ette kah-

te asja: ta hoolitseb oma käskude ja keeldude ranguse juures liiga vähe *ego* õnne eest, võtmata piisavalt arvesse vastuseisu nende täitmise suhtes, *id*'i tungide tugevust ja reaalses keskkonnas ette tulevaid takistusi. Seetõttu oleme terapeutilises mõttes väga sageli sunnitud võitlema *superego* vastu ja näeme vaeva, et tema nõudmiste taset alandada. Samasuguseid vastuväiteid võime esitada kultuur-*superego* eetiliste nõudmiste suhtes. Ka too ei hoolitse küllaldaselt hingelise konstitutsiooni tõsiasjade eest, ta kuulutab välja käsu ega küsi, kas on inimese võimuses seda järgida. Palju enamgi, ta eeldab, et inimese *ego* on psühholoogiliselt võimeline kõigele, mis talle ülesandeks tehakse, et *ego*'l on piiramatut võim *id*'i üle. See on eksitus, ja ka niinimetatud normaalsete inimeste puhul ei saa *id*'i üle valitsemine ületada teatud kindlaid piire. Kui nõutakse enam, siis tekitab see üksikisikus vastuhakku või neuroosi või teeb teda õnnetuks. Käsk "armasta oma ligimest nagu iseennast" on inimliku agressiooni tugevaim tagasitõrjumine ja suurepärase näide kultuuri-*superego* ebapsühholoogilisest toimest. Seda käsku ei ole võimalik täita; armastuse nii suurejooneline inflatsioon võib selle väärtust ainult vähendada, mitte häda kõrvaldada. Kultuur sellest kõigest ei hooli; ta manitseb vaid, et mida raskem on ettekirjutuse täitmine, seda heldemalt selle eest tasutakse. Ainult et see, kes kaasaja kultuuris sellisest ettekirjutusest kinni peab, paneb end halvemasse olukorda kui see, kes sellest üle astub. Kui tohutu peab olema agressiivsusele seatud kultuuriline tõke, kui vastuseis agressiivsusele võib teha sama õnnetuks kui agressiivsus isegi! Niinimetatud loomulikult eetikal ei ole siin välja pakkuda midagi peale nartsissistliku rahulduse võimalusest pidada end paremaks kui teised. Eetika, mis tugineb religioonile, tuleb siinkohal välja oma lubadustega paremast elust sealpoolsuses. Ma arvan, et niikaua kui voorus juba maa peal tasu ei leia, jäävad kõik eetika jutlustamised asjatuks. Ka mulle näib kaheldamatuna, et reaalsest muutusest inimeste suhtes omandiga oleks siin rohkem abi kui igasugusest eetilisest käsust; ometi tumestab sotsialistidel seda arusaama omakorda idealistlik inimolemuse vääritlemist ja muudab teostamiskõlbmatuks.

Vaatlusviis, mis tahab kultuurilise arengu nähtuse juures jälgida *superego* rolli, näib mulle töötavat veel teistki selektust. Kiirustan lõpetama. Ühest küsimusest on mul siiski

raske kõrvale põigelda. Kui kultuuri arengul on nii suur sarnasus indiviidi omaga ja ta kasutab neidsamu vahendeid, kas ei oleks siis õigustatud diagnoos, et mõned kultuurid — või kultuuriepohhid — võimalik, et terve inimkond — on kultuuriliste püüdluste mõju all “neurootiliseks” muutunud. Nende neurooside analüütilise lahkamisega võivad kaasas käia terapeutilised ettepanekud, mis võiksid pakkuda suurt praktilist huvi. Ma ei julgeks öelda, et selline katse psühhoanalüüsi ülekandmiseks kultuuriühiskonnale oleks mõttetu või viljatu. Kuid tuleks olla väga ettevaatlik ja pidada meeles, et tegu on siiski vaid analoogiaga ja et mitte ainult inimeste, vaid ka mõistete puhul on ohtlik rebida neid välja keskkonnast, kus nad on tekkinud ja arenenud. Ka põrkub ühiskondlike neurooside diagnoos ühele erilisele raskusele. Neuroosi üksikjuhtumi puhul on meile lähimaks pidepunktiks kontrast, millega haige eristub oma arvatavalt “normaalsest” ümbrusest. Samamoodi nagu afitseeritud massi puhul, langeb selline taust ära, seda tuleks otsida kusagilt mujalt. Ja mis puutub selle arusaama terapeutilisse kasutamisse, siis mis abi oleks sotsiaalse neuroosi kõige tabavamast analüüsist, kui kellelgi ei ole autoriteeti, et sundida massile teraapia peale? Kõigist neist raskendavatest asjaoludest hoolimata võib loota, et ühel päeval riskib keegi püüda uurida seda kultuuriliste ühenduste patoloogiat.

Kõige erinevatel põhjustel ei ole mul mõtteski kultuuri- le hinnangut anda. Püüdsin hoiduda esinemast entusiastliku eelarvamusega, et meie kultuur on see kõige hinnalisem, mis meil on või mida me võime omandada ja et tema tee peab meid tingimata viima ennekuulmatu täiuse kõrgusteni. Ma suudan vähemasti nõrdimusega kuulata kriitikut, kes arvab, et kui võtta vaatluse alla kultuuriliste püüdluste eesmärgid ja vahendid, mida ta kasutab, peaks jõutama järeldusele, et kogu see pingutamine ei ole vaeva väärt ja tulemuseks võib olla vaid seisund, mis indiviidile peab tunduma talumatuna. Mul on sellepärast nii kerge erapooletu olla, et ma tean kõigist neist asjust niivõrd vähe, kindlalt vaid ühte — et inimeste väärtushinnanguid juhib tingimata nende soov õnnelik olla, seega on tegu katsega toetada illusioone argumentidega. Ma saaksin väga hästi aru, kui keegi tõstaks esile inimkultuuri paratamatut iseloomu ja ütleks näiteks, et kalduvus piirata seksuaalelu või panna maksma humaansusideaali loomuliku

valiku arvel on arengusuund, mida ei saa vältida ega kõrvale suunata ja millele on kõige parem alistuda, nagu oleks tegu loodusliku paratamatusega. Mulle on tuttavad ka vastuväited ses suhtes, et need püüdlused, mida sageli on peetud täitumatuks, on sageli inimkonna ajaloo käigus kõrvale heidetud ja teistega asendatud. Nii kaob mul julgus astuda prohvetina oma kaasinimeste ette, ja ma vannun alla etteheidetele, et ei oska neid lohutada, sest seda nõuavad nad põhimõtteliselt kõik, kõige pöörasemad revolutsionäärid mitte sugugi vähem kui kõige ontlikumad vagamehed.

Inimsoo saatust määrava küsimusena tundub mulle see, kas ja mil määral tema kultuuri arengul õnnestub saada pere-meheks inimlikku kooselu häiriva agressiooni- ja enesehävitustungi üle. Selles suhtes pakub ehk just käesolev aeg erilist huvi. Inimesed on nüüd loodusjõudude ohjeldamisega jõudnud nii kaugele, et nende abiga on neil kerge üksteist kuni viimase meheni hävitada. Nad teavad seda, sellest siis suurelt osalt nende praegune ärevus, õnnetuolek, hirmutunne. Ja nüüd on oodata, et teine kahest "taevasest väest", igavene Eros, kogu jõu kokku võtab, et võitluses oma niisama surematu vastasega peale jääda. Kuid kes suudaks ette näha, kumb jääb võidumeheks ja millega see kõik lõpeb?⁴⁸

Lõpp

---

⁴⁸Lõpulause lisandus aastal 1931, mil Hitleri näol ähvardav oht oli jälle täiesti tuntav. *Orig. toim.*

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemaid numbreid (1989 — 7; 1990 — 10–12; 1991 — 2–12; 1992; 1993) saate osta Tartust *Ülikooli poest* Lossi tänav 24 ning raamatukauplusest "Teadus". Need on müügil ka *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida postiga, kui saadate ERA-Panka Tartus rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 012301797, kood 420 101 741) iga numbri eest 11 krooni ja *märgite lõigendile soovitud numbrid*. *Akadeemia* toimetusest saab osta 1992. aastakäiku 36 krooni ja 1993. aastakäiku 48 krooni eest.

Adress: *Akadeemia*, Küütri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1994:

USD 30, DEM 50, FIM 171, CAD 39, FRF 175, SEK 243, GBP 20, AUD 67.

Back issues for 1989 — 7; 1990 — 10-12; 1991 — 2-12; 1992; 1993 and single issues for 1994:

USD 3, DEM 5, FIM 15, CAD 4, FRF 15, SEK 21, GBP 2, AUD 6.

Please transfer the proceeds to our account no 5201-8505696 (for SEK)/5553-8200434 (for USD) with Skandinaviska Enskilda Banken (S-10640 Stockholm) or 111 140 448 (for DEM)/000 001 113 (for USD) with Stadsparkasse München (Ungererstraße 75, München) bankcode 70150000 for crediting the account no 012301797 of Ajakiri *Akadeemia* in ERA-Bank, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my *AKADEEMIA* subscription for 1994

Single issues for 1994

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Single issues for 1993

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
--	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1989 and 1990: .....

Name or institution .....

Address .....

Country .....

Enclosed is the check totaling .....

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu,

EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

Small groups in society	<i>Vello Serrat</i>	1347
<i>Summa</i> against pagans: Book One, Chapters X—XIII, XV. [Arguments for God's existence]	<i>Aquino Thomas</i>	1373
God of philosophers: Thomas of Aquino's arguments for God's existence	<i>Michel Piclin</i>	1391
Poems	<i>Laur Tamm</i>	1424
Snapshots of Laur Tamm's life and work	<i>Urmas Tõnisson</i>	1437
A selection of letters of Eduard Rõga. I		1455
Caucasian Estonians' conceptions of death. II.	<i>Marika Mikkor</i>	1481
Table salt and us	<i>Urmas Kokassaar, Mihkel Zilmer</i>	1498
Market equilibrium and disequilibrium	<i>Jean-Pascal Benassy</i>	1513
<i>Review</i> : Kola Peninsula Lapps — an endangered people. Mar- gus Kolga, Igor Tõnurist, Lembit Vaba, Jüri Viikberg. <i>Vene</i> <i>impeeriumi rahvaste punane raamat</i> . Väljaandja AS Nyman & Nyman LNT. [Tallinn:] Vagabund, 1993. <i>Marju Sarv</i>		1529
Editorial note. Summaries		1534
Civilization and its discontents. III	<i>Sigmund Freud</i>	1541

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 9 krooni